

MOUDROST JAKO NEPOSTRADATELNÝ KLÍČ K ZDRAVÉ KOMUNIKACI

Kvalitami člověka, o kterých bývá obvykle řeč v přijímacích pohovorech a dotaznících je buď vzdělání nebo inteligence. Tyto kvality mají tu nepopiratelnou výhodu, že jsou „doložitelné“, tedy existuje o nich příslušný dokument - vysvědčení či diplom, případně lze s takřka matematickou přesností změřit a vyjádřit v podobě IQ. V běžném životě je to trochu jinak – pragmaticky nejúspěšnější bývají ti, kteří jsou, bez ohledu na své vysoké či nízké IQ či vzdělání, chytrí nebo dokonce, a to ještě lépe – mazaní. Vlastnost, o které bude dnes řeč, se připomíná či zmiňuje a vyhledává pouze zcela výjimečně a okrajově. To má ovšem jak svůj důvod, tak i své důsledky, a to jak v komunikaci, tak i ne v příliš šťastném stavu naší společnosti a pocitu, který má (dle svého výrazu na tváři) většina lidí.

Co je to moudrost, k čemu je, co dokáže a kde se bere? Pokusíme se nalézt odpověď právě na tyto otázky. K pochopení podstaty moudrosti nám může posloužit pohled na to, kde a za jakých okolností se zrodila. Přibližně vzato lze říci se zrodila tam a tehdy, kdy se člověk ocitl ve zcela nových podmínkách, které výstižně charakterizuje výrok „krok ze světa nutnosti do světa svobody“. Když člověk ze svého rodově-pospolitě prvotní existence vstoupil do světa civilizace, otevřely se mu nové možnosti a obzory. Zatímco dříve obvykle nebyl vystaven nutnosti rozhodování a volby, protože k zachování života vedla pouze jedna cesta, nyní si mohl vybrat. Má již několik možností jak zacházet sám se sebou, s bližním i světem kolem sebe. Záhy však zjistí, že se tím jeho život stal podstatně složitější. První bolestná zkušenost, kterou v tomto novém stavu učinil, byla ta, že ne vše, co je možné, je zároveň dobré. Je to ono moudré rozeznání, že cesta, která vede vpřed (a to v hlubším významu tohoto slova) a kterou se dostane k cíli je ta, která se zdá být na první pohled méně pohodlná a pravděpodobná. To je jedna podoba zásadního rozeznání, že věci nejsou takové, jaké se jeví, a je nutno zapnout nějaké nové, dosud neznámé mohutnosti, aby člověk došel k životu a nikoliv k smrti. Moudrost, spočívající již v samotných těchto rozeznáních, se poté dále obohacuje a košatí o poznání, jak zacházet se slovem, s lidmi kolem sebe a se světem vůbec.

Kolébku moudrosti jsou tedy všechny staré kultury, a shodně docházejí k některým naprosto zásadním objevům. Například pravidlo „*co sám rád nemáš, nečiň jinému*“ je obsaženo v moudrosti všech kultur a národů. Jiná oblast moudrých rad zdržuje člověka od toho, aby v čemkoliv zacházel do krajnosti – „*ničeho příliš*“ je nezbytným omezením lidské vrozené nezdrženlivosti a nenasytlosti, která, ponechána sama sobě je nebezpečnější než dynamit (jak je patrné). Naše kultura má nejbližší k těm zdrojům moudrosti, která se již před 4 – 5 tisíciletími rodila v Egyptě a Mezopotámii. Málo co z této moudrosti, která ovlivňovala životy lidí v podmínkách popastně se lišících od našich, ztratilo cenu.

Egyptská moudrost připomíná, že je třeba myslet na budoucnost, mezopotámie laskavost, Řecko respekt k údělu. Hebrejská moudrost je založena na respektu k božímu řádu. Orientální moudrost podtrhuje smysl pro paradox, místo „výhodnosti“ preferuje ušlechtilost, smysl pro neurčito a nekonečno.

Pokusme se nyní dobrat k podstatě moudrosti. Jak s překvapením uvidíme, tato podstata nám bude zároveň odpovědí na to, proč tento nepostradatelný statek mizí nejen z myšlení lidské společnosti jako celku, ale zákonitě a nutně i z myslí jednotlivých lidí. Člověk může vidět svůj život několika různými optikami a rozhodovat se podle několika kritérií a principů. Člověk může při svém vnímání a vidění světa používat takřka výlučně rozum, a vnímat tak především kvantitativní vztahy, tedy to, co je měřitelné. Lze ovšem vnímat svět prizmatem emocí, pocitů, zálib, sympatií a antipatií, a také se jimi nechat v životě i rozhodování vést. Dalším možným lodivodem je zkušenost. I tu může člověk učinit arbitrem, a neohlížet se tedy ani na to, co mu říkají emoce, ani na to, co mu říká rozum. Zmínit je možno i „zjevení“, jak se nazývají náboženské pravdy, vyjádřené obvykle v podobě ustálených dogmat a věroučných formulí. Sama tato situace už velmi připomíná křižovatku, na které se cesta dále větví do několika vějířovitě se rozvíjejících možností. Člověk si obvykle některou vybere, a to podle toho, která

je mu bližší, případně která se mu právě pro danou věc jeví být přiměřenější. To je ještě stále v naprostém pořádku. Problém vyvstává tam a v tom, že člověk tíhne k tomu, aby určitý způsob myšlení a rozhodování učinil výlučným a jediným, a používal ho vždy a na všechno. To má své nepopiratelné výhody – v daném způsobu myšlení a rozhodování se člověk stane zběhlým a je schopen se rozhodovat s menší námahou a s větší rychlostí. Je zde však jedno veliké „jenomže!“ Ono „jenomže“ spočívá v tom, že jsoucno, které člověka obklopuje, a to ono sociální i materiální, není jedolité povahy. Některé jeho části jsou měřitelné a važitelné, jiné ne, některé lze vidět očima, jiné vnímá člověk pouze emocemi. Každá z těchto oblastí by tedy nutně vyžadovala použití adekvátního přístupu s adekvátními měřítky a kritérii. Hluk sotva můžete měřit jinak než v decibelech, měřit a vážit emoce na kilogramy a metry je rovněž nemožno. Každá z oněch mohutností tak má svůj vlastní obor, kdy je přiměřená a použitelná. Věc je však ještě složitější. To by ještě člověk pochopil, že na každou oblast je nutno použít přiměřený nástroj a míru. Problém je v tom, že takřka každá otázka, před kterou člověk stojí, je smíšené povahy, a je v ní aspekt materiální, emotivní, estetický, empirický, atd. atd. bylo by tedy nutno použít více principů, a to takřka najednou. Použití více principů předpokládá přítomnost a existenci jedné veledůležité součástky, bez které to nepůjde. V technice se jí říká „řadič“. Takový řadič je schopen rozeznat, odkud a kam je ten který princip kompetentní ve svém uvažování dojít, a je pak schopen v pravý čas přepnout na jiný princip, a jeho závěry přiměřeně spojit se závěry toho předcházejícího. Takový řadič je ovšem systémově mnohem složitější a náročnější než ony jednotlivé principy, se kterými má komunikovat. Je jim také nadřazen, což všechny nesou velice těžce, zejména rozum a věda.

Především však dnes našemu věku na moudrosti vadí to, že její výsledky jsou ze samé své podstaty racionálně nedokazatelné. Její závěry nejsou podložitelné exaktními počty a úvahami. Moudrost je také spjata s dalším velmi nepopulárním pojmem – Autorita. Moudrý člověk je schopen ji respektovat a její hlas přiměřeně zapracovat do svého uvažování. Právě pro svoji „mnohozdrojovost“ připadá jednodušším myslím hlas moudrosti jako nesystémový kočkopes. I proto je moudrost stále více vytěšňována jednostranným technokratiem a dogmatismem všech možných ražeb. Což je krajně nemoudré.

Přirozeným nositelem moudrosti byla vždy starší generace. I v jejím postavení je založena jedna část problému. Není však moudré hořekovat nad temnotou, moudřejší je rozsvítit alespoň malou svíčku. Což tímto pokorně činíme....

Připravil pro Vás ThMgr. Milan Klapetek

POČÁTKY NOVÉHO MYŠLENÍ O SVĚTĚ I O ČLOVĚKU

Rétorika se jako nauka i umění nikoliv náhodou zrodila ve stejné kultuře, ve které se zrodila i filosofie. Pojem „filosofie“ je ovšem pro mnoho lidí buď něčím zloha marným a neužitečným, nebo dokonce přímo strašákem, plným nesrozumitelných výroků, omšelých formulí a nezapamatovatelných jmen. Pokusím se zde jednak tento pojem rehabilitovat, ale rovněž i ukázat, že právě tato nepraktická disciplína vybudovala teoretický základ pro schopnost komunikovat jinak než ve stylu „co člověku slina na jazyk přinese“.

Umění komunikace je pevně svázáno s „uměním myslet“. Toto umění se objevuje na jednom určitém místě jako následek jedinečných okolností. Ústřední postavou jsou zde řecké kmeny, které se mezi 12. – 8. stol. před n.l. přesouvaly od severu na řecký poloostrov a některé poté dále na maloasijské pobřeží. Řekové nikdy nevytvořili centrálně řízenou veleříši s božským králem, jako ostatní známé a větší kultury, ale jejich život se odehrával v ohrazeném městě, polis, která spolu se svým okolím byla státem. Tam také došlo k několika jevům, které je vzhledem k „běžnému“ vývoji a běžným formám lidského soužití možno považovat za anomálii. Je to především to, že v těchto městech nevládne božský král, nýbrž, obvykle, menší či větší množina svobodných občanů. Ti nemají k dosažení společného názoru žádné mocenské páky, nýbrž pouze řeč, která jejich mysli může a musí propojit. Druhou anomálií je výrazná

multikulturalita jejich životního prostoru – žijí na hranicích velmi odlišných kultur, se kterými mají jakožto obchodníci zájem dobře vycházet. V této souvislosti se setkávají i s odlišnými mýty o světě a jeho původu. To vyvolá v jejich zvědavých myslích neodbytný pocit, že mýtus, a to i ten řecký, není dostatečně věrohodný. Hledají jistější a spolehlivější nástroj pro výklad jevů, a nalézají ho v tom, co je označeno LOGOS. Na rozdíl od mýtu je logos „opodstatněný“, vzájemně spjatý a podrobený řádu rozumu. LOGOS je tedy, řekli bychom dnes, s-rozum-itelná řeč, může být tedy prostředkem srozumitelného sdělení, ve kterém ze sebe jednotlivé články věcně vyplývají. Logika sice ještě v této chvíli není zrozena, avšak bude právě na LOGOSU postavena. Objevuje se tedy ona základní dvojice lidské komunikace: *vysvětlující – chápající*. K tomu, aby se tato nová skutečnost mohla rozvinout napomohly i další okolnosti – liberálnost řeckého náboženství, dostatek volného času, který bylo možno věnovat úvahám o věcech bezprostředně neuplatnitelných. Jde vlastně o širší a systematictější uplatnění Moudrosti, a odtud také pochází Pythagorův termín *filo- sofia*, láska k moudrosti.

Počátek filosofického myšlení v Milétu je spojen s hledáním ARCHÉ – společného počátku všech věcí. Milétská filosofie žila v 7. a 6. stol. I když je cíl ionské filosofie na první pohled vzdálen tomu, co by souviselo s komunikací, přesto zde důležitá souvislost je. Thales uplatňuje LOGOS místo boží vůle, která byla do té doby vnímána jako rozhodující příčina i hybatel všeho. Thaletovy objevy v oblasti geometrie jsou založeny na víře, že lidský rozum je schopen poznat zákonitosti, které nemohou změnit ani sami tradiční řečtí bohové. Filosof Anaximandros považuje za počátek všeho „prahmotu“ bez smyslově určitých znaků - *apeiron*. Tímto elementem se blíží k čínskému nedefinovatelnému *tao*. I zde je možno objevit jeden z rysů moudrého filosofického pohledu na svět, který předpokládá skrytou bytostnou jednotu, která je za vši smyslovou rozrůzněností. Komunikace není tedy beznadějným setkáním dvou cizích principů, nýbrž hledáním něčeho předpokládaně existujícího společného. Stejným směrem míří i myšlení Herakleitovo, který je znám několika svými výroky – ty se staly takřka okřídleným rčením. Je to jak výrok „*Nevstoupíš dvakrát do téže řeky*“, ukazující neodvratnost plynutí, stavícího člověka vždy před novou situací, i když má pocit, že „to tu už bylo“, tak i známé „*Boj je otcem všeho*.“ Téze o jednotě protikladů, mezi kterými je spor a zápas, ale právě z něj se rodí nová, dokonalejší pravda, je základem filosofické dialektiky, a nakonec i rozumné diskuse. Odlišné k sobě patří, absence sporu a napětí je i v komunikaci přímo sterilní.

Filosofické myšlení přeskočilo v polovině 6. stol. do řeckých osad v Jižní Itálii, kde se stala nejznámější *škola elejská*. Její pohled na svět je možno vidět takřka jako dialektický doplněk náhledu Herakleitova – eleaté docházejí k tomu, že skutečným základem bytí je samo *bytí*, bytí jedno, věčné, božské a nehybné. Pravdu je možno vidět pouze rozumem, smysly nás šálí. To dokazuje Zenoin z Eleje na známém důkazu „Achiles a želva“ Pro komunikaci vyplývá z eleatského pohledu důležité memento – smyslové poznání vede k pouhému zdání, k podstatě čehokoliv je nutno dopátrat se rozumem. Zde leží základ racionalismu, který se ve své krajní přehnané poloze vyjadřuje postojem: *nesouhlasí-li fakta s tvou teorií, tím hůře pro fakta*. Pokud však člověk nedojde až tak daleko, ale dokáže moudře sladit svědectví smyslů s tím, k čemu dojde rozumem, je na stopě pravdě, kterou může sdělit a doložit argumenty.

Přínos *atomistů* nespočívá pouze ve směle anticipaci atomové stavby hmoty, ale i v důrazu na šťastnou, spokojenou mysl, která je pro komunikaci vkladem nedocenitelným.

Předsokratovská filosofie je přípravou pro další fáze řeckého filosofického myšlení, ve kterých již bude sama komunikace, řeč a rétorika zásadním tématem. Předsokratikové však objevili a zavedli do života základní kameny budoucí stavby. Je to nejen sám LOGOS, ale i důraz na pojmy, základní elementy myšlení.

O myšlení a dalších nástrojích poznání světa a lidské vzájemnosti bude řeč příště, kdy se ještě k některým předsokratovským myšlenkám vrátíme.

Mysl svobodnou a radostnou vám přeje ThMgr. Milan Klapetek

O dvou ze třech řeckých velikánů

aneb o jedné úžasné nahrávce a o tom, jak ji ti dva (Sokrates a Platon) zpracovali

Málokdy si člověk uvědomí, že naše myšlení se ubírá cestami, které už kdysi dávno někdo vyšlapal. Naše myšlení o věcech, jevech a událostech a tedy i to, jak je ve své komunikaci zjevujeme druhým, je určeno stezkami, starými dva a půl tisíce let. Dnes se opět podíváme na to jedno místo světa, kde došlo k té anomálii, že se člověk mohl či dokonce musel na svůj svět podívat jinak, než jak mu to určovalo nějaké závazné dávné náboženství.

Dějištěm jsou Athény, a to v době své největší slávy. Tato doba netrvala dlouho, ale i to souvisí s tím, o čem dnes bude řeč. Bude to něco, pro co je takřka možno použít obraz ze sportu, například z fotbalu. Uvidíme přihrávku, kterou ti dva dnešní promění v parádní gól. Těmi dokonalými přihrávači byli **sofisté**. To slovo má špatný zvuk a psí hlavu jim nasadili právě ti, kteří se díky jejich nahrávce mohli stát slavní, ale tak to na tom světě chodí. Všechno se to odehrálo po odražení perského nebezpečí, kdy následovala ona doba athénské slávy a prosperity pod moudrým Periklem (to je ten, který se nechal zobrazit s helmou na hlavě, prý proto, protože ji měl šišatou, tu hlavu). Athény byly v době míru městem, ve kterém se svobodný člověk smrtelně nudil. Na polích i v dílnách za něj kmitali otroci. Demokracie byla pochopitelně pouze pro někoho, kdoví, zda to nepatří k její podstatě. Jelikož nebylo ještě na světě televize, bylo nutno čas zabíjet jinak, a dokonalý prostředek byl nalezen v účasti na soudních jednáních. Bylo to ušlechtilé, dramatické, napínavé a akční. Soudcové byli bezúhonní Athéňané, kteří ovšem nebyli pro tuto roli nijak školeni. To s sebou ovšem neslo tu okolnost, že se snadno nechali ovlivnit tím, jak jim která strana svou věc „dokázala podat“, aniž nějak psychologicky a investigativně zkoumali, jak to doopravdy je. Za tohoto stavu věcí se ovšem záhy objevili lidé, nabízející a prodávající umění podat svou věc soudu tak, aby to na něj jaksepatří zabralo. Prvním prý byl jakýsi Antifon, jehož sláva se brzo rozkřikla po celé Attice a byl nazýván „kuchař proslovů“. Obchod vypadal tak, že Antifon poskytl za sjednaný peníz zákazníkovi jednu lekci rétoriky, ve které ho celý proslov naučil nazpaměť. Těmto učitelům rétoriky se říkalo logografové a psali řeči pro všechny možné příležitosti, od předvolebního projevu až po pohřební řeč. Role těchto logografů byla posléze tak významná, že se stali legitimními účastníky soudních procesů, a takto se vlastně zrodil dnešní advokát. Tito placení řečníci byli posléze nazýváni sofisté, protože si dávali záležet na tom, že jejich umění souvisí s moudrostí, sofia, a není to tedy jenom nějaká prostá lidská mazanost. Nebyla to tak úplně nepravda – ti to sofisté byli většinou cizinci, nepocházející z Athén, a měli za sebou zkušenosti z mnoha jiných měst či dokonce i kultur. Byli to kosmopolité, což bylo dobré i pro jejich advokátní praxi – neměli žádné vazby na některé athénské zájmové či jiné skupiny, takže jim bylo naprosto jedno, komu své služby poskytují. Přijď, zaplať a já tě naučím podat to tak, abys vyhrál, i když tvoje právo bude méně jisté než právo tvého protivníka. To je rétorická profesionalita v sofistickém podání. Sofistům nešlo o to, kdo má pravdu nebo kdo je v právu. To je ovšem to hlavní, co jim Sokrates a Platon kladou za vinu, ale ti sofisté za to nemohli. Na svých cestách poznali tolik různých a naprosto se lišících zákonů a pravidel k určení toho, co je pravda a právo, že ani při nejlepší vůli nemohli něčemu takovému přikládat váhu. Asi nejvýstižnějším vyjádřením této polohy mysli je známé Protagorovo „*Člověk je mírou všech věcí*“. Jak tomu již u takových výroků bývá, může být vykládán různě, ale zde bude asi nejdůležitější, jak to pochopili především mladí Athéňané – *každý má svou pravdu*. To je úžasná osvobozující koncepce, která snad dokonce nějak koresponduje s demokracií. Není nikde žádný metr, podle kterého by tě měl někdo měl právo nějak rovnat. Navíc je to docela pohodlné, jak si to myslíš, tak to je. Obávám se, že právě tak to sofisté nemysleli. Pro ně to bylo bolestné rozeznání lidské situace, *conditio humana*, tedy situace, ve které se člověk na světě nalézá. Ve výrocích a stanoviscích sofistů vidím jinak vyjádřeno totéž, co říkají řecké tragedie, například Sofoklova Antigóné. Tam stojí proti sobě na jedné straně Kreón a zákon obce a na druhé straně Antigóné a její opora

ve věčných zákonech bohů. Sofoklovo drama nedává odpověď na otázku, kdo je v právu. V tom je tragika člověka bytí na světě a zejména v civilizaci, že je mezi mlýnskými kameny protichůdných náhledů a zájmů, aniž má onen pevný bod, podle kterého by se mohl orientovat. Sofisté to nemysleli špatně – jejich stanovisko bylo ovšem to nezbytné A, po kterém musí následovat B. Tím B nebyl bezstarostný relativismus sofistických učedníků, nýbrž to, co k tomu dodali Sokrates a Platon.

Hledání pevného bodu. Ano, hledání pevného bodu v relativistické a skeptické beztvaré bažině, tak je možno pochopit hledání a přispění velikánů řecké filosofie. Prvním z nich je bezesporu **Sokrates**. K charakteristice odkazu tohoto myslitele patří i to, že nic nenapsal. I to lze nakonec chápat jako součást jeho poselství. Sokrates pracoval metodou, která se ukázala být velice účinná a která svůj komunikační význam nepozbyla ani dnes – ironie. Tento pojem prodělal v dějinách určitý posun k velmi jednoduchému pojetí, v jakém mu asi člověk dnes rozumí – tedy ke smyslu *posměšný výrok, tvrdící opak toho, co si mluvící myslí*. Ironie v Sokratových ústech znamenala něco poněkud jiného – byla to diskusní poloha, nenalézající se v rovině zvířecí vážnosti, nýbrž v rovině úsměvné, odlehčené, v rovině, ve které nehrozí chytání za slovo, a ve které se nebude vždy bazírovat na přesných formulacích, protože to v dané oblasti někdy ani není možné. Je to komunikační styl, spojený s laskavým nadhledem, a ironie není šípem, mířícím pouze na protivníka, nýbrž řečník tento přístup obrací stejnou měrou i vůči sobě samému. Ironie je v tomto smyslu optimální a produktivní metodou diskuse o věcech tak vážných, že je člověk nemůže obsáhnout, a právě onen lehký tón potlačuje pedagogicky nevhodné role mentora a jím poučovaného či káraného. Sokrates se tak setkává s Athénanem, odcházejícím právě ze sofistické hodiny, kde se ujistil o tom, že tak, jak věci vidí, ho to činí zcela kompetentním o tom zasvěceně a s přehledem mluvit. Sokrates sám tuto jistotu nemá, a tak se ptá: „*Ty tomu jistě rozumíš, vysvětlí mně prosím tě, co to je...*“ Ptá se tak, co je to mužnost, co je to statečnost, co je to zbožnost, co je to dobro, a dostává odpovědi, prozrazující nepromyšlenost, bezprostřednost a spontánnost. „*To je jednoduché, statečnost je, když ...*“ Tázaný tedy místo definice uvede příklad. Nyní Sokrates obvykle za objasnění velice vřele poděkuje, ale jenom na okraj podotkne, že daný příklad ilustruje spíše něco jiného, třeba nerozvážnost. Tázaný nato obvykle řekne něco v tom smyslu, že ten příklad tedy nebyl nejlepší a uvede jiný, na tom však Sokrates objeví stejnou vadu, a tak to jde dál, dokud to tázaného nepřestane bavit a nevymluví se, že spěchá. On by to asi nahlas nepřiznal, ale v jeho hlavě se možná právě v tu chvíli objevila jiskřerka toho nejcennějšího poznání, pravý záblesk moudrosti – *já vlastně vůbec nevím, co to je!* To však, na rozdíl od něj, Sokrates věděl už dávno.

Sokrates hledá pevný bod, a tuší jeho přítomnost v definicích pojmů. „Dobro“ je sice v duchu sofistického myšlení pro každého v něčem jiném (pro jednoho by bylo dobrem, aby přšelo, pro druhého přesně naopak), ale musí přece být nějaký význam, na kterém se shodnou oba. Hledání tohoto nezpochybnitelného bodu, to je sokratovská metoda, a Sokrates jí byl věren až do smrti. I když považoval rozsudek, odsuzující ho k smrti za nespravedlivý, položil si asi takovou otázku. Předpokládá pojem „Zákon“, že ho budou všichni, kterých se týká, považovat za spravedlivý? Odpověď je jasná – t o nezbytným rysům zákonů napatří, skoro naopak. Zákon tím ovšem nepřestává být zákonem a vztahuje se i na ty, kterým se nelíbí, ergo kladívko – jediná čestná a pravdivá cesta je v tom, rozsudku se podrobit. Sokrates nám tedy, mimo ironii, předal základy korektního zacházení s pojmy v rámci tvořivé diskuse, ze které může vyplynout závěr, který bude bohatší a kvalitnější než výchozí teze diskutujících ve svém součtu. Sokrates zemřel po vypití číše bolehlavu a zanechal po sobě několik vděčných žáků, z nichž největší byl asi Platon.

Platon, který má ovšem v rodném listu napsáno Themistokles, byl tak oddaným Sokratovým žákem, že ho jeho smrt zcela vyhodila z předpokládané budoucí nadějně dráhy

jeho života. Jako mladík z aristokratické rodiny s nejlepším vzděláním měl před sebou skvělou životní kariéru. Platon byl však politikou v Athénách natolik znechucen, že se vydává do světa. Těžko přesně určit, kde všude byl. Někteří znalci by ho málem poslali až do Indie, ale tak zlé to asi nebylo, nicméně v Egyptě a jižní Itálii zřejmě nějaký čas pobyl. Nejznámější jsou jeho opakované pobyty na Sicílii, které se mu málem staly osudné. Možná to bylo u pythagorejců, kteří nade vše milovali čísla, kde mu v hlavě dozrála zajímavá myšlenka. V ní byl spojen pohled Herakleitův, pohled elejských hlasatelů nehybnosti a neměnnosti, ale i pohled sofistů a sokratovské hledání. Připusťme, že zde na světě je vše proměnlivé, nedokonalé, relativní, nestálé a nejisté, ale tento svět není všechno. Právě v pojmech je obsažena idea, které je věčná, dokonalá, neměnná a která je pravým předobrazem všeho toho, co je zde na zemi. Kde ovšem takové ideje sídlí? Jak ani jinak není možno, tyto dokonalé ideje jsou doma kdesi mimo tento nedokonalý svět. Člověk má to štěstí, že se s nimi setkal, a to ve své duši, která před svou inkarnací někde tam mezi onemi ideami žila a viděla je. Narození do světa znamená ovšem pro člověka šok, ve kterém většinu oněch idejí zapomene, ztratí, nebo se mu všelijak pošramotí. Přesto však se může rozvzpomínáním k nim opět přiblížit, a díky tomu rozeznává i zde na zemi jejich nedokonalé napodobeniny.

I v idejích je ovšem ideální pořádek, jsou srovnány do ideální pyramidy, na jejímž vrcholu je idea nejvyšší, kterou je Dobro. Platon je ovšem peta, který své myšlenky podává v obrazech, podobenstvích a příměrech, a je rovněž zakladatelem velice cenného žánru, jakým je filosofický dialog.

Co z toho všeho vyplývá pro komunikaci? Platonův příspěvek je mnohostranný a bohatý. Tak z nauky o ideách vyplývá hned několik rad a poučení. Baví-li se dva lidé o něčem, pak je zde vždy riziko, že bude mít každý před očima nějakou jinou „kopii“ dané ideje. Je tedy nutno, aby se shodli a sešli ve svém zření jedné a téže ideje, zbavené případných nepodstatných a nahodilých znaků. Budeme-li se například bavit o demokracii, pak je zde nespočet jevových podob tohoto fenoménu, které se od sebe budou výrazně lišit – demokracie v Athénách, v Římě, v současných USA, v Japonsku či u nás. Co je všem společné, v čem je podstata tohoto jevu, bez kterého by nemohl být sám sebou? Hledání idejí a řeč v této rovině připadá tzv. „praktickým“ lidem často zcela neužitečná. Leč však, je mnoho otázek, ve kterých je praktické řešení možné teprve tehdy, když si člověk v *akademické diskusi* ujasní, o co vůbec jde. Teprve poznání ideje samé je možno považovat za poznání pravé a spolehlivé, které Řekové nazývali EPISTÉMĚ, na rozdíl od zdání, které člověk nabude při zacházení s pozemskými napodobeninami a jinými neautentičnostmi. Toto vědění na úrovni pouhého zdání pak nazývali DOXA. Již zde je patrné, že komunikace dvou lidí, kteří mají o věci pouhé nahodilé zdání bude vždy defektní, a to i tehdy, pokud by se třeba i shodli, to je pak skoro ještě horší, protože se navzájem ujistí, že mají pravdu.

Nalezení ideje dané věci je někdy zajímavý problém. Co to je? Tak se v pořadu Kufr ptal moderátor soutěžících, když jim dal do ruky neznámý předmět. Někdy jim dokonce předložil i několik možností, ale i to jim namnoze nebylo mnoho platno. Nerozeznali ideu. Teprve tehdy, kdy se, jak by řekl Platon, rozvzpomenuli, kdy to svou duší před narozením spatřili, mohli odpovědět. A teprve člověk, znající ideu dané věci, je schopen s ní zacházet, je schopen ji realizovat v úplně jiné podobě, je schopen ji zdokonalit a rozvinout. Jakkoliv je platonský „objektivní idealismus“ již poněkud překonaný, ve světě techniky se člověk bez tohoto přístupu neobejde. Spoustu technických fenoménů a elementů má technik ve své mysli uchováno v podobě ideje. Úkol, před kterým stojí má nejen často podobu hledání ideje neznámého jevu (černá skříňka v kybernetice) ale ještě častěji stojí před problémem převedení ideje do určité konkrétní jevové podoby v rámci zadaných parametrů.

Schopnost rozeznat ideu se dokonce promítá i do toho, co člověk svými očima vidí. Člověk je schopen vidět, tj. vnímat a zaznamenat, pouze to, co zná, tedy, to čeho ideu ve své mysli někde nalezne. Naopak – pro co člověk příslušnou ideu nenalezne, to i kdyby viděl, to

nedokáže přijmout. Platonská láska se původně vztahovala právě k touze po bohatším poznání, které umožňuje člověku vidět a vnímat další a další, byť zde na zemi pouze nedokonalé, obrazy věčných idejí.

Idea dobra je v mezilidské komunikaci neméně důležitá. Kriteriem rétorické dokonalosti není argumentační a přesvědčovací prohnatost, schopná přesvědčit kohokoliv o čemkoliv, ani schopnost mluvit jako kniha nebo jako když máslo ukrajuje, nýbrž cíl daného komunikačního výkonu. Kdyby byla sestavena tabulka nejúspěšnějších rétorů a přesvědčovatelů lidských dějin, nebyla by to společnost příliš slavná. Určitě by mezi prvními byl i Adolf Hitler. Ježíš z Nazareta naopak přesvědčil všeho všudy pouze 12 učedníků, kteří ještě ke všemu neměli žádné vysoké vzdělání.... Mluvit lze dobře či špatně, obratně či neobratně, a to ve prospěch dobra či něčeho jiného. Platonův pohled vede k tomu, že je lépe, když člověk koktavě hájí dobro než když precizně a dokonale brání něco, co dobrem není.

Pro život může být užitečná i tato Platonova myšlenka, související s dobrem. Zní: „Bohové, dejte nám dobro, které odmítáme, a nedávejte nám zlo, po kterém toužíme“. Slyšel jsem kdesi, že je to základní myšlenka totalitního státu. Nevím. Já bych to spíše považoval za moudrost. ..

Platonova teorie idejí se rovněž vztahuje k pravdě a pravdivosti. Čím více se člověkovu poznání blíží k oněm věčným dokonalým ideám, tím je pravdivější. To je překonáním sofistického relativismu. Každý vnímá ideu po svém, ale proces hledání pravdy by je mohl všechny přivést k jedné společné Pravdě v podobě setkání s Ideou. Možnost, že někdo má více pravdy než druhý, protože našel a pochopil příslušnou Ideu, se ovšem v naší kultuře zvrtila v cosi nešťastného. Myslím, že to asi těmito slovy vyjádřil Bertrand Russel (nebo G.B.Shaw). Řekl: „*Nemám nic proti myšlence, že vedle našich relativních subjektivních pravd existuje ještě nějaká pravá, čistá a objektivní. Přesto však takovou možnost budu vždy popírat, protože jakmile to připustíme, objeví se okamžitě lidé, hluboce přesvědčení o tom, že ta Absolutní pravda sídlí v nich a právě a jedině z nich mluví*“. S člověkem, který se považuje za „majitele pravdy“, je těžká řeč. Podobně dopadla i poněkud pokornější formulace, pravíci, že „pravda má nás“. Takové chodící vtělení Pravdy se už nebaví vůbec s nikým. Pravdivost a pravda znamená trvalou ochotu k hledání, je to proces v podstatě nikdy nekončící, neboť staví člověka před stále zřetelnější poznání, ve kterém není nihilistická skepse, nýbrž pokora: *Vím, že nic nevím*. (a Jára da Cimrman k tomu prý ještě dodával: „...a ani tím si nemohu být zcela jist.“)

Sokrates i Platon si zřejmě uvědomovali nejen tragickou realitu, ale i tragickou neudržetelnost sofistického relativismu a agnosticizmu. Právě ta lehkovážně přijatá sofistická relativistická teze možná stála za celkem rychlým úpadkem Athén. Svět idejí, pevných, stálých, dobrých a dokonalých, je pokusem o záchranu. Platonův systém je spíše vírou než vědou. Ona také každá víra s ním má něco společného. Je také možno říci, že nebýt sofistů, nebylo by ani Sokrata, ani Platona. Fotbaloví komentátoři zaznamenávají i hráče, který poslal střelci gólu dobře mířenou přihrávku, a ji jemu je připsán kus zásluhy. Učiňme tak dodatečně i my se znectěnými sofisty. A mimochodem, jejich tréninková metoda „dvou řečí“ je znamenitá.

*Pro milé posluchačky a posluchače Univerzity třetího věku
při Vysokém učení technickém v Brně
připravil ThMgr. Milan Klapetek*

Stoická filosofie – vznešená filosofie do nepohody

Pro U3V při VUT v Brně sepsal a přednesl ThMgr. Milan Klapetek

Stoická filosofie je jedním z myšlenkových proudů času po Aristotelovi, epochy, která se nazývá *helénismus*. Obyvatelé řeckých měst mohli tuto dobu prožívat jako první velkou globalizaci, protože odešel jejich přehledný svět, ve kterém se mohli účastnit správy svých měst, a stali se součástí velkých říší, na jejichž správu neměli ani nejmenší vliv a svět se jim změnil tak, že mu přestali rozumět. Na tuto novou situaci reaguje několik filosofických systémů, snažících se člověku i v takové situaci dodat potřebnou životní rovnováhu. Jedním z nejznámějších a dodnes s úspěchem aplikovatelným je stoicismus. Je to filosofie, která má velmi pozitivní vliv i na podobu mezilidské komunikace, a i proto si zaslouží naši pozornost.

Stoicismus má svého zakladatele ve Fénicičanu, který byl občanským povoláním rejdař, měl loď, se kterou provozoval, stejně jako jeho otec, obchod mezi Malou Asií a Řeckem. Když však jednou jeho loď najela poblíž řeckých břehů na mělčinu a ztroskotala, znamenalo to pro něj zásadní zářez v jeho životě. Říká se, že řemeslo svého otce sice nijak nadšeně neprožíval, a i když vyvázl se zdravou kůží, byl prý ztroskotáním otřesen. O jeho povaze svědčí místo, na které šel nalézt rovnováhu. Bylo to knihkupectví, kde sáhl po Xenofontových „Komentářích“. Když se zeptal knihkupce, kde by našel takové lidi, jakými byl například Sokrates, který mu učaroval, poslal ho za kynikem, který se jmenoval Krates. Po jisté době se cítil sám natolik silný, že se stal sám učitelem. Jeho místem bylo sloupořadí s malbami malíře Polyglota, a protože sloupořadí se řekne řecky *stoá*, sluje jeho škola „stoickou“. V tuto chvíli je již bezpečně přesvědčen, že ztroskotání bylo šťastným osudovým momentem jeho života. Jinak vynikal svou korektností a mravně bezúhonným chováním. Nejen proto si ho vážili jak Athéňané, tak makedonský král Antigonos. Po Xenonově smrti pokračovala jeho škola dále, a jak je známo, budoucí cesta tohoto učení je rozdělena do tří etap

- stará stoá – Zenon z Kitia, Kleanthes, Chrysippos
- střední stoá - Panaitios a Poseidonos
- Pozdní stoá (Řím) – Seneca, Epiktetos, Marcus Aurelius

Učení stoiků prodělalo ve svém vývoji takovou proměnu, že se může zdát nesnadno možno pochopit, že jde ještě o jedno a totéž učení. Nebudeme se zde dlouze zabývat stoickou fyzikou, založenou na materialistických představách. Stoický bůh, odpovídající jejich pojetí, je uvnitř jsoucná, je jejím intelektem i duší. Stoikové jsou tak první panteisté v dějinách evropského filosofického myšlení. Přítomnost boha v přírodě se projevuje ve stoickém přesvědčení, že příroda ví kam směřuje a kam chce dojít. Stoická etika je logickým pokračováním světa prostoupeného prozřetelnou zákonitostí. Veškeré bytí lze podle stoiků rozdělit do třech přihrádek

- Dobré je toto: rozumnost, umírněnost, spravedlnost, odvaha a ušlechtilost
- Špatné je toto: tupost, rozmařilost, nespravedlnost, rozmařilost, zbabělost, dychtění po něčem
- Lhostejné je toto: zdraví i nemoc, život i smrt, sláva i její nepřítomnost, bolest i rozkoš, bohatství i chudoba

V oblasti „lhostejného“ dávají stoikové člověku do jisté míry na vybranou, pokud snad prahnutí po tom neohrozí nějakou morální hodnotu. Je tedy možno se domnívat, že je lepší být bohatý a zdravý než chudý a nemocný, ale je třeba si dát pozor, aby se na tyto stavy člověk nějak neupnul a nepominula tím jeho *netečnost* (apatheia), vůči těmto bezvýznamnostem.

Všechno to je v podstatě zcela logické právě pro onen božský prvek ve světovém řádu. Člověk, vidoucí tuto skutečnost, nebude spoléhat na svobodu jako něco, co je tou pravou cestou, nýbrž právě naopak. Poznaná nutnost, neboť neodvratný řád je pravým vládcem světa. Myšlenka, že svoboda je poznaná nutnost čerpá svou sílu i z tohoto pramene. Důležitým, ba základním pojmem je osud, fatum, *heimarmené*. Výsledkem je tedy učení o Prozřetelnosti, kde

o nějaké svobodné vůli by bylo možno mluvit pouze v rámci daných nutností. Lze dokonce říci, že člověk má možnost uplatnit svou svobodnou vůli ve volbě, zda se řádu nutnosti podrobit nebo marně vzpírat. Prozřetelnost není ovšem nepřátelským principem, je v podstatě dobrotivá. Božská substance je ve všem nositelem teleologických účeloslovných představ, a to u všech bytostí. Ilustrací je anekdotický příběh, ve kterém Zenon přistihl otroka při krádeži, a udělil mu výprask. Otroek se bránil zcela logicky – jeho čin byl přece již dávno zapsán v jeho osudu! Zenonem to nijak nepohnulo: „V osudu je také napsáno, že tě stihne trest“.

Stoické chápání lidského života vypadá tedy zvnějšku velmi stroze. Z hlediska stoika samotného však právě zření nezbytnosti všeho, co člověku přináší moudrá prozřetelnost, osvobozuje ode všech křečí rozhodování, tíhy neúspěchů a bolesti loučení s čímkoliv. Stoický „krizový“ program v lidské mysli je schopen člověka převést přes hořící mosty a rozbouřené paluby jeho bytí. Stoicismus v sobě obsahuje i důležitý prvek, fungující v lidském myšlení jako pojistka proti přetížení systému. Je to moudrá, vyvážená schopnost resignovat na nedosažitelné cíle. Velmi často může totiž člověk v životě zvolat: bylo moc dobře, že mně to ztroskotalo! Pouze tak člověk někdy přijde k něčemu, k čemu by jinak nedospěl, co by ani nehledal, a co se posléze ukáže být „tím pravým“.

Marcus Aurelius

Život se podobá zápasu. Musíš pevně stát a bez zakolísání přijímat nečekané rány.

Náš život je takový jakým ho učiní naše myšlenky

Jsi-li něčím nesmírně roztrpčen nebo zkrušen, pak se rozpomeň, že lidský život je mžik a že všichni co nevidět odejdeme.

Změň vztah k věcem, které tě znepokojují, a budeš mít od nich pokoj

Štěstí tvého života záleží na druhu tvých myšlenek.

Smrt se nám celý život směje. Proč bychom se my nemohli smát jí

Minulost není pro mne ničím, budoucnost se mne ještě nedotýká

Buď jen pevný útes, o který se jedna za druhou tříští vlny života.

Přijímej skromně, zříkej se bez reptání

Zpozoroval-li jsi u někoho omyl, oprav ho mírně a ukaž mu, v čem se zmýlil. Neposlechne-li tebe, viň pouze sebe sama, nebo, a toť ještě lépe, nikoho neviň, ale buď mírný.

Svět je kapkou bláta visící v nekonečnu a člověk je zvíře, které udělalo kariéru.

Nauč se pozorně poslouchat, co říká druhý, a ze všech sil usiluj vcítit se v myšlení mluvícího

Konáš-li svou povinnost, budiž ti lhostejné, zdali přitom strádáš zimou či vedrem, zda-li jsi ospalý či dost vyspalý, zdali tě zahrnují hanbou či chválou a zdali umíráš či konáš něco jiného. Neboť také umírání je jeden z našich životních úkolů, proto postačí také v této věci dobře splnit svou povinnost.

Pohrdá mnou někdo? Jeho věc. Moje věc je, abych nebyl přistižen, že činím nebo mluvím něco hodného opovržení.

Vidíš-li věci jak jsou tady a teď, viděl jsi všechno, co se stalo od věčnosti. Všechny věci jsou vzájemně provázány jednotou.

Často jsem litoval svých slov, ale nikdy svého mlčení.

Bud'to v tomto světě žiješ, a už sis tedy zvykl; nebo odtud odcházíš, a to jsi právě chtěl; anebo umíráš, a máš doslouženo. Nic čtvrtého není; nuže tedy - buď dobré mysli!

Dobře činit a sklízet hanu, toť úděl královský.

Uč se chtít, ne aby se věci přizpůsobovaly tvým přáním, nýbrž aby se tvá přání přizpůsobovala věcem.

Svět je změna a život je trvalý protiklad

Nestyd' se přijmout pomoc! Neboť je ti uloženo konat povinnost jako vojákovu za útoku na pevnost. Copak na tom, nemůžeš-li pro pohmožděnou nohu sám na cimbuří vystoupit, ale s přispěním jiného to provedeš?

Žádné dílo nekonej nazdařbůh a nejinak než podle zásad dokonalého umění

K šťastnému životu potřebuješ velmi málo

Seneca

Je zhola zbytečné se ptát, má-li život smysl či ne. Má takový smysl, jaký mu dáme.

Dovede-li se člověk zasmát sám sobě, nevyjde ze smíchu po celý život.

Jak dlouho žiji, to nezávisí na mně. Ale jestli skutečně žiji, to na mně závisí

Šťastný není ten, kdo se druhým zdá, šťastný je ten, kdo se sám pokládá za šťastného.

Chyba je, když věříš každému, ale chyba je i to, když nevěříš nikomu

Lidé v sobě většinou nesou cítění králů. Chtějí, aby proti druhým mohli všechno, ale druzí proti nim nic.

Drž se pravidla: nezoufej v neštěstí, nevěř štěstí a měj vždy na mysli všemožný rozmar osudu.

V soukromí přítele kárej, veřejně chval

Především se nauč mít radost. Pravá radost je tím nejdůležitějším v životě.

Tím, že učíme jiné, učíme sebe

Nepříjemnosti, které ho potkají, nebude dobře snášet ten, komu nebylo nikdy nic odepřeno, komu starostlivá matka vždy utřela slzy, o kterého se vždy staral vychovatel.

Co bylo těžké snášet, na to se příjemně vzpomíná

Všichni toužíme po štěstí. Ale když se vydáme na cestu, klopýtáme ve tmě. Riskujeme, že si spleteme směr, nebo, že dokonce půjdeme na opačnou stranu. Ba co víc, pokud po chybné cestě postupujeme dále, můžeme se svému cíli ještě více vzdálit. Čím více se tedy snažíme štěstí nalézt, tím obtížněji k němu dospíváme

Co nezakazuje zákon, to zakazuje stud

Epiktétos

Je jenom jedna cesta za štěstím a to přestat se trápit nad tím, co je mimo naši moc.

Chceš-li dokázat nějakou pravdu, nerozčiluj se a nevyslovuj ani jediné zlé či urážlivé slovo.

Prokážete největší službu státu a národu, když pozdvihnete nikoliv střechy domů, ale duše občanů, neboť je lépe, aby velké duše přebývaly v malých domech, než aby nízké duše číhaly v příbytcích velkých.

Přestaňte si probůh, cenit hmotných statků, přestaňte ze sebe dělat otroky nejprve svých věcí, a posléze - v zájmu těch věcí - též otroky lidí, kteří by vám je mohli opatřit nebo odejmout.

Usadil se v hostinci a zapomněl, že cesta nevede tam, ale jen okolo

- Ačkoli si nemůžeme vybrat, co se nám stane, můžeme si vybrat, jak na to zareagujeme.
- Nechtěj, co není, a chtěj, co je, a budeš spokojen.
- Nepřemožitelný můžeš být, nepustíš-li se do žádného zápasu, v němž zvítězit není ve tvé moci.
- Nikdy o ničem neříkej: ztratil jsem, nýbrž vrátil jsem.
- Řeknou-li ti, že o tobě někdo špatně mluví, nehaj se, nýbrž odpověz: Takže nevěděl o ostatních mých chybách, jinak by nebyl mluvil jen o těchto.
- Někdo hodně pije. Neříkej, že špatně činí, nýbrž jen, že hodně pije. Někdo se časně koupá. Neříkej, že špatně činí, nýbrž jen, že se časně koupá.
- Sešli mi teď, Die, kteroukoli tíseň chceš; neboť mám výzbroj od tebe mi danou a prostředky k tomu, aby mně všechny příhody byly ozdobou.
- Konáš-li něco, o čem jsi přesvědčen, že to máš konat, nikdy se neboj být viděn při tom, že to děláš, i kdyby to mnoho lidí nepříznivě posuzovalo. Neboť je-li nesprávné, co činíš, pak se vystríhej činu samého; pakli to je správné, proč by ses bál těch, kteří tě budou kárat neprávem?

A ke stoicismu si přidáme ještě jednu zajímavou filosofii, zrozenou rovněž v helénismu,

a tou je

Skepse

V hodnocení skepse se názory jednotlivých škol a myslitelů citelně rozcházejí. Pro jedny je skeptické „pochybování“ nebo lépe řečeno „opatrné zkoumání“ velmi lacinou náhražkou filosofie pro polovzdělance, z jiné strany viděno je to nejlepší brána k moudrosti i filosofii vůbec. Opatrné zkoumání každé myšlenky je podstatou kritického myšlení, ba dokonce je možno říci, že je to podstatou myšlení vůbec. Právě tím, že je člověk schopen selektovat z nepřeborného množství myšlenek, které jeho mysl mívá nebo se do ní dobývají ty, které tam vpustí a nechá zabydlet, právě tím se liší od nějakého programovatelného či nahrávacího zařízení, které je pasivně nuceno přijmout, vstřebat či uložit všechno.

K nezbytnému uplatnění opatrnosti při nutkání k jakémukoliv kategorickému tvrzení („je to tak!“) ostatně dochází již mnohé předcházející školy. Především jde o opatrnost při posuzování smyslových vjemů. Pokud mnoho lidí považuje za vrchol bezpečného poznání to, co „přece jasně svýma očima vidí“, Eleaté, Demokritos, sofisté i Platon (a zástup nejmenovaných) nadřazuje tomuto „prvnímu dojmu“ poznání rozumové, poskytující velmi často obraz podstatně odlišný. Nejde však pouze o odlišnost smyslového a racionálního poznání – nejednoznačnost a odlišnost je i vlastností oněch rozumových „průhledů“ za smyslově vnímatelný povrch věcí. Rozlišovat nakonec člověk musí i mezi idejemi, které se mu v mysli nabízejí jako předobraz určité skutečnosti – a rozum se nesmí spokojit s prvním nápadem či vysvětlením, které ho napadne, a i vy to tak jistě děláte..

Přes všechny tyto náběhy je ovšem možno považovat jednoho konkrétního člověka za zakladatele skepticismu, dovedeného do určité ucelené soustavy či metody. Je jím **Pyrrhón z Élidy**, z města, ležícího na Peloponésu. Žil v letech 365 – 275. Pyrrhónovo myšlení bylo patrně přímo v Élidě ovlivněno tamní filosofickou školou élidských dialektiků, ovšem vedle toho asi i učení dialektiků nefarských. Nezanedbatelný nebude ani vliv Demokritův a atomistů vůbec. Pyrrhón měl to štěstí, že se účastnil asijského tažení Alexandra Makedonského, se kterým se dostal až do Indie. Tamní „gymnosofové“ a celý vliv indického myšlenkového klimatu zanechal v Pyrrhónově mysli hluboké stopy. Své myšlenky rozvíjel a sděloval ve škole, kterou založil přímo v Élidě. Patrně však měl skeptický názor na význam a osud psaných textů, proto po sobě nic napsaného nezanechal. Proto ovšem také nelze oddělit vlastní Pyrrhonovy myšlenky od toho, co mu bylo připsáno a přičteno. To však celkem nic nemůže změnit na rozeznatelném základním směru a zájmu. Tím je na rozdíl od předcházejících snah o poznání a pochopení světa a jeho původu i fungování spíše nalezení štěstí, uniknutí beznaději, klamu, strachu a všech zneklidnění, kterými svět na člověka útočí a zraňuje ho. Cílem je tedy ničím nerušený a nenarušitelný klid, **ataraxiá**. Skepsi ovšem nejde o nějaké zásadní popírání poznání, to by člověka spíše zneklidnilo. Ve skepsi jde o přiměřenou míru důvěry, resp. nedůvěry v možnosti poznání. Skeptik se domnívá (skeptik nemůže nic tvrdit!), že naše poznání je tak nespolehlivé, že nejmoudřejší je si to uvědomit a na otázku: „Co říkáte na to, že...?“ Odpovědět asi takto: „Promiňte, ale na tuto věc nemám vytvořen natolik spolehlivý názor, abych ho měl chuť veřejně sdělovat“. Uvědomte si sami, co asi nastane, když to neuděláte. V takovém případě byste neprozřetelně řekli, že věc je podle vás taková či onaká. Jenomže lidé kolem vás to budou vidět jinak, nebudou s vámi souhlasit, budete muset svůj názor hájit, a ať se vám to povede nebo ne, bude po klidu a věcně vzato, zcela zbytečně. Skeptikové připomínají, že to, co se vám dnes jeví být zcela jasné, bude dost možná již zítra pouze pravděpodobné a pozítří to bude úplně jinak. Vzdání se úsudku, prohlášení „na tuto věc nemám žádný názor, který bych měl potřebu ventilovat“ dává člověk najevo svoji moudrost. Pyrrhónova lidské cesta ke štěstí je tedy založena na kladení opatrných otázek, kterými si člověk může přiměřeně ujasnit stav věcí a světa vzhledem k sobě samému. Kdo tedy touží po životě bez útrap, nechť si dle skeptiků položí tyto tři otázky:

1. Co jsou to věci, do jaké míry je můžeme poznat?

2. Jak se k nim proto chovat?
3. Jaký užitek nám toto chování přinese?

Na první otázku prakticky není odpověď. Žádná věc, skepticky vzato „není více toto než ono“. Existence izolovaných „věcí“ je vůbec jakási fikce, vzniklá vytržením něčeho ze spojitého a plynoucího kontinua. Žádný způsob poznání a uchopení nelze nakonec charakterizovat jako pravdivý nebo nepravdivý, a to platí i o výsledcích – nelze definitivně a jednoznačně říci a tvrdit, že něco je krásné nebo škaredé, spravedlivé nebo nespravedlivé, atd. atp. Ke každému tvrzení je možno docela dobře přidat i jeho opak, a to s celkem stejným nárokem na pravdivost.

Z odpovědi na první otázku vyplývá odpověď na otázku druhou. Každé „tvrzení“, tedy kategorický, jednoznačný soud je, přísně vzato, klamný. Proto je moudré a zodpovědné ono „zdržení se soudu“. To ovšem neznamená, že člověk nemůže o ničem nic prohlásit, musí tomu pouze dát přiměřeně skeptickou formu. Nikoliv tedy „Med je sladký“, nýbrž „med se mi jeví být sladký“. Kdo by ovšem tvrdil, že jeho zdání je objektivní a pravdivou vlastností věci, ten se mýlí a klame. Zdá se, že ruský jazyk má v sobě právě toto pochopení, když místo našeho „je“ používá mnohem přiměřenější „javljajetsja“. Tak se mi to alespoň jeví...

Třetí odpověď opět vyplývá z druhé. Prospěch ze skeptického způsobu chápání věcí nabývá člověk v tom, že není vytrhován z duševního klidu, jak jsme si to již ukázali.

Velký Pyrrhón měl několik pokračovatelů, kteří jeho myšlenky nejen ve svém písemném díle zachytili, ale rovněž každý svým způsobem, rozvinuli. Známé a pozoruhodné jsou tzv. „trópy“ skeptika Aínésidémona. Jsou to argumenty proti úsudkům o realitě, založeným na smyslovém vnímání a bezprostředních dojmech. Zde jsou připomenuty všechny myslitelné okolnosti, ovlivňující naše úsudky a činící tedy naše poznání klamným a relativním.

Antická skepse není dogmatickým agnosticismem, ani laciným mravním či jiným relativismem. Antičtí skeptikové nepochybují pro nic za nic, ani z nějaké zvilosti proti pravdě, nýbrž jde o **hledání, prověřování a zkoumání**. Skepse stojí v cestě myšlenkovým pochodům, které prohlašují relativní rozdíl za absolutní. Je nutno říci, že prohlášení relativního za absolutní se neděje z hlediska daného myslícího člověka „lživě“ – člověku se daná skutečnost „jeví být“ absolutní a pravdivá. Je jistě vnímáno jako akt agrese, když někdo o jeho pravdě pochybuje. Agresivní skepse, beroucí lidem jejich jistoty a jejich způsob vnímání světa, je eticky sotva opodstatněná. Plné právo však má skepse tam, kde člověk „kupuje“, přejímá nějakou myšlenku, myšlenkovou soustavu, myšlenkový obsah.

Skepse bývá doporučována jako úvod či vstup do filosofie. Skepse nastaví člověka na dráhu kritického a soudného myšlení (což je totéž), které je bytostnou metodou filosofie. Tím se také liší od způsobu, jakým člověk obvykle akceptuje dogmatické formule náboženské. U těchto dogmatických formulí je ovšem přímo dodáváno, že o nich „nelze pochybovat“. Pokud začne člověk svou myšlenkovou kariéru dogmatickou látkou, obvykle se z tohoto způsobu zacházení s myšlenkami nevysvobodí, resp. upadne do druhé krajnosti. „Jeden blázen věří všemu, druhý ničemu“, říká brněnský myslitel František Vymazal.

Na závěr pojednání o skepsi je dobré připomenout, že jeden skeptik, tázaný na vhodnost skepse jako životní filosofie se k dané věci vyjádřil skepticky...

Velkým přínosem pro skeptické myšlení je vyjádření anglického filosofa **Viléma Occama**. Podle něj je nazván myšlenkový postup, známý jako „Occamova břitva“. Stručně a volně řečeno spočívá v tom, že z několika možných vysvětlení nějakého jevu je dobře dát přednost tomu nejjednoduššímu, které nepředpokládá působení nějakého dosud neznámého činitele. Kruhy v obilí je tedy v tomto smyslu moudřejší chápat jako dílo vtipálka, než do věci zatahovat létající talíře a Mart'any.

Epikurejství a novoplatonismus

Pro U3V při VUT v Brně sepsal ThMgr. Milan Klapetek

Osudy i podoby mnoha filosofických škol se odvíjejí od životních osudů jejich zakladatelů. To platí patrně v plné míře i o Epikurovi. Byl synem Athénana Neokla, který se jako osadník přestěhoval na ostrov Samos (byla to Athénami organizovaná přesídlovací akce, při které byly na Samos přestěhovány asi dva tisíce nezaměstnaných. Původní obyvatelstvo ostrova bylo předtím pečlivě vyhnáno). Narodil se roku 341 a záhy začal studovat filosofii. Předtím však byl jeho život patrně ovlivněn tím, co prožil v dětství, když doprovázel svou matku, „lidovou léčitelku“ případně zařikávačku. Znamenalo to pro něj setkání s lidskou bídou, a to tělesnou i duchovní. Nebylo by patrně nijak nepatřičné, srovnávat tento zážitek s tím, co vrhlo na životní dráhu Gautamu Siddharta, totiž Buddhu. Hledání pokoje a bezbolestnosti je oba sbližuje. Studium filosofie započal již ve 14. letech. To bylo tak: zapsal se sice do veřejné školy, ale vydržel tam pouze několik minut. Jak líčí Sextos Empeirikos, bylo to tak: učitel řekl, že na počátku byl Chaos. „A kde se vzal Chaos?“ zeptal se čerstvý žák Epikuros. „To nemůžeme vědět, to je otázka pro milovníky moudrosti (filosofy)“, opáčil učitel. „Pak tu ovšem nemám co dělat a jdu rovnou k filosofům“, řekl Epikuros, a jak řekl, tak udělal. Jeho učitelem filosofie byl Pamfilos, svou filosofickou příslušností platonik, a vedle něj byl ovlivňován i učením Démokritovým. Základní vojenskou službu, tzv. efébie si odbýval v Athénách, kde si mohl odskočit na přednášky do Aristotelova Lykaion. Mezitím ovšem zemřel Alexandr Makedonský a situace Athénanů na ostrově Samu se tím dramaticky mění. S pomocí makedonského krále Perdika původní obyvatelé Samu vyženou ze svého ostrova Athénany i s Epikurovými rodiči. Ti se uchýlili do Kolofónu, kam přišel Epikuros za nimi, a odtud se posléze přestěhují do Mytilény, největší osady na ostrově Lesbos. Zde zakládá i Demokritos svou školu. V prostředí, ovlivněném především platonismem se Epikuros se svým kritickým vztahem k náboženství a politice neprosazuje snadno. Po několika stěhováních nakonec skončí v hlavním městě klasické filosofie, v Athénách. Zde kupuje dům se zahradou, která se stane symbolem celého směru. Stalo se tak roku 306 př. n. l. To bylo patrně teprve to pravé místo, protože odtud šířené epikurejství získá zanedlouho tolik stoupenců, že je bude možno počítat na města.

Epikurejství bylo zvláštním hnutím, a to již tím, jak širokou frontu nepřátel a obvinění proti sobě vyvolalo. Kdykoliv se člověk setká s tím, že je něco takto svorně z několika jinak naprosto si cizích stran haněno, pak si může být jist, že na tom určitě něco bude, rozuměj – něco dobrého! Co to je v případě epikurejství?

Epikurejství pohoršovalo nepřelišnou úctou k politikům a politice, a i jeho názor na bohy byl, řekněme, nestandardní. Epikuros se zato choval laskavě a demokraticky ke všem lidem (s výjimkou filosofů), a to způsobem, jaký byl obvyklý pouze uvnitř jednotlivých sociálních skupin mezi jejich příslušníky. Zatímco Platon doporučuje způsoby, jak udržovat otroky ve vědomí jejich otroctví, Epikuros je přijímá jako přátele.

Epikuros na rozdíl od platoniků i stoiků nechápe člověka pouze jako „občana“. Z důrazu na občanství jim vyplývá pochopitelně učení, plné povinností a omezení. Epikuros mluví o jiné, skryté dimenzi člověka, kterou je jeho prožívání života, jeho prožívaná realita, jinak řečeno – jeho štěstí. To se ovšem odehrává vskrytu, a také k tomu Epikuros míří svým ústředním pravidlem „žij vskrytu!“. Ano, vytvoř si svůj svět, šitý a ušitý na svou míru! Máš na to právo, které si nesmíš vzít nikým, kdo tebou chce manipulovat tím, že ti vnucuje své náboženství, svou metafyziku, své pojetí života. Epikurejské „žití vskrytu“ není žádná „vnitřní emigrace“, jak býval tento postoj označován, nýbrž filosoficky kultivovaná cesta k štěstí, vnitřnímu míru a vyrovnanosti.

Epikurejství je rovněž známo tím, že vyzvedá hodnotu lidského přátelství. Pro lidské společenství je právě přátelství jakožto nezbytné stmelující pouto lepší než vnější „spravedlnost“. Epikurova zahrada byla místem, na kterém se mezi záhony mrkve, kvěťáku a

okurek přátelství nejen pěstovalo, ale odkud se „misií“ šířilo do světa. Přátelství se mělo šířit od člověk k člověku, a to v podstatě stejným způsobem, jakým se později šířilo křesťanství. Již zde však můžeme poukázat na jeden zásadní problém obou zmíněných hnutí – jak epikurejské přátelství, tak křesťanská láska je ve své čisté niterné, spontánní podobě ohroženo ze dvou stran. Na jedné straně je to „uvadnutí“, na druhé straně institucionalizace. Ta myšlenku zabíjí tím, že ji organizačně podchytí a vnese do všeho štábní byrokratický pořádek. Epikurejství upadlo do prvního, křesťanství spíše do druhého. Věnujme však Epikurovu pojetí lidského bytí ještě kousek zasloužené pozornosti.

Přátelství v Epikurově podání je totiž oním žádoucím rozumným středem mezi lhostejností na straně jedné a poněkud příliš emotivní láskou na straně druhé. Přátelství je sociologickým fenoménem, který je základem určité formy společenských vztahů a institucí, nazývaných německým sociologem z 19. stol. Ferdinandem Tönniesem *Gemeinschaft*, na rozdíl od společenství lhostejných, založených na spravedlnosti a chladných zákonech, které nazývá *Gesellschaft*. Zatímco *Gesellschaft* jsou horizontální, *Gemeinschaft* mají podobu přátelství propojených pyramid a pyramidek. Jsou to přátelská, rodinná, zájmová, kulturní spolková sdružení, v nichž se přátelsky uznává autorita jejich vůdce. Sociologie je schopna zde rozeznat, že v těchto na přátelství založených strukturách je naděje člověka na přežití tím větší, čím více přátel si získá, což ovlivňuje podobu jednotlivcov sociálního chování. Ve společnostech horizontálního zákony regulovaného typu může klidně existovat přátelství nevyhledávající odměřený a nerudný jedinec. I když by bylo možno úspěšně pochybovat o tom, že by mohla být lidská společnost ustavena pouze jako jedna přátelská *Gemeinschaft*, pro vyšší kvalitu života a pocit štěstí je zasazení do přátelských struktur dost možná nezbytné.

Podobný střed hledá Epikuros i ve všech dalších požitech – jez do polosyta, pij do polopita, i milostný vztah podrob jistým omezením. Takřka by bylo možno srovnat jeho pojetí se zákony vrhu tělesa – nejdále člověk dohodí, nehodí-li kámen ani kolmo vzhůru, ani přímo vodorovně před sebe. Umírněné rozkoše přinesou člověku největší kvantum požitků. Epikuros se projevuje jako správný systematick tím, že rozděluje touhy podle kritéria **přirozenosti** a **postradatelnosti**. Vychází z toho tyto možnosti:

Slasti přirozené a nepostradatelné zaručují člověku samu fyzickou existenci. K tomu, aby byly slastmi, je nutná jejich přiměřená míra, která je ovšem vědomě překračována spíše ve směru k nadužívání. Odborně se této tendenci říká *transgrese*, a ta mění v konečném výsledku slast v strast zdravotních a jiných potíží. Transgrese ovšem hrozí u všech kategorií slasti bez výjimky. Někde je ovšem kvantita požitku přece jenom limitována (člověk nevypije víc, než jeho organismus snese), pouze u pudu shromažďovacího taková hranice není. Chorobný nezřízenec se nezastaví ani u miliard.

Slasti přirozené a postradatelné jsou luxusním podáním slastí přirozených nepostradatelných. Člověk může být živ chlebem, a nemusí mít právě kaviár. Kaviár může připadat lepší, je však nutno zvážit, zda v souvislosti s jeho opatřením nepřibude v souhrnu člověku strastí. Také by jistě bylo možno se tázat, zda kvůli mému kaviáru nebude někde někdo i bez toho chleba. To platí i pro ostatní oblasti. Je-li možno „to lepší“ mít bez zbytečných vedlejších či následných problémů, proč ne, jinak to však vřele pozdravujte, já se bez toho pohodlně minu.

Slasti nepřirozené postradatelné – jsou to slasti dané subjektivním názorem daného člověka. Do této kategorie patří sláva, moc nad druhými lidmi a jiné zvrhlosti. Takový způsob slasti nelze ovšem filosoficky považovat ani za přirozený, ani za nepostradatelný.

Přirozené a nepostradatelné slasti je dle Epikura dobré uspokojit vždycky a co je nadto, má být prověřeno otázkou: vyplatí se mi to? Epikurejskou uměřenost a na ní založené štěstí je ohrožováno strachem, obchodem a politikou, které zaplétají člověka do absurdních pout, ohrožujících slasti a jejich užívání. Žádná slast není špatná, pokud ovšem člověk k jejímu dosažení nepřinese sobě nebo jiným více strastí. V Epikurově myšlení je mnoho pojistek

uměřenosti, které by bylo možno srovnat s křesťanským „dosti mějte na tom, co máte“. Člověk si nemá dobro, které má, kazit a kalit nezřízenou touhou po tom, co nemá a co případně ani mít nemůže.

Slasti nepřírozené nepostradatelné jsou *contradictio in adiecto*, tedy něco nemyslitelného ze samé své podstaty. Něco jiného je ovšem to, že patrně právě tato absurdní kategorie je obsahem obchodní reklamy a jí vnucovaného životního stylu – vnucují nám představu o nepostradatelnosti věcí a statků, které jsou bezcenné, nepřírozené a nezřídka přímo zhoubné.

Zbývá ještě dodat důležité naučení, týkající se „strachu“. Strach je něco, co se doslova vkrádá do duše i myslí, a je člověku schopno otrávit i slasti. Co dělat se strachy?

- Neměj strach z bohů – nestarají se o člověka a nemají žádnou snahu a potřebu mu škodit.
- Neměj strach ze smrti – buď jsi tu ty a není tu smrt, nebo tu bude smrt a nebudeš tu ty. Se smrtí se tedy nikdy nepotkáš.
- Slast (případně štěstí) je dostupné všem. Je to ovšem věc definice. Šťasten jsi tehdy, když nejsi nešťasten. Čekat štěstí jako nějaký zvláštní a pojištěný stav je omyl a neštěstí.
- Dlouhá bolest nebývá prudká a je snesitelná, nesnesitelná bolest bývá krátká.

Připomeňme si krátce další osudy epikurejství. Epikurejské zahrady vznikaly posléze v Řecku, Malé Asii, Egyptě a nakonec i v Itálii. Epikurovi následovníci vyjadřovali věrnost i vděčnost svému učiteli Epikurovi. Jeden z krásných dokladů vděčnosti, který zároveň shrnuje poselství této moudré filosofie (což je částečně pleonasmus, avšak opodstatněný): **Z různého dělení země získá každý národ odlišnou vlast. Obydlený svět však nabízí všem lidem schopným přátelství jeden společný domov: Svět.** Za nepřátele považovali i nadále politiku, která rodí lidi svárlivé, závistné, strhující lidi k válčení.

Římská kapitola epikurejství nebyla snadná, mužní a věcní Římané neměli pro tuto „změkčilou“ filosofii zprvu žádné pochopení. Posléze se uchytila i tam, a vydala dokonce jeden ze svých nejkrásnějších plodů v Lucretiově díle „O přírodě“. Je to nejen nejzachovalejší popis Epikurovy atomistické filosofie, ale i studnice epikurejské moudrosti – v posuzování svého postavení má člověk vždy hledět na ty, kteří se mají hůře. Na tomto pozadí teprve vidí člověk svůj život pravdivě a je na cestě k prožitku štěstí uprostřed toho, co ho právě obklopuje.

Na závěr citujme slova brněnského myslitele Františka Vymazala, který vyjádřil tuto myšlenku, která by se Epikurovi určitě líbila: „Jak bys byl šťasten, kdyby sis uvědomil, kolik neštěstí tě dnes minulo“. To platí stejně v 1. tisíciletí ante jako ve 3. post.

Souhrn: *Lidské štěstí je nejen námětem sentimentálních románů, nýbrž i důležitým filosofickým pojmem. Ať již člověk cíl svého života a onen žádoucí stav definuje jakkoliv, v podstatě mu vždy nějakým způsobem jde o to, aby byl šťasten. To platí dokonce i tehdy, kdy je člověk případně šťasten pouze tehdy, když je nešťasten. Epikuros však má před očima ono filosofické štěstí, které má být trvalé, nemá být získáno lehkomyšlně za cenu následného či cizího neštěstí a podobně. V epikurejství je zdáli možno vidět i nádech orientálního myšlení, schopného radovat se z okamžiku, z toho co je. Připomíná to tepelná čerpadla, která jsou schopna čerpat teplo z celkem nepatrného teplotního spádu. Ony drobné radosti jsou rovněž dlouhodobě mnohem trvanlivější a souhrnu mnohem levnější.*

Časté slovní spojení „právo na štěstí“ si zaslouží malou poznámku z hlediska právní terminologie. Lidé si notoricky pletou pojmy, a to zde v tom smyslu, že výrazu „právo“ mylně podsouvají význam, který má úplně jiný pojem, totiž pojem „nárok“. „Právo na něco“ znamená pouze to, že když „to něco“ máte, a opatřili jste si to zákonnou bezúhonnou cestou, neměl by vám to nikdo brát. Máte na to právo. Mít na něco právo však v žádném případě neznamená

„nárok“ – to jest, že by byl někdo nebo něco povinen vám to obstarat, zařídit nebo dodat. To je časté neštěstí nešťastných, protože nehledají vinu ve vlastní nenáležitě konceptu štěstí, nýbrž ve svém okolí, které jim, ve smyslu jejich chápání, upírá něco, co je jim povinno zajistit. Končí to tím, že si obstará samopal a jde se lidské společnosti pomstít...

Základním článkem budoucí vědy o štěstí by patrně bylo seznání, které je zcela absurdní pro „člověka ekonomického“. Je to vyjádřeno například v Konfuciově poučce, pravici, že štěstí lze dojít pouze tak, že k němu pomáháme druhým. Člověku, žijícímu v zajetí ekonomického

Labyrint; podlahová mozaika v katedrále v Chartres

dogmatu o „maximalizaci zisku“ je to ovšem zhola nepochopitelné, a proto také štěstí nesnadno nalézá. Jsou statky které získá člověk teprve tím, že je ochoten se jich vzdát, tedy, přísně a přesně vzato – je ochoten se od nich vzdalovat. Obrazem této moudrosti byl labyrint. Je to velice názorný obraz – člověk, zatížený „rozhodným a pevným tahem na cíl“ ten cíl nikdy nedosáhne. V labyrintu je nejednou nutno jít směrem od cíle pryč, od cíle dál. V tomto bodu má epikurejství něco společného s křesťanstvím, a motiv labyrintu se objevoval i v křesťanských katedrálách.

Otázky k diskusi: Kdy jste se naposled cítil(a) šťasten (šťastna)? Pokuste se zařadit tento prožitek do epikurejské tabulky. Co vám v současné době chybí ke štěstí? Má na to, co vám momentálně chybí, člověk

„nárok“, nebo je to spíše nesamozřejmý „nadstandard“?

Novoplatonství

Má-li i filosofický postoj své protivy, svá opozita, pak epikurejství má dvě. Jedna protiva je ve stoicismu, který vidí vrchol v chladném a statečném snášení strastí osudu a povinnosti, a druhým by bylo nepochybně novoplatónství. Hlavní postava a zakladatel tohoto směru, **Plotinos** měl své vlastní tělo v takové nelásce, že se za něj takřka styděl. Proto nechtěl mluvit ani o svém původu, o své rodině a vlasti, protože to všechno bylo vlastně „o tom“, co je jenom tělesnost. Pro Plotina to byla jakási hrozná schránka jeho duše, koule k ní dočasně přikovaná. Askeze a odříkání (pravý opak epikurejství) ho přitahovaly již v dětství. S tím souvisely i určité existenciální nebo mystické krize, ze kterých mu nepomohla žádná filosofie, se kterou se mohl setkat, až teprve **Ammonios Sakkas**. Tento muž, povoláním nosič v přístavu, kolem sebe shromáždil skupinu žáků a následovníků, sám však nic nenapsal. Plotinos čerpal své filosofické vzdělání, jako mnoho jiných, z kontaktů s východem. Příležitost se mu naskytla za nešťastného tažení císaře Gordiana proti Peršanům. Plotinos se zachránil útekem a skončil až v Římě. Tam po jisté době tápání posléze založil filosoficko-náboženskou komunitu. Prostory našel u své žáčky Geminy, kterou si posléze vzal za manželku. Plotinos byl velice vážen, a jeho lekce navštěvoval široký a pestrý zástup posluchačů.

Cílem novoplatonské nauky je jakýsi spirituální orgasmus, kterého člověk dosáhne poté, když se odpoutá od hmoty, a to především odpoutáním od smyslových vjemů. Tak je pak možno splynout s božstvem a dojít k extázi. Skrze svého příznivce císaře Galliena a jeho manželku usiloval (marně) i o založení města, kde by bylo možno žít podle zákonů tohoto učení. Jakkoliv slíbil Amoniui Sakkovi, že spíše skrytou doktrinu tohoto směru nikdy neseptá (sepsání jakékoliv doktriny znamená její literární umrtvení), ve stáří přesto nadiktoval text spisu, známého pod názvem **Enneady**.

Celkem vzato je Plotinův systém založen na představě Trojice, která zformovala svět: je to Jedno (podobné tomu eleatskému), Intelekt a Duše. Mezi těmito třemi bytostmi, které jsou sestaveny tak, že menší je vždy obsažena v té větší, probíhá neustálý pohyb „dolů a nahoru“. Člověk dosáhne kýženého cíle svého života tím, že bude hledět a mířit k Jednomu. To podle Plotina spočívá mimo jiné v tom, že člověk „odstraní zbytek“, a extáze je také dokonce „opuštěním sama sebe“

Novoplatónství sice zdánlivě končí spolu s antickým světem. I ono je vystaveno úderu, který pro řeckou filosofii znamenalo křesťanství. Toto střetnutí bylo výstižně popsáno jako náraz olovené palice na jemný křehký břit. Novoplatónství zde však vystupuje v obdivuhodně podvojně roli. Na jedné straně je spolu s matematickou Hypatií rozsápáno a zavrženo, na druhé straně se mu právě v křesťanství otevírají dveře k obdivuhodné kariéře. Mnohé tóny, které později zaznívají v křesťanství, se zrodily v novoplatonismu. Je to především biblicky ne zcela legitimní odklon od všeho hmotného a tělesného – hmota, látka, materie jsou duchem nejméně prostoupenými skutečnostmi, od kterých se má duše osvobodit a očistit. V tomto novoplatónském pojetí křesťanství pak jde o to, zbavit se závislosti na těle, včetně jeho vášní. Vnitřní duchovní život, ve kterém je člověk (takřka stoicky) lhostejný ke všemu vnějšímu, i k bolesti, nemoci a smrti je pravou cestou k blaženosti, která u novoplatoniků nesluje *hédoné*, nýbrž **eudaimonia**. Tato masochistická koncepce života však má málo společného i s křesťanskou střídmostí, avšak tyto novoplatonské prvky jsou do dějin křesťanství neodlučitelně vpleteny.

Novoplatonská blaženost je tedy založena na postupné minimalizaci všech spojení, která člověka k hmotě a světu váží. U novoplatoniků se to projevovalo jak askézí a sebetřýzněním, čímž bylo zlé tělo, toto vězení duše programově týráno, nebo naopak nevázaností, kterou dával novoplatonik najevo, že mu hmotné věci jsou zcela lhostejné a nemá z nich žádný strach. Na Ústředním hřbitově v Brně jsem jednou viděl zcela novoplatonský nápis na náhrobku, což dokazuje, že tento pohled na život není pouze záležitostí starověku. Na onom náhrobku stálo „*Duch je stavba a tělo je lešení. Lešení se strhne, když je stavba hotova*“.

Novoplatonská filosofie může být shledávána ve svém odmítání hmoty a tělesnosti podivínská, a o to více, z čím materialističtějších pozic ji člověk bude hodnotit. Podivínskou může být shledána i ta novoplatonská představa, dle které se člověk neustále rozhoduje, zda bude následovat a hledat hmotu a pak spolu s ní klesat, nebo zda bude následovat ono duchovno a s ním stoupat. Není však i na tom něco pravdy? Je snad úplně jedno, zda jde člověk v neděli odpoledne do nákupního centra, nebo jde-li do lesa či do galerie? Je to obraz docela pedagogický, a při diskusi o hodnotách a o tom, na čem v životě záleží má tento novoplatonský tón vždy alespoň zaznít.

Zde je možno připomenout, co řekl svatý Augustin o Plotinovi: „Změňte jen pár slov v jeho učení a budete mít křesťana“. Opravdu, jde o těch pár slov.

Souhrn: *Novoplatónství je výrazně dualistickou filosofií, preferující duchovní božský prvek. Je v něm možno spatřovat v dobrém smyslu nepominutelný prvek etický a pedagogický, na druhé straně však nezřídka novoplatonské postavy trpí určitou představou o vlastní vyšší dokonalosti, projevující se pocitem nadřazenosti a z ní pramenícího odporu „ke všemu hmotnému“, a tím, mimo jiné, i k práci. Ta je ovšem, jinak viděno, obecným lidským údělem. Apoštol Pavel z hlediska křesťanství právě těmito lidem říká: „Kdo nechce pracovat, ať nejl“. Tak si totiž i novoplatonik může otestovat, zda je již opravdu tím dokonale duchovním stvořením, na hmotě nezávislým a hmotu nepostrádajícím.*

Epikurejství a novoplatonismus v komunikaci

Obě tyto filosofické školy přispívají ke kultivaci mezilidské komunikace nepřímou, avšak o to výrazněji. Jistě sami víte, že jinak se komunikuje s jedincem vnitřně vyrovnaným a šťastným a zcela jinak s rozervaným nešťastným chaotem, nenávidícím všechno a všechny. S jistou mírou nadsázky lze říci, že všechny sociálně-patologické postavy a jevy mají společného jmenovatele v tom, že daný člověk marně hledá své štěstí, a to obvykle proto, že se k němu ubírá nějakou špatnou cestou. Nutno dodat, že sociopati hrají v dějinách lidstva (a tedy i našich) závažnou a temnou roli. Evropská kultura, charakterizovaná jako „výdělkářská společnost“ nebo „společnost výkonu“ tento aspekt lidské existence na světě dosti zanedbala.

Hledání štěstí je náročný proces. V našich dějinách existuje i takový fenomén, jakým je „štěstí úředně nalinkované“. I kdyby onen úředně schválený a prosazovaný recept byl sebelepší, ani to nemůže fungovat. Jedinou cestou je nebo může být „výchova ke štěstí“, která by respektovala pluralitu lidských povah a nechala člověku přiměřenou volnost ve výběru toho jeho modelu. Důležité by však bylo vstřípené vědomí, že každé štěstí něco stojí a že nelze různé druhy štěstí kombinovat. Nelze chtít být zároveň prokletým básníkem a národním umělcem. Také je velmi problematické štěstí, vykoupené neštěstím někoho jiného. Epikurejství by bylo jako základ pro takové vzdělání jistě vhodnější než jakákoliv ideologie, která má obvykle pouze jeden muštr štěstí – buď budování světlých zítřků nebo vydělávání peněz.

Novoplatónství je, pomineme-li jeho elitářství – i pro komunikaci nositelem důležitého mementa. Nejen každým činem, ale i každým slovem se člověk buď povznáší nebo upadá a klesá. Cena dobrého slova je nevyjádřitelná v žádných měřících. A naopak – slovo může být nositelem temnoty, zmaru a nicoty. A to všechno bez ohledu na to, zda půjde o řeč koktavou nebo uhlazenou, zda ona slova bude pronášet člověk v modráčích nebo ve smokingu. Jsou slova, která rozsvěcují v duších světlo, a umění je v pravou chvíli nalézt není nikomu uzavřeno.

A já přeji Vám, svým milým posluchačkám a posluchačům U3V, abyste právě ta dobrá a oživující slova vnášeli do světa kolem Vás. Ale Vy to ovšem vlastně patrně již dávno děláte.

Filosofie evropského středověku

ThMgr. Milan Klapetek

Antická filosofie, svými tématy i přístupy rozprostřená do nedozírné šíře, poznala rovněž čas svého soumraku. Příčiny tohoto odchodu ze scény (buť ne úplného či trvalého) jsou mnohostranné a nelze je beze zbytku postihnout. Nade vši pochybu je to, že základním obratem bylo přijetí křesťanství mezi regulérní a uznaná náboženství, což bylo zanedlouho dovršeno jeho prohlášením za státní náboženství Římské říše (380). Tyto kroky ovšem (krom jiných) výrazně změnilu podobu učení Ježíše z Nazareta, ukřižovaného v období, kdy provincii Judeu spravoval římský prokurátor Pontius Pilatus. Ježíšovo učení, zaznamenané v evangeliích představuje typickou osobní víru, kterou musí člověk vědomě přijmout, čímž se mu ovšem výrazně změnil celý pohled na svět, včetně stupnice hodnot. Již přesazení této zvěsti do řeckého prostředí znamená jistý posun či mutaci, které se nelze vyhnout – tento květ v jiné půdě prostě kvete poněkud jinak.

Zde je ovšem nutno zopakovat definice několika fenoménů, kolem kterých se budeme pohybovat. Především jde o rozdíl mezi filosofií a náboženstvím – naším dnešním tématem je totiž filosofie, o určité náboženství se opírající a z něj vycházející, a tu jde o to, vědět, co tento posun znamená. Tradiční definice či dělení předpokládá, že filosofie je kritická a zkoumá pravdivost svých východisek, zatímco náboženství je založeno na něčem, co je za pravdu prohlášeno a vírou považováno. Dále pak může rozdíl spočívat v tom, že náboženství nemusí mít podobu uceleného nerozporného systému, zatímco filosofie by takovou povahu mít měla. Především však půjde o to, že filosofie je především záležitostí rozumu, zatímco náboženství je mnohem více prožíváno emotivně, nebo alespoň určitou emotivitu předpokládá. Toto dělení je ovšem problematické, protože zejména východní myšlenkové soustavy nejsou v tomto smyslu

ani náboženství, ani filosofie, resp. jsou oboje zároveň. Něco podobného platí i v případě středověké křesťanské filosofie, u které je možno se hádat, zda je tam víc filosofie či náboženství, či, jak rovněž některé hlasy říkají, to není ani jedno, ani druhé. Dalším důležitým dělením je dělení náboženství, jaké bylo běžné v Řecku a poté i v celém antickém světě. Jde o to, že náboženství osobní bylo to náboženství, které bylo vyznáváno určitým člověkem a vytvářelo jeho svět, jeho souřadnicový i hodnotový systém. Bylo obvykle spojeno s emotivním vztahem k danému božstvu. Toto náboženství bylo v Řecku soukromou, niternou věcí člověka a nepodléhalo žádné kontrole ani regulaci. Zcela jiné povahy bylo náboženství obce nebo státu. To bylo docela „povinné“, protože vyjadřovalo loajalitu občana danému celku (městu či říši), jeho zákonům, představitelům a tedy tím i ochotu aktivně se podílet na jeho bezpečí a prosperitě. Toto náboženství bylo na rozdíl od osobního docela formální, projevovalo se pouhou účastí na kultu či příslovečným hozením zrnku kadidla na císařův oltář. Co si přitom daný člověk myslel a čemu ve svém srdci skutečně věřil, to bylo z tohoto hlediska zcela lhostejné. Tyto okolnosti a vztahy je dobré si uvědomit, abychom pochopili mnohé souvislosti, týkající se komunikace a komunikační kultury tehdy ještě budoucí, avšak tím tedy posléze i naší současné Evropy. V naší souvislosti jde o to, že požadavky, kladené na osobní a na státní náboženství se od sebe dosti lišily. Z povahy věci dokonce vyplývá, že státní náboženství nemuselo, ba ani nemělo být zároveň náboženstvím osobním, a dokonce bylo v jistém smyslu výhodnější, aby bylo cizí a méně známé. To usnadňuje panovníkův monopol na tento kult. U osobních náboženství se ovšem předpokládá přinejmenším tolerance vůči státnímu kultu, a ještě lépe fungující rozhraní, tento státní kult legitimující. Nu, a posléze, aby toho nebylo málo, Řekové měli ještě třetí, nejvyšší podobu náboženství, které je možno nazvat filosofické. To bylo skutečně pěstováno vzdělanci, jejichž řád světa nebyl spravován rozvernými a docela lidskými olympskými bohy, nýbrž božstvy solidními, vážnými, vypočitatelnými a rozumnými, jako je Nutnost, Osud, a podobně. Byla to v podstatě filosofie, která předpokládala relevanci lidského rozumu, který se sice nemusí shodovat s tím, co si myslí nebo chce Zeus, ale může poznat, co si přeje Nutnost. S tou dokáže lidský rozum komunikovat, rozumí si s ní a právě ona je základem toho, co asi nazýváme dnes přírodní zákony. Tato tři různé koncepce náboženství podle jejich povahy či poslání si lze představit jako tři patra, kdy osobní by bylo možná skromně v přízemí, nad ním to obecní a nejvýše ono filosofické. Na závěr tohoto exkurzu bych snad pouze dodal, že křesťanství je svou povahou naprosto a jednoznačně náboženstvím osobním, předpokládající osobní rozhodnutí a bytostnou proměnu osobnosti, jejího hodnotového systému, jejího výkladu světa a životních cílů i cest k nim. Na rozdíl od filosofických bohů není ten Bůh-Otec Ježíše Krista vypočitatelný a nutný, nýbrž skrytý, tajemný a dobrý.

Křesťanství se tedy po (věroučně vyjádřeno) nanebevzetí vzkříšeného Ježíše, ve kterém viděli učedníci Spasitele neboli Krista, z onoho hloučku začalo šířit dále, a v podstatě bylo židovskou sektou, jakých bylo více. Díky původně židovskému zákoníku Saulovi však byla překonána nábožensko-psychologická bariéra, a křesťanství se začalo šířit i v ne-židovském prostředí antického, helénistického světa. Ten ovšem tomuto poselství nutně rozumí „po svém“. Řek vidí Ježíšovo evangelium nutně prizmatem svého pochopení světa a hledá či nalézá v něm odpovědi na své vlastní otázky. Jednou z nich je třeba ta, zda měl Ježíš lidskou nebo božskou přirozenost. Takové otázky jsou však povaze Ježíšova poselství naprosto nepřiměřené a také i proto na ně nelze najít žádnou přesvědčivou odpověď. Galilejské rybáře sotva něco takového zajímalo. Doslova a právem by bylo možno pronést formuli „je to úplně o něčem jiném“. S tím ovšem souvisí smutné období a posléze přímo tradice dogmatických sporů. Příčinou tohoto vývoje mohlo být i to, že jediným důstojným partnerem této křesťanské víry se jevilo být právě ono „filosofické náboženství“, tedy, v podstatě řecká filosofie. K němu se také křesťanští apologeté (obránci křesťanství) obraceli a v něm viděli jediného důstojného partnera dialogu. Věřící Řek pak ovšem prožíval křesťanství jako intelektuální víru, informaci, kterou bere

člověk na vědomí. Možná, že tím pravým patrem pro dialog bylo spíše to první, tedy osobní náboženství. To se však zřejmě jevílo být málo důstojným protějškem.

Římané pak pochopili křesťanství rovněž ve shodě se sobě vlastním způsobem myšlení, a již to představuje další velký a silný proud. A nyní přichází proměna zcela zásadní – toto pronásledované učení, se kterým si antika pro jeho nezvyklost dlouho „nevěděla rady“ se stává státním náboženstvím (380). Je to terno, nebo prohra? Těžko říci s konečnou platností. Jisto je pouze to, že pro většinu obyvatel říše, kteří se takto stávají křesťany přes noc, je to pro ně právě a pouze „státní náboženství“ – povinný kult, kde záleží na vnější, formální stránce.

Nu, a zde se objevují lidé, kteří se snaží všechny ony útržky křesťanské víry, bible a vhodné látky z řecké filosofie sestavit v systém, který by člověku byl schopen podat nerozporný a přiměřeně rozumný výklad světa. A tu jsme u počátku středověké křesťanské filosofie.

Středověká filosofie (běžně ztotožněná se scholastikou) je sice takřka ve všech svých náhledech považována za překonanou, přesto však jí i z hlediska komunikace sluší věnovat pozornost, a to z několika důvodů. Je totiž, mimo jiné i školou myšlení, komunikace a diskuse. Studium scholastického myšlení nám může poskytnout poměrně blízký a relativně pochopitelný způsob „odlišného myšlení“, na kterém si člověk může cvičit schopnost komunikovat s jinými, vzdálenějšími soustavami. Některé postupy a metody scholastické diskuse jsou i dnes docela využitelné a představují docela kultivovaný způsob práce s informacemi, resp. ukazují slabiny i výhody dogmatického přístupu, při kterém je filosofie a rozum otevřeně vnímán jako pouhá „služka“ názorů a postojů, již předem hotových. Ve scholastice to tak bylo otevřeně řečeno, ale myslíte si, že dnes je tomu jinak? Rozum je, žel vždy pouze služkou něčeho, co je v pozadí a co je silnější a mocnější než on. To silnější jsou obvykle především zájmy, hrabivost, touha po moci. Náboženství je jediným podobným „prvním hybatelem“, mohoucím síle lidských egoistických zájmů více méně úspěšně čelit.

Scholastická filosofie představuje látku, která byla dalším vývojem překonána. Způsob tohoto „překonání“ však vystihuje Emanuel Rádl slovy „ukřičení“. To je v podstatě paradigma všech dalších názorových posunů a převratů, ve kterých myšlenky nevstupují do korektního dialogu, hledajícího společný průnik, řeč a řešení, nýbrž ta stará nepohodlná je umlčena „ukřičením“. To znamená, že evropská filosofie a kultura má vůči scholastice dosud nesplacený dluh – je jí dlužna překonání v tom, na čem ona uvázla, při současném zachování toho, co na ní bylo cenné a konstruktivní. Z celé dlouhé řady myslitelů, kteří se snažili přeložit křesťanskou zvěst do jazyka filosofie si přiblížme dva, a to Aurelia Augustina a Tomáše Akvinského.

Aurelius Augustinus, svatý Augustin, 354 - 430 biskup a učitel církve v období pozdního římského císařství; je též svatým katolické církve, jehož svátek připadá na 28. srpna. Augustinus, zvaný též „učitel Západu“, je jeden z nejvýznamnějších raně křesťanských filozofů a teologů, představitel latinské platónsky orientované patristiky. Augustin žije a tvoří v době zásadního předělu, který byl mnohými snadno považován za konec světa či kultury. Pád Římské říše, přemožené barbary si tehdy lze stěží vysvětlit jinak. Tu přichází Augustin s dokonale biblickým výkladem, ve kterém se tento konec týká „lidské obce“, a ta mizí ze scény proto, aby se mohlo začít rozvíjet něco většího a slavnějšího „obec boží“. Přichází tedy s nadějnou, „evoluční“ filosofií dějin, ukazující, mimo jiné, že smysl událostí není v nich samotných, nýbrž že záleží na kontextu, do kterého je vložíme. Augustinův kontext je tedy optimistický a mobilizující, je však třeba spolu s ním vidět ještě jeden důležitý článek jeho učení, článek velmi nepopulární, a to dodnes. Je to učení o dědičném hříchu. Je to složité teologické téma, které zde nelze rozebírat, ale v podstatě znamená, že člověk bez boží pomoci nemůže dosáhnout spásy, tedy, řekněme civilně, dokonalosti či dobroty. Přitom ovšem ona boží milost je zprostředkována církví, takže není nedostupná. Lidská vůle zde hraje minimální roli, vše záleží na Bohu, a to i to, že člověk přijme boží milost. Pochopit tyto články je asi možno pouze tehdy, když člověk má před očima dějiny, kterým se podařilo ze člověka toto jho setřást. Je-li člověku otevřena cesta k dokonalosti či božství skrze jeho zásluhy, pak mu nic nezabrání, aby se neprohlásil sám

za boha, neboť již Boha nepotřebuje. Augustin se snaží zachránit staré antické ctnosti, spočívající v tom, že člověk „vidí něco nad sebou“ a je proto v jistém smyslu závislý a „řiditelný“ nějakým předpokládaným kolektivním a moudřejším hlasem, kterým by měla být církev. Myšlenka podobná prvotnímu hříchu není zcela nová, něco podobného znala již řecká mytologie – je to nakonec titánský původ člověka, a titáni byli nepřáteli bohů. Je pochopitelné, že tento konstrukt není ošetřen proti zneužití, a to bude potom legitimovat jeho odmítnutí. Augustin rovněž rozpracoval pojem Boží prozřetelnosti, která je rovněž pozoruhodná. Pozoruhodná tím, že zajišťuje člověku, že sklídí ovoce svého jednání, a to nejen v rozměru jednání individuálního člověka, ale i lidských generací. Tam je to ovšem tak, že generace nesou následky jednání generací předchozích. Zajímavá by byla aplikace tohoto principu na současné dění – migrační krize by v tomto smyslu mohla být následkem kolonialismu 18. a 19. století. Augustin založil tisíc let platnou doktrínu, která pochopitelně není a nemůže být v lidském prostředí odolná proti dezinterpretacím a deformacím, ale je dobré o ní vědět, neboť na ní něco je.

Tomáš Akvinský – 1225 – 1323, nejvýznamnější scholastik. I on stál před problémem propojit veškeré uznané křesťanské vědění a věření do soustavy, která, vzhledem k tomu, že byla součástí státní ideologie, musela být úplná a nerozporná (Talmud něco takového nepotřebuje). Tomáš Akvinský za sebou zanechal obrovské dílo, a to prý i díky tomu, že dokázal diktovat 4 – 5 písařům najednou. Tomášovým tématem je, mimo jiné, i vztah mezi vírou a rozumem, případně mezi teologií a filosofií. Řeší to známým výrokem, že filosofie je služka teologie, a má tedy dokazovat, případně rozpracovávat pravdy, pocházející ze zjevení, přičemž mezi vírou a rozumem nemůže být rozpor. Tomu lze docela dobře rozumět i tak, že o tom, co je rozumné, rozhoduje ne sám rozum, nýbrž teologie. S tímto úsilím souvisí i zapojení Aristotela do soustavy křesťanského myšlení. Služebná role rozumu šla ve scholastickém pojetí až tak daleko, že byly konstruovány i rozumové důkazy boží existence, které ovšem, žel, jsou asi stejně přesvědčivé, jako rozumové důkazy boží neexistence. V Tomášově době se naplno rozhořel teologicko-filosofický zápas, jehož následkem je i náš svět. Byl to tzv. *spor o univerzálie*. Vyjádřím-li jeho podstatu co nejsrozumitelněji, šlo o to, zda existují nějaké božské věčné pravzory všeho, nebo pouze jednotliviny, které vidíme kolem sebe. Tento na první pohled zcela akademický spor má důležité důsledky – neexistuje-li jakýsi „člověk, jako takový“, jehož povahu a úděl my všichni neseme, pak ovšem není možno aplikovat učení o dědičném hříchu, který spáchal za všechny lidi Adam s Evou a tím padá i kompetence církve vykládat „co je co“ a zasahovat tak do světa. Nominalismus, jak se ona moderní koncepce nazývala, nad staromódním platonským realismem nakonec v podstatě zvítězil, a na konci dalšího vývoje tímto směrem je neregulovatelný individualistický egoistický jedinec, kterému nemá nikdo právo říci, že přetržením svého kontaktu a odvozenosti od Věčného řádu přestal být člověkem v ušlechtilém smyslu toho slova.

Nutno upozornit, že scholastická učení se pěstovalo v církevních školách, ze kterých se později vyvinuly univerzity, a nebylo přímo určeno široké veřejnosti. Klerik, tedy kněz, zde měl čerpat postoje a názhedy, které pak měl převádět v kázáních do lidu stravitelné podoby. Filosofie TA se nazývá „filosofia perennis“, neboli věčná, a něco na tom je...

Scholastická metoda diskuse je docela dobře aplikovatelná i v naší době.

1. Výklad, expozice problému. Obvykle přednáška na dané téma.
2. Formulování teze – o co jde?
3. Pro a proti. Posluchači, náhodně rozdělení do dvou skupin přináší důkazy pro platnost teze (jedna skupina) a pro neplatnost teze (druhá skupina)
4. Hledání závěru

Další pozoruhodnou komunikační formou je Quodlibet, univerzitní rozprava na různá témata.

Co nám může (a nemůže) dát Jeho Veličenstvo Rozum

Pro U3V při VUT v Brně sepsal a přednesl ThMgr. Milan Klapetek

Při našem shledávání všeho toho, co mohou naši každodenní komunikační praxi dát jednotlivé filosofické a náboženské směry jsme se minule obšírně věnovali jedné důležité soustavě, která se nazývá křesťanství. Tato myšlenková soustava se postupně vyvinula z jednoduché radostné víry galilejských rybářů, uvěřivších, že ukřižovaný Ježíš z Nazareta je Spasitel, tedy Kristus. Jak jsme si řekli, tato jednoduchá dobrá zpráva a víra byla pro Řeky příliš jednoduchá, takže z ní udělali něco, co byla spíše filosofie, pro Římany to zase postrádalo něco jiného a udělali z toho pevný systém a organizaci. Křesťanství v této obohacené podobě ovládalo evropské mysli po dobu takřka jednoho tisíciletí, a scholastická filosofie představovala naprostý vrchol. Kdosi nazval tento systém výstižně „filosofickým komfortem“. Je to soustava dokonalá jako hodinky. Vše tam do sebe dokonale zapadá, vše na sebe dokonale navazuje, vše má své místo, význam a smysl. Ve vzduchu sice už dávno viselo napětí mezi tím, co říkala církevní dogmata, tím, co dokázal zahlédnout rozum a nakonec i tím co člověk v nestřežené chvíli dokázal vidět svýma očima, avšak podle scholastiků bylo vše v dokonalém souladu. Může se jistě zdát být divné, proč se to někomu mohlo nelíbit. Mohlo, a to přímo hned z několika stran. Církevní dogmatické učení více čoi méně hlasitě posvěcovalo určitou strukturu společnosti, ve které byly přesně a přísně rozděleny role. „Tu rege, tu ora, tuque labora“ – Ty se modlí, ty vládni a ty pracuj. Prakticky to znamenalo monopol moci a informace. Církevní doktrína dále hlásala, že „Peníze neplodí peníze“, což podvazovalo obchod a peněžní spekulace, tento tušený zlatý důl. Koperník a Galilei ukázali, že všechno je ve vesmíru jinak. Nu a posléze, nezbytný ohled na Bibli a církevní učení při uvažování o čemkoliv vedlo v oblasti rodící se přírodovědy k něčemu, co se nazývalo „mojžišovská fyzika“. To znamenalo, například, že při uvažování o tom, zda vakuum neboli vzduchoprázdno je nebo není možné, bylo nutno vzít v úvahu hlas Písma svatého. To sice o ničem takovém ani zdaleka nemluví, ale to nevadí. Přesto se ve všech otázkách tomu podobných hádající se strany vždy nějaký biblický citát, dle jejich domnění jejich stanovisko potvrzující dokázaly nalézt a jím na obranu svého stanoviska mávat.

Evropský novověk je možno vidět jako proces, ve kterém se mnoho osvícených hlav snaží různým způsobem lidské myšlení z onoho dogmatického krunýře osvobodit. Jejich motivy, prostředky i cesty jsou různé, pestré a rozličné, avšak z našeho hlediska bude nejdůležitější proces emancipace dvou mohutností, rozumu na straně jedné a smyslů a zkušenosti na straně druhé. To prvé se odehrává především na evropském kontinentu, to druhé v Anglii. To prvé se nazývá **racionalismus**, to druhé **empirismus**. Oba tyto směry (které se posléze ocitly ve sporu mezi sebou navzájem) nám zanechaly něco, co může být i pro naši přítomnost užitečné. Podívejme se na to tedy nejprve skrze dílo člověka, který je považován (právem) za zakladatele racionalismu, i když pochopitelně ani on není první, a jak si ještě připomeneme, rozum a logiku jako rozhodující nástroj se snažili pozvednout a vyzvednout mnozí již dávno.

Francouz **René Descartes** (latinsky *Cartesius*) byl vyškolen jesuity, které nám sice Alois Jirásek znectil, ale kteří byli jinak velkými podporovateli vzdělání a vědění, i když pochopitelně v jistých mantinelech. René má neklidnou krev, cestuje, nechává se najmout do armády a dokonce se na straně císařských možná účastní bitvy na Bílé hoře. Je možné, že jeho myšlení bylo ovlivněno i tím, že sloužil u artilerie, neboli dělostřelectva, což je oblast, ve které člověk potřebuje rozum více než kde jinde. Ještě další okolnost z tohoto oboru vojenství připomíná jeho přístup i dílo: dělostřelecká příprava (rusky „artpodgotovka“) má umlčet a zlikvidovat odpor nepřítele tak, že pěšák takto srovnané území již pouze obsadí. René Descartes vidí, jak je uvažování o čemkoliv jakoby zarostlé v houštině zmatených názorů, předsudků, pochybných věčných pravd a jiného býlí, takže místo zrna člověk shledává pouze plevy. Proto

nejprve spustí filosofickou artpodgotovku radikální skepse, ze které mu vyjde jediná nezpochybnitelná jistota **Cogito, ergo sum**. Pochybuji, tedy myslím, a tedy jsem. To srovnané území myšlení, kde nezůstal kámen na kameni, má být nyní následně zabydleno pouze zcela nezpochybnitelnými pravdami, prověřenými a zprubovanými. Než si tedy do své mysli něco nasadím, musím to prověřit, jako kupec prověřuje zuby pravost mince. Říká, že zapochybovat musí člověk o všem, co se člověk naučil ve škole, co vyčetl z knih, ba i o tom, zda tento svět vůbec existuje. Věřit může člověk pouze tomu, co poznává bezprostředně, jasně a zřetelně. Tam ovšem následuje poměrně nečekaný obrat, který může mnohého udivit – hned druhou jistotou, stejně pevnou jako jistota jeho vlastní existence, je jistota existence boha, a to boha, který je garantem toho, že svět, který vidíme je reálný. Nu, a pak jde o to, aby člověk stavbu svých myšlenek dělal po malých krůčcích, tedy rozložit každý uvažovaný problém na co nejjednodušší kroky, do kterých se nemůže vloudit ani klam, ani šalba. Přijímat pouze nepochybné, a také si vést úplné seznamy a přehledy, aby se na nic nezapomnělo. Descartes je přesvědčen, že i ty nejsložitější vědecké problémy lze touto metodou bez nebezpečí omylu a klamu zvládnout.

Známé je také rozdělení, kterým Descartes vytýčil důležitou „demarkační linii“ proti aplikaci nenáležitých metod na řešení problémy. Krom boha, který je pro něj nekonečnou a nestvořenou substancí (není s určitostí jasno, který bůh to je) jsou ještě dvě substance.

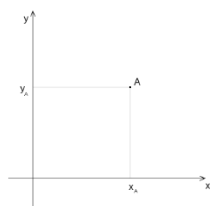
1. Věci a jevy rozprostraněné (res extensa) – materiální, rozměry mající skutečnosti

2. Jevy nerozprostraněné, (res cogitans) neprostorový duch, srozumitelně řečeno - myšlenky
Poznání světa těles rozprostraněných je v kompetenci matematiky, protože pouze ta postihuje kvantitativní podstatu. Věc se totiž může měnit jako vosk v barvě i tvaru, matematika postihne to, co je plnohodnotné, vše ostatní je dojem a zdání. Descartes tak svou hranicí vydělil vědu (v našem slova smyslu) z filosofie, protože do té doby bylo vše nerozeznatelně smícháno. Odtud máme i oddělené vědy technické a obory humanitní (snažící se být vědami).

A ještě jednu dobrou věc nám dal Descartes, jsou to jeho tzv „kartézské souřadnice“, bez kterých si nedovedeme představit ani analytickou geometrii, ale ani jakýkoliv graf vývoje. Vítězné tažení rozumu, pod jehož praporem jdou dále Leibniz, Spinoza a další a další může mít svůj triumfální vrchol v tom, že za Francouzské revoluce je Rozum uctíván jako božstvo. .

A jak nakonec skončil sám Descartes? On, milovník tepla a vlhého Francie zemřel chudák po nedlouhém pobytu na dvoře švédské královny Kristiny v chladném nevlídném Stockholmu (v královském paláci se pořádně netopilo) r. 1650 ve věku 54 let.

Co je to také racionalismus by nám mohl přiblížit známý příběh z oblasti řecké elejské filosofie, totiž jeden důkaz Zenona elejského o nemožnosti pohybu. Je to onen příklad o

Achilleovi a želvě. Zopakujme si to. Rychlonohý Achilles závodí v běhu se želvou. Dejme želvě pár metrů náskok, neboť je pomalejší. Zazní výstřel startovní pistole a oba vyběhnou. Po určité době uběhne Achilles těch pár metrů želvina náskoku a je v bodu, odkud odstartovala ona. Je tam ta želva ještě? Jistě ne, i ona se za tu dobu o kousek posunula, a je tedy v ten okamžik o ten kousek dále. Jenomže – nyní se celá situace opakuje. Než Achilles uběhne tento kousek, želva

rovněž popolezla. A tak dále... Znamená to ovšem, rozumem logicky vzato, že vzdálenost mezi Achillem a želvou se bude limitně blížit 0, avšak nemůže ji doběhnout, tím méně předběhnout. Že vidíte, jak rychlejší auto předjíždí pomalejší? Ano, to je možné, jenomže skalní racionalista vám řekne, že to vás šálí vaše smysly. *Nesouhlasí-li fakta s tvou teorií, tím hůře pro fakta!* To je krajní krédo racionalismu. Co je však dobré si zapamatovat:

Než si něco „nasadíme do hlavy“, prověřme, zda to není předsudek, pověra nebo jiná podezřelá věc. Podezřelé jsou, mimo jiné, i všechny obecné soudy (každý, vždycky, žádný..)!!! Rozum je dobrý nástroj, avšak, jak uvidíme, ponechán bez kontroly, vytvoří vám svůj virtuální svět a může tak být stejnou pohromou jako jakékoliv bláznovství.

Empirismus, aneb co nás mohou naučit ti, kteří vsadili na zkušenost
pro U3V při VUT v Brně sepsal a přednesl ThMgr. Milan Klapetek

Lidská existence na světě je sice úžasným a úchvatným dobrodružstvím, a to od začátku až do konce, avšak ještě lépe člověk tento dar prožije, když si uvědomí některé ony danosti našeho bytí, které právě činí život složitější, ale tím i napínavější. Jednou z takových daností je to, že člověk může poznávat svět několika způsoby, z nichž největší roli hrají dva – poznávání smysly, možno též říci smyslovou zkušeností a poznávání rozumem. Ona napínavost spočívá v tom, že v mnoha případech dochází tito dva pozorovatelé a zpytovatelé Jsoucná k velmi odlišným závěrům. Minule jsme se pohybovali v oblasti zbožštění Rozumu, dnes se podíváme na Smysly a Zkušenost. Zaměříme se na několik vůdčích postav tohoto směru.

Francis Bacon (1561 - 1626) je postavou oslnivé politické kariéry, ale ovšem též strmého pádu a neveselého konce. Celý jeho filosofický zápas je veden proti Aristotelově metafyzice, která představovala všudypřítomné dogma. Prosazuje metodu indukce, tedy postupu od pozorování jednotlivého k vyšším pojmům a obecným pravdám, tedy metodu opačnou aristotelovské a vůbec středověké dogmatické vědě. Francis Bacon nám ovšem říká, že na cestě k produktivní metodě myšlení se musí člověk nejprve osvobodit od tzv. idolů, které mu stojí v cestě. Tyto idoly či modly nejsou celkem bez významu ani pro současného člověka a je možno s prospěchem si je připomenout. Ony idoly je možno nazvat „systémovými vadami myšlení, tedy rozumu“.

Modla rodu je deformace vnímání, způsobená již samou povahou a podstatou lidského způsobu vnímání světa. Francis Bacon to přirovnává ke křivému zrcadlu. Všechno, co se odehrává v lidské mysli je mnohem více dáno samotným ustrojením tohoto člověka poznávacího orgánu, než tím, co se v něm z vnějšího světa zrcadlí. Lidský rozum směšuje svoji přirozenost s přirozeností věci a tím ji pokřivuje a porušuje. *Člověk vidí svět sestavený účelně a uspořádaně*, ale to jsou vlastnosti lidského myšlení, nikoliv světa.

Modla jeskyně spočívá v tom, že každý člověk žije ve vlastním prostoru (jeskyni), kde je přítomen formující či deformující vliv jeho konkrétní výchovy i lidí, se kterými se setkal. Způsob, jakým chápe věci, záleží rovněž na tom, v jakém stavu se s nimi setkává. Bacon zde připomíná Herakleitovu myšlenku, že lidé hledají vědění ve svých malých světech, a nikoliv ve světě velkém neboli obecném. Existence určitého vlastního, soukromého světa, tedy „jeskyně“ ovšem sama o sobě špatná není, souvisí to se samou povahou lidského rodu, *je však třeba, aby člověk o své jeskyni věděl a nebál se z ní vytrčít nos*.

Modla tržiště povstává z řeči a slov. Lze říci, že slova jako kategorie, ve kterých člověk myslí dalekosáhle předurčují cesty jeho myšlení. Bacon zde neuvádí, ačkoliv by to sem jistě patřilo, že o tom svědčí i to, že v každém jazyce myslí člověk jinak. Slova tedy určují obsah myšlení, a to tak dalece, že lze s Baconem mluvit o znásilnění. Ze slov rovněž vznikají spory (*František Vymazal: „Lidé vymyslí divná slova a pak se o ně hádají“*) Tyto modly jsou Baconem považovány za nejhorší, poněvadž slova plodí slova, a tak ani definice nemohou jednoznačně vymezit platnost a působnost slov. I definice, které by snad mohly do věci přinést pořádek, jsou ze slov... A tak mnohé potenciálně plodné *diskuze, které měly být diskusemi o věcech, končí spory o pouhá slova, slova, slova....* Prostě - slovíčkaření.

Modla divadla má svůj název od toho, co udělá divadelní představení s tím, co se třeba někde ve světě reálně odehrálo: Ten divadelní kus, který nějakou událost představuje, není zcela vymyšlen. Ten děj, který se někde odehrál, je však v divadle upraven tak, že vystupující dostanou jasné charaktery, děj dostane jasnou strukturu a přehlednou zápletku, která se během těch dvou hodin nějak pěkně rozuzlí. Člověk totiž podobně předpokládá ve věcech mnohem více řádu, než se tam nalézá. Jakkoliv jsou všechny děje většinou jedinečné a neopakovatelné, člověk je zařazuje, typologizuje a vymýšlí si paralely, podobnosti a vztahy, které existují pouze v jeho fantazii. Lidský rozum snadno přiřazuje všechno neznámé k tomu, co už jednou uznal za správné. Autoritě dřívějších závěrů obětuje člověk i to, co se do nich nehodí. Všechno toto násilí se děje také pouze proto, aby nebyla dotčena vážnost a pravdivost toho, co člověk kdesi na počátku své cesty slavnostně uznal za pravdu. Brněnský myslitel František Vymazal by k tomu možná dodal, že tvrdohlavost, se kterou člověk vzdoruje všemu, co by jeho názorem mohlo pohnout, se u nás nazývá „pevný charakter“.

Lidé si tedy všímají děje nebo výsledku pouze tehdy, koresponduje-li s jejich teorií, s jejich rozumem orazítkovaným předpokladem. Do filosofických učeních to proniká ještě snáze. Představa o určitých historických událostech je pak vůbec obvykle spíše jakési románově dramatické podoby, ve které více než reality je toho, co si člověk sám vytvořil a dotvořil. To se ostatně potvrzuje, kdykoliv i nyní slyším někoho mluvit o událostech, které jsem sám zažil – nestačím se divit.

Obraz světa, jaký má tedy člověk ve své mysli, je mnohem více jeho věcí než pravdivým odrazem nějaké reality. Svět Platonův a svět Aristotelův jsou zcela odlišným obrazem jedné a téže mnohostranné reality. Jejich odlišnost je dána tím, že v jednom je mnohem více Platóna a jeho rozumu a v druhém zase Aristotela, a tedy rozumu Aristotelova. Jinak řečeno, Platonův obraz světa nám mnohem více pravdivého řekne o tom, jaký člověk byl Platon, Aristotelův nás poučí o tom, jakým člověkem byl Aristoteles.

Baconova nedůvěra ve filosofické spekulace, církevní dogmata i rozum může souviset s tím, že v anglických dějinách občas upadla do zmatku církev, jindy stát, *pouze empirická realita obchodu a podnikání vždycky běžela uspokojivě*. Již při svém zrození se tedy tento směr, empirismus, ostře staví proti všemu, co je shrnuto v pojmu „vrozené ideje“. To byl pojem, který měl základní význam ve filosofii racionalistů – byl to onen vrozený vklad, který člověk rozumem rozvíjel a dováděl do netušených závěrů, které měly věrně zobrazovat skutečnost, ovšem pochopitelně, racionalisticky chápanou. Ne tak, říkají tedy empiristé – člověk se rodí jako *nepopsaná tabule* (*tabula rasa*) zvnějšku přicházející *vjemy* a vnitřní *pocity*, které popisují čistou tabuli mysli svým textem, kterým je posléze napsána celá daná osobnost. „*Není nic v rozumu, co by nebylo dříve ve smyslech*“. Empirikové jsou pochopitelně nominalisté a nepřipisují pojům žádné metafyzické vlastnosti. To, co člověk zjistí a ověří pozorováním a zkušeností je mnohem hodnotnější, než nálezy pouhého rozumu. Pravým polem, na kterém se může rozvíjet empirické poznávání je příroda. Francis Bacon otevřel cestu vědeckému a systematickému vysvětlování přírody. To mělo ovšem své zvláštní důsledky – přírodovědné metody se staly jakoby vzorem pro bádání i v ostatních oblastech, a to i těch, které byly tradičně polem metafyzických a náboženských přístupů. To je patrné i na dalších empiricích.

Tak **Thomas Hobbes** (1588-1679) zavedl přírodovědnou metodu i do politiky a etiky. Jeho přístup jde mnohdy ještě dále za Baconův empirismus – je zde již řeč o materialismu a senzualismu. I filosofie je mu vědou o tělesech, duševní stavy jsou děje, při kterých se vlastně pouze sečítají či odečítají smyslové obsahy. Veškeré poznání je zredukováno na tyto subjektivní pohyby empirií získaného materiálu, v mysli obsaženého. Odtud se odvíjí i věda o lidské společnosti. Člověk zde není svým založením tvorem společenským, nýbrž samotářem, kterého ovládá pud sebezáchovy a sobectví. Výsledkem je, že člověk se stává člověku vlkem, a všeobecně panuje boj všech proti všem. Pouze trvalá neudržitelnost tohoto stavu vede k tomu,

že lidé mezi sebou uzavřou určitou pomyslnou smlouvu a vytvoří stát. Stát, postavený na těchto základech však může fungovat teprve tehdy, když absolutní vládce má nade všemi neomezenou moc. Je to moc materiální i duchovní – vladař musí být hlavou státu i církve. Vliv této filosofie bývá stopován i v diktaturách 20. století. Za významného pokračovatele tradice empirismu bývá považován

John Locke (1632 – 1704) I on popírá vrozené ideje, a v podstatě nedělá žádný rozdíl mezi smyslovými vjemy a výsledky rozumové činnosti – vše je to smyslové, senzuační. Jistou nedůsledností je pouze připuštění větší kompetence rozumu v matematice. Krajním případem tohoto přístupu je popírání kauzality – i to, co se nám zdá být v příčinném vztahu je pouze výsledek našeho pozorování a z toho vyvozené zkušenosti. Je pochopitelné, že od tohoto základu se odvíjí zásadní důraz na bytí na tomto světě, což se dále projevuje v ryze hospodářském chápání života. Za dovršitele empirismu bývá považován

David Hume (1711-1776) syn skotského statkáře v Edinburgu, kde také studoval a určitou dobu pracoval jako knihovník. Za jeho pobytu ve Francii v něm vzplanula vášeň pro filosofii. Později se proslavil i jako ekonom, politik a svobodný myslitel. Na poli filosofie je tedy, jak již bylo zmíněno, považován za dovršitele senzualismu, který dotáhl všechny dříve naznačené myšlenkové linie tohoto směru tam, kam až bylo možno. Soustředil se především na pojem substance a příčinnost. Prohlašuje, že jsme zodpovědně schopni nanejvýše vnímat a prohlásit, jaké vlastnosti na dané věci pozorujeme, ale to nijak nepostihuje podstatu dané věci. Podobně nevnímáme svoji vlastní duši, cítíme pouze to, čím se projevuje. Ještě patrnější je jeho radikalizace u pojmu kauzalita, neboli příčinnost. To, co vnímáme smysly a zaznamenáváme jako zkušenost, je jistý časový sled událostí, tedy to, že určité události po sobě obvykle v určitém sledu následují. Hodí-li člověk kámen tak, že zasáhne skleněnou tabuli okna, obvykle následuje, že se okno za řinčivého zvuku rozpadne ve střepy. Vyvozovat z toho však vztah příčinné závislosti těchto jevů je opovržlivost – je to v podstatě pouze zvyk. Je to v podstatě obraznost a jiné psychické vlastnosti, které nám děje všelijak dokreslují a propojují. Souvisí to se stavy našeho vědomí, které máme tendenci promítat navenek. Člověk neřekne „mám pocit vedra“, nýbrž „tady je vedro“. Představu, že nám naše smysly a myšlení zobrazují reálně vnější svět považuje za naivní realismus, o pravé, skutečné podobě vnějšího světa víme úplně nic, ba dokonce i jeho existence je nedokazatelná a nejistá. Filosofie také žádný vnější svět nezkoumá, zabývá se pouze vztahy mezi našimi vnitřními vjemy a idejemi.

O Davidu Humeovi se traduje, že byl správný Skot, chladně a přesně myslící, avšak vtipný a dobrosrdečný, a své myšlenky vyjadřoval jasným a prostým slohem. Humeův vliv je možno pozorovat na celé novověké filosofii, u Kanta vyvolal myšlenky, které otevřely éru německého romantického idealismu, je předchůdcem pozitivismu, působil na zakladatele pragmatismu a Masaryk jej používal jako protilek proti okouzlení Platonem. Tak je také možno tuto filosofickou koncepci chápat, protože sama o sobě by byla povážlivá. Lze říci, že právě toto „uzemnění“ rozepjatých křídel lidského ducha, schopného realitě svých poznávacích schopností kdykoliv „ulétnout“ do oblaku vizí a vzdušných zámek a konstrukcí, právě to je užitečným a nepostradatelným posláním empirismu.

Anglický empirismus „přeskočil“ v 18. století i do Francie, kde nabyl podob ještě radikálnějších. Ne neprávem se této odnoži říká „čirý materialismus“. Cílem jeho útoků je zejména církev, a zde lze pozorovat i první tiskem vedenou kampaň používající nenávistný sarkasmus, jehož cílem je vymýcení křesťanství (resp. římskokatolické církve). To se děje pod heslem „*écrassez l'infame*“ – zničte bezectnou. Je pozoruhodné, že Voltaire, hlavní protagonista tohoto velmi bezohledného boje, je znám a podáván jako praobraz tolerance pro svůj (či jemu připisovaný) výrok „*s vašimi názory nesouhlasím, ale budu hájit vaše právo je říkat*“. Lze říci, že právě na této frontě je možno pozorovat typicky evropskou cestu setkávání se odlišných názorů – nejde ani o diskusi, tím méně o překonání. Je to prosté ukřičení. Kdo je

či není z jakého hlediska věci práv či kdo je v právu zde ovšem přitom nehraje celkem žádnou roli, vítězí ten, kdo je duchaplnější, hlasitější a pro člověka z ulice pravděpodobnější.

Empirismus bývá často považován za přirozenou filosofii obchodu a podnikání. Věřím pouze tomu, co vidím; co je doma to se počítá; a z toho, co je, nelze žádným způsobem vyvodit co by být mělo. Je to takto věcný pohled na svět, nenechávající se od činorodého styku s realitou odvádět žádnými planými úvahami, nevznášející se v oblacích a nezanášející se žádnými nedokazatelnými teoriemi a vizemi.. Empirismus, tento starší bratr pragmatismu nalézá své pevné zakotvení v bezprostřední realitě, symbolicky případně vyjádřené účetní rozvahou, ze které se jasně jeví základní a rozhodující vlastnosti veškerého jsoucna, vyjádřené smysly vnímatelnou podobou v kolonkách *Má dáti* a *Dal*...

Několik dobrých citátů z díla Francise Bacona

Nehledej velké bohatství, ale takové, jakého můžeš nabýt spravedlivě, užít střídmě, rozdat vesele a opustit ve spokojenosti.

Běží-li člověk po nesprávné cestě, vzdálí se pravdě tím více, čím je schopnější a rychlejší

Nečti proto, abys odporoval a vyvracel, ani proto, abys věřila a pokládal za nezvratné, ale proto, abys vážil a uvažoval.

Není nic moudřejšího, než přesně vědět, kdy máš co začít a kdy s čím přestat

Z filosofického anekdotáře

Jen z té naší strany

Profesor s chotí na procházce vidí na svahu stádo ovcí. „Hled’ choti, ty ovce jsou čerstvě ostříhány!“ praví paní profesorová. „Miláčku, ty ovce jsou ostříhány pouze z té strany, kterou jsou k nám otočeny“, vece pan profesor. „Že jsou ostříhány celé si pouze ve své nezřízené fantazii nenáležitě domýšlíš.“

Přesvědčený stoupenec empirismu

Přesvědčený stoupenec empirismu vypadne ve 124 patře z okna mrakodrapu. Když padá dolů a právě letí kolem třetího patra, je slyšet, jak si sám pro sebe říká: „Jde to neobyčejně hladce, není naprosto žádný důvod k obavám“. Zabývat se totiž nějakými ze zvyku odvozenými představami, že každý pád obvykle končí setkáním se zemí a zaobírat se dalšími úvahami, jaké budou následky této eventuality, to je pro přesvědčeného empirika zcela zcestným počínáním, ve kterém mysl překračuje své kompetence.

Jest se toliko obávati, že právě tento přístup nosí v hlavě ti, od kterých by člověk jistě úvahy o tom, kam že se to naše civilizace řítí, takřka přímo očekával. Řeknou vám (a mnohokrát jsem to slyšel), že jakékoliv uvažování tohoto druhu je nekompetentní, nevědecké a pošetilé. Vědecky jistě a uvažování hodné je pouze to, co vnímáme právě nyní.

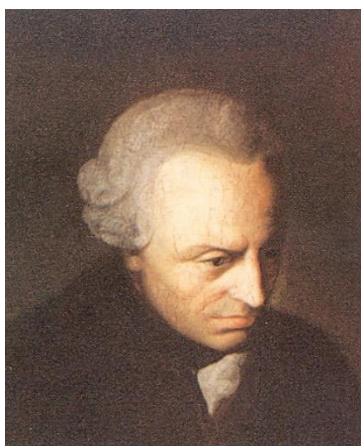
Jde pouze o to, ve kterém jsme asi právě patře, bylo by možno dodatí jízlivě, což jistě neuděláme....

Když se do filosofie vloží Němci, stojí to za to!

Pro U3V při VUT v Brně sepsal ThMgr. Milan Klapetek

Role Německa v evropských dějinách je velmi zajímavá a napínavá. Jedním z možných klíčů k této významné roli je skutečnost, že Německo představovalo v evropských dějinách východní výspu Francké říše, a spolu s tím i to, že se velmi dlouho potýkalo s feudální rozdrobeností, která snižovala jeho moc i význam. Snaha dohnat a předejnat, spojená s jistou teutonskou dravostí, dávala tomuto etnickému a posléze i státnímu celku neobyčejnou dynamiku, nikoliv zcela neprávem posléze spojovanou i s oběma světovými válkami 20. stol. Role německé filosofie na všech těchto procesech je zřetelná. Význam německé filosofie přesáhl ovšem dalekosáhle hranice Německa. Říká se též někdy, že Němci ve filosofii zamířili nejvýše, míněno pochopitelně v měřítcích evropského novověku.

Immanuel Kant (1724 – 1804) vstoupil do filosofie, napjaté mezi dva protichůdné směry a názory. Jeden představuje racionalismus, vidoucí v rozumu zdroj, garanta i těžiště člověkovy poznání, druhý směr vidí totéž ve smyslových vjemech a zkušenostech. O obou těchto koncepcích jsme mluvili v minulých hodinách, o jejich kladech i záporech, stejně jako i o hranicích jejich možností.

Podívejme se tedy, co s touto látkou a jejím vnitřním pnutím udělal velký Němec (nebo spíše Prus) Immanuel Kant. Kant vytušil, že obě ony cesty mají svůj smysl i cenu a nelze obětovat jednu kvůli druhé. Podhoubím Kantova myšlení, které do jeho procesu významně zasáhlo, je hluboká pietistická zbožnost jeho matky. Povolání jeho otce, sedlář, bychom mohli pro úplnost rovněž symbolicky vyložit - toužil totiž splašenou herku lidského myšlení opatřit takovým sedlem, na kterém by

bylo možno se spolehlivě držet. Kant udělá velice rozumnou věc, že nebude zkoumat svět kolem sebe, nýbrž podívá se na zoubek tomu, co máme vlastně v hlavě a jak tam ten svět kolem nás ve své myslivně zpracováváme. Kant správně tuší, že právě tam je klíč k řešení nejen této záhady. Ale vezměme to po pořádku. Emmanuel Kant je bytost, vyznačující se několika zvláštnostmi, které je povinností při řeči o něm zmínit. Je to především jeho pedantická přesnost, se kterou dělal všechno, co dělal. Vše v jeho dosahu muselo být srovnáno a na svém místě, a podle přesného času jeho pravidelné procházky si obyvatelé Královce mohli „richtovat“ hodinky. Kant byl také prvním významným „filosofem z povolání“, který neměl filosofické myšlení pouze jako přidruženou výrobu ke svým ostatním aktivitám, a měl také velmi dobrý přehled o tom všem, na co přišli myslitelé před ním. Někteří ho zaujali méně, jiní více, a k těm druhým patřil Hume, který se zabýval tím, co lze odvodit z poznání smyslového a co z toho, na co přijdeme rozumem. Prusky pořádkumilovná mysl Kantova pociťovala mnohem větší potřebu ony nesrovnalosti srovnat a uvést do vzájemného souladu. Řešení, které našel, je, zpětně viděno, zcela jednoduché, asi jako Kolumbovo vejce. Člověk, dle Kanta, vnímá svět smysly, avšak zpracovává rozumem, majícím určité dané, vrozené systémové vlastnosti. Těmi vlastnostmi je neodmyslitelná přítomnost dvou kategorií – prostoru a času. Dle Kanta jsou čas a prostor vlastnosti našeho mozku, nikoliv světa. Možná může tento závěr člověk považovat za poněkud přepjatý, ale bylo to řešení patové situace, umožňující další tvořivé pokračování a stavějící lidské závěry na jistý zdravě skeptický základ. Ten je v Kantovu rozlišení, stavící na jednu stranu „das Ding an sich“ a na druhou „das Ding für mich“ Dovedeno do důsledků to ovšem znamená, že mnohé zákonitosti, vnímané jako přírodní a objektivní, jsou pouze vlastnostmi našeho myslícího, informace zpracovávajícího systému. Lze tak rozeznávat materiál a formu poznání, různé druhy soudů, ale tím se nebudeme zabývat, protože bychom s tím nebyli hotovi ani do Vánoc.

Kantova koncepce poznání má ještě jednu netušenou výhodu, pro kterou by bylo možno ho považovat za velkého a slavného, i kdyby nepřišel na nic dalšího. Kant prohlásil, že

rozumové poznání má zcela jisté hranice, a nejvyšším výkonem rozumu je to, že je sám sebekriticky schopen tyto hranice rozeznat a zastavit se na nich. Jsou to otázky náboženské – existence Boha, nesmrtelné duše atd. Tyto oblasti patří do další kategorie, kterou je *víra*, a ta je z odlišného materiálu než zkušenost i rozum. Náboženské teze prohlašuje za *praktické postuláty*, takže je neopírá o žádné argumenty, které stejně vždy zněly nepřesvědčivě.

Podobně revolučně radikálně jednoduchý přístup pomohl Kantovi postavit i etiku na základ zároveň pochopitelný a akceptovatelný, ačkoliv nespojený s něčím dalším, co by bylo nutno dále dokazovat. „*jednej vždy tak, aby se tvé jednání a jeho maximy mohly stát obecným zákonem*“ a „*ke své osobě i k osobě druhého člověku se vždy chovej jako k účelu a nikdy ne jako k prostředku*“. Za tímto pravidlem stojí v pozadí fenomén svědomí. Výraznou roli v tomto systému ovšem hraje povinnost. Vyplývá z toho poněkud na první pohled podivný závěr – když člověk dělá dobro a působí mu to potěšení, není to přesně ono. Ono by to bylo, kdyby to dělal s nechutí a s vnitřním sebezapřením. Pak je to dle Kanta morální čin, který je také projevem jeho svobody. Kdo se řídí svými rozmary a svým egoismem, není svobodný, i kdyby mu to slibovalo deset demokratických ústav. Emmanuel Kant je spojován s názvem celého proudu, znějícím *kriticismus*, v jiném smyslu opak je řazen k proudu, zvanému *osvícenství*, avšak hlásí se k němu i další a další.

Romantismus, to je další kapitola filosofických dějin, odehrávajících se do značné míry opět na německé půdě. Období vlády rozumu, charakteristické pro celé evropské osvícenství a dovršené Kantem způsobilo v evropském myšlení jakési zvláštní kurděje – rozum sám je příliš strohý a nevlídný patron na to, aby dokázal člověku zorganizovat *blaženost*. Něco tomu chybí. To „něco“ je fantazie, cit, touha po něčem. Romantika navazuje na Kanta třeba představou, že k nedosažitelné „věci o sobě“ je možno se dostat právě takto – nikoliv rozumem ani zkušeností, nýbrž uměleckým, citovým zážitkem, ve kterém je vždy namíchána i fantazie. Umění je tedy cestou ke kvalitnějšímu prožitku jak svého Já, tak světa. Pozornost stoupenců romantismu je zaměřena nikoliv na to, co je jasné a pochopitelné, nýbrž na to, co je tajemné, záhadné, neuchopitelné, ba dokonce i strašidelné a mystické. Oslavovali individuum a genialitu, a v romantismu je možno spatřit i určité rysy generační vzpoury. Nemírný akcent, položený na citovou stránku vedl k tomu, že některé příliš romantické bytosti nesly rysy, které by odborník nazval psychopatické. Projevovalo se to všelijak, urozené dámy a počestné měšťky se převlékaly za pasačky a vracely se k vysněné prostotě. V romantickém myšlení dochází i ke smazání ostré hranice mezi „já“ a „ne-já“, protože romantik se cítí být součástí světa, který vidí kolem sebe. Člověk nese vesmír v sobě a v sobě ho také může hledat i zkoumat. Filosof Schelling chápe přírodu jako jeden jediný veliký organismus, rozvíjející v sobě obsažené možnosti. Podobně i Johann Gottfried Herder vidí takto organicky dějiny – i ty představují tajemný, duchem prostoupený a rozvíjející se proces. Každá epocha má svého ducha, svou hodnotu, která se vznáší nad lidmi, kteří ji tvoří, a kteří jsou jí tvoření. Jako má svého ducha každá epocha kulturních dějin, tak ji má i každý národ, a romantismus stojí za národním probuzením v nejširším smyslu toho slova. Herder například velmi kladně ocenil Slovany, a sebevědomí, které jim tak dal, pak oni sami dále rozvíjeli.

Zvláštní kapitolu romantismu představuje tzv. *romantická věda*. I zda romantismus odmítá analytického ducha racionalismu, soustřeďujícího se na jednotlivé elementy skutečnosti, ale vnímá svět i přírodu jako organismus, ve kterém pulsují síly, nikoliv částice. Takový pohled zastává třeba Goethe. Romantická věda klade do popředí celek, zatímco racionální a racionalistická věda je zaměřena na jednotlivosti. I zde lze říci, že oba tyto přístupy by patřily k sobě, evropská mysl však tíhne k tomu, aby si vybrala jedno nebo druhé, protože odlišné tíhne stavět nikoliv vedle sebe, nýbrž proti sobě.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) je dovrшитelem romantismu, a také všude kde působil, bylo romantismu plno. Provedl ovšem na romantismu některé základní korektury – světový duch Schellingův je v podstatě shrnut v lidské společnosti a jejích projevech, takže

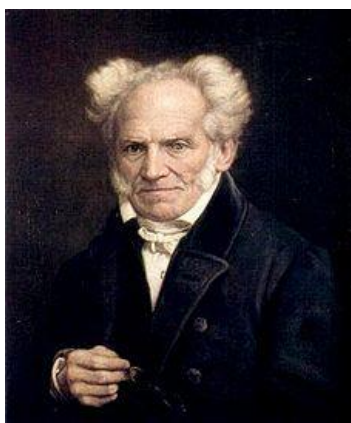

dostává poněkud hmatatelnější a uchopitelnější podobu. Hegerova filosofie je založena spíše v jeho metodě zkoumání a vidění. Zatímco za běžné u lidí zabývajících se záležitostmi lidské kultury bylo hledání a postulování trvalých neměnných zákonů a rysů, Hegel dokáže každé době dát její vlastní neopakovatelné poznání a pochopení. Rozum, i ten světový, je proces, nikoliv neměnná danost. Každá doba má své pravdy a přístupy. Každá myšlenka má svůj „Sitz im Leben“ a nelze ji z něj ani vytrhnout, ani ji soudit z hlediska nějakého jiného kontextu, jak se to ovšem běžně děje. Postup vývoje má běžnou zákonitou podobu. Objevivší se myšlenka (vyrostlá z určitého kontextu) se střetne s jinou myšlenkou, která se postaví proti ní. Nejde zde o to, že by zvítězila nebo měla zvítězit jedna nebo druhá, nýbrž že nastane syntéza toho lepšího z obou. To je dialektika, realističtější alternativa

k *metafyzice*, předpokládající ve všem a všude spíše jednoduchý harmonický soulad.

Hegel dospívá posléze k tézi, že vše skutečné je rozumné, a odtud pak až k vysokému hodnocení pruského státu. Hegerova filosofie je v tomto smyslu státotvorná, a právě vysoké hodnocení významu státu spojuje Hegerovy následovníky, ať již se vydali vpravo či vlevo. Jeden trefný aforismus říká, že se oba tyto proudy setkaly a střetly u Stalingradu.

Hegerova dialektika je v mezilidské komunikaci nepředstavitelně užitečným přístupem a modelem. Žel, většinou je tragicky nepochopena. Ono žádoucí vyústění v dokonalejší syntéze nenastane, pokud se teze i antitéze střetnou v boji, a tím méně pak v boji „kdo z koho“. Z takového procesu vyjde zmrzačený paskvil, složený z toho horšího, čím obě strany disponují. Teze a antitéze nejsou nepřátelé, nýbrž dvě oddělené části dokonalejšího celku, mající se spojit, splynout, navzájem doplnit. Jen tak vznikne něco většího, lepšího a dokonalejšího. To se týká nejen dějinných procesů, nýbrž i diskuse.

Artur Schopenhauer (1788 – 1860) byl syn bohatého gdaňského obchodníka, který dostal znamenité vzdělání a kterého lze považovat za takřka módního myslitele, postulujícího jako základní princip *vůli*. Vůle ovšem není vnímána pouze jako pozitivní skutečnost – vůle k životu v základní podobě pudu sebezáchovy, žene člověka do iluze smyslu života. Schopenhauerova filosofie je právem považována za pesimistickou, protože vůle po bytí způsobuje člověku trýzeň a zmatek, jejichž jedním projevem je to, že se bytosti navzájem potírají a ničí. Tento bolestný stav je možno „vypnout“ uměleckým zážitkem nebo sebeobětí, případně mystikou. Další cestou k ztlumení tohoto neklidu a trýzně je soucit a altruismus –

čin, vykonaný ze soucítění s druhými je dobrý, čin, jehož motivem je egoismus, je zlý.

Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) proti minulosti i přítomnosti se staví obrněn pohrdáním, podtrženým a zesíleným asi posléze i duševní chorobou. Lze ho považovat za antitezi k Schopenhauerovi. Nietzsche totiž vidí na rozdíl od něj právě ve vůli to nejcennější a největší, co je třeba rozvíjet a nikoliv potlačovat. Nietzsche vidí ztracený ideál v řecké tragedii, která staví proti sobě nesmiřitelné síly a zobrazuje tak bytí v jeho pravé podobě. Sokrates a křesťanství představují dle Nietzscheho tradici, která tento jasný obraz zamlžila, rozmazala a deformovala. Podřizování se něčemu, ohledy na něco, tedy potlačování vůle. představuje „otrockou morálku“, ze které nemůže nic povstat. Cílem je naopak „nadčlověk“, který se ze všech těchto spoutaností dokáže osvobodit a vytvoří tak zcela nový lidský druh.

K pochopení Nietzscheho zdánlivého destruktivního amoralismu je asi dobré podívat se na společnost, jakou patrně viděl kolem sebe, kde jistou roli může hrát i to, že byl synem protestantského pastora. Viděl křesťanství i všechny státotvorné filosofie jako „tisíci léky“, držící člověka při zemi určené pouze k tomu, aby vymezovaly hranice a formulovaly zákazy. Taková společnost je nabitá vnitřním rozporem, který je tou pravou destruktivní silou – Nietzsche na tuto skutečnost poukazuje, a činí to způsobem, který se rovněž vymyká běžným zvyklostem německé filosofické řeči. Je to složitý myslitel, který může být tvořivě pochopen právě jako antiteze k Schopenhauerovi a tradicím, které stojí za ním – pak by mířila k tomu, aby byla nalezena syntéza *vůle a dobra*, ale to je teprve před námi.

Filosofická tradice, vyrostlá v Německu, představuje nepominutelnou a cennou součást světového kulturního dědictví. Němci dokáží svým systematickým duchem postihnout a zpracovat témata, která byla jinde opomíjena a přehlížena. Německé filosofické texty ovšem představují velmi náročnou látku, pro jejíž studium a využití je nutno vytvořit si vlastní přiměřený systém. Bylo by totiž možno jmenovat řadu neúspěšných nebo dokonce tragických pokusů, ve kterých byla některá z německých myšlenek s dobrým úmyslem aplikována, avšak, „všechno dopadlo jinak“. Německá klasická filosofie je tedy jak zdrojem inspirace, tak i cvičištěm filosofického myšlení. Při nenáležitém použití ovšem může vytvořit v mysli nerozpustnou zátku, jakékoliv samostatné myšlení mařící. I tak je možno dopadnout, ale to se nám, beroucím to s mírou, nemůže stát.

Hrst myšlenek

Hegel

- Naprostá svoboda nemůže stvořit žádné kladné dílo ani čin, zůstává jí pouze záporné chování, je to pouhý běs zanikání
- Celek se jeví nutně jako násilí, protože se prosazuje negací autonomie svých částí.
- Hrubost má základ v sobectví pudů, které se ubírají přímo a výlučně jen za uspokojením svého chtíce.
- Krása je smyslové vyzařování ideje.
- Mějte odvahu mýlit se!

- Hory lidi dělí, řeky a moře je sbližují.

Kant

- Lidská osobnost se musí brát jako cíl, nikoliv jako prostředek.
- Dvě věci mne naplňují úžasem: hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně.
- Člověk se může stát člověkem jen pomocí výchovy. Není ničím, jen tím, čím ho výchova učiní.
- Sklon k pohodlnosti je pro člověka horší, než všechny svízele života. Je proto krajně důležité učit dítě již od mládí pracovat.
- Čím více máme lásky, tím lehčeji projdeme světem.
- Ušlechtilý člověk trpí utrpením druhých, jako by byl za ně odpovědný.
- Mravní zákon prikazuje, abych si posledním předmětem veškerého svého počínání učinil nejvyšší možné dobro na světě.

Nietzsche

- Dvojí věc chce pravý muž: nebezpečí a hru. Proto chce ženu, nejnebezpečnější hračku.
- Nejlepší způsob, jak začít každý den: při probuzení uvažovat, zda bychom v tom dni mohli udělat alespoň jednomu člověku radost.
- Nejzákladnější způsob, jak nějakou věc poškodit, je obhajoba záměrně nesprávnými důvody.
- Otevřená nepřítelství jsou pro mnohé lidi nepostradatelná, mají-li se tito lidé povznést ke své ctnosti, zmužilosti a radosti.
- Čiňte si co chcete, ale staňte se takovými, kdož dovedou chtít!
- Moc korumpuje, ale troška moci korumpuje dokonale.
- Nejjistěji zkazíme mladého muže, jestliže ho máme k tomu, aby si stejně smýšlejícího cenil výše než jinak smýšlejícího.

Schopenhauer

- Vlastní zkušenosti je možno pokládat za text, přemýšlení a znalosti za výklad k němu.
- Bohatství je jako mořská voda – čím více se pije, tím větší je žízeň.
- Čemu lidé ze zvyku říkají osud jsou většinou jejich vlastní hloupé skutky.
- Je škodlivé číst o nějakém předmětu dříve, než jsme o něm přemýšleli sami, protože se s přečtenou látkou vkrade do hlavy i cizí hledisko a cizí poměr k ní, a to tím spíše, že lenost a netečnost člověka přímo vybízí k tomu, aby si všemožně ušetřil námahu myšlení.
- Číst se má jen tehdy, když vyschne pramen vlastních myšlenek, což se i nejrozumnějšímu člověku přihodí dosti často. Ale kvůli knize zaplašit svou vlastní samorostlou myšlenku znamená hřešit proti duchu.
- Existují nemoci, z nichž se náležitě a důkladně vyléčíme jen tehdy, ponecháme-li jim přirozený průběh, po němž samy od sebe zmizí, aniž by zanechaly stopy. Požadujeme-

li však, abychom byli zdraví hned teď, pak dostaneme pouze jakýsi závdavek – choroba se sice zažene, ale úrokem je slabost a chronické vady po celý život.

- Je radno projevovat svůj rozum spíše tím, co zamlčujeme, než tím, co říkáme.
- Žena je oslnivý efekt přírody

Tucet –ismů, každý jiný....

Pro U3V při VUT v Brně sestavil ThMgr. Milan Klapetek

Člověkovu myšlení se vždy odehrává v určité „souřadnicové síti“, která mu umožňuje rozeznávat a rozlišovat důležité a nedůležité, dobré a špatné, potřebné a nepotřebné atd. atp. Člověk si této své vlastní souřadnicové sítě obvykle není vědom a domnívá se, že mu jeho mysl tyto skutečnosti a vlastnosti rozlišuje „normálně“, „přirozeně“, tj. správně a nezpochybnitelně. O to větší údiv nastává, když se člověk setká a setkává s lidmi, kteří vidí věci úplně jinak, což je v multikulturní společnosti běžný jev. Kultivace mezilidské komunikace tedy nemůže minout ani seznámení se s onou pestrou paletou různých způsobů pochopení světa, které se v Evropě a USA vyvojily v 19. a 20. století. Je pochopitelné, že každý z těchto směrů měl jiný ohlas i osud. Některé se omezily na několik příznivců, vyznavačů a pokračovatelů, jiné založily méně či více významné hnutí a nemnoho jich dalo základ i určitému politickoeconomickému systému, a to i těm, které jsme sami znali a známe. V takovém případě je pohled do filosofických základů a východisek těchto učeních ještě cennější a potřebnější, protože pouze tak se může člověk dozvědět, jak to „otcové zakladatelé“ mysleli a co od toho čekali. Dodal bych že ve většině případů by asi nad výsledkem zalomili rukama a hořce splakali.

1. Tomismus a novotomismus

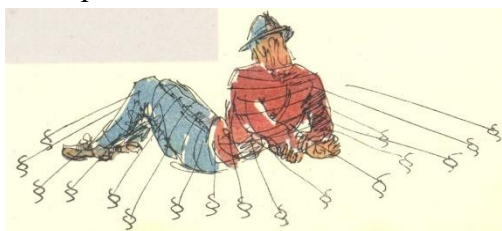
Zakladatelem tohoto filosofického směru je Tomáš Akvinský (1225 – 1274). Výsledkem jeho dlouhodobého, pečlivého a smělého bádání je propojení dvou myšlenkových soustav, které se do té doby považovaly za neslučitelné. Aristoteles, kterým Tomáš Akvinský „doplnil“ z Bible (a dalších zdrojů) vyvozené pravdy víry, byl totiž dříve pokládán za příliš pohanského, už třeba proto, že předpokládal věčné trvání světa. Doplnit, podepřít a systematicky propojit právě tímto velkým systematikem do té doby všelijak nesourodá církevní dogmata a učinit z nich celistvý nerozborný systém, to je tak svůdná myšlenka, že stálo zato, provést na Aristotelovi určité úpravy, a vzniklo tak kolosální dílo. Filosofie Tomáše Akvinského, vrchol scholastického proudu, objímá všechno co je, od nejmenšího zrníčka prachu až po samotného Boha, všechno v něm má svoje místo, význam a postavení. Pyramida jsoucna začíná hmotou, směrem „nahoru“ pak jsou rostliny, zvířata, lidé a andělé, a na samém vrcholu je Bůh, který je první a nejvyšší podstatou bytí. V Bohu je bytí plné a dokonalé, zatímco všechny stvořené skutečnosti dostávají bytí propůjčeno pouze na čas.

Tomismus, jak se tato filosofie nazývá, byl v dalších dějinách upravován a doplňován, a je považován za filosofii římskokatolické církve. Je to skutečně monumentální dílo. I o lásce, která je základní osnovou Ježíšova učení je tam pochopitelně rovněž řeč – není však (jak v dějinách vidno) nijak nesnadné tyto zmínky v kvantech jiné látky přehlédnout. Neodpustím si poněkud kacířskou otázku, co by asi na tyto složité a jemné scholastické distinkce, plnící stovky stránek, řekl sám potulný učitel rabi Jošua, syn galilejského tesaře, a jak by tomu všemu rozuměli jeho učeníci, galilejští rybáři.... Třeba na 4. ze 24 tomistických tezí: „*Jsoucno, což je podstatné jméno odvozené od slovesa býti, o bohu a o tvorech nevypovídá ani univokálně, ani ekvivokálně, ale analogicky, a to analogií atribuce nebo proporcionality*“ Amen

2. Deismus a liberalismus

Deismus je znovuvzkříšením pradávné a obecné náboženské představy. Dohlédneme-li až někam nejdále do počátků lidského myšlení, pak tam najdeme asi takovou představu: vítěz je v právu a každý stav je opodstatněn a ospravedlněn ipso facto tím, že to tak bohové zařídili, dovolili nebo dopustili. Toto jednoduché osudové chápání je již ve starověku vystřídáno pojetím přímo revolučně odlišným. Bibličtí proroci a nakonec i v podstatě jakákoliv tzv. metafyzika jsou totiž založeny na tom, že tomu tak nemusí být, že mohou být vítězství nemorální, úspěchy zločinné a pořádky nepořádné a bezbožné, a to dokonce bez ohledu na to, že se většina lidí po staru domnívá, že vše je v nejlepšímu pořádku. Metafyzika a profetie jsou kritické a regulující systémy, ze kterých vyplývá, že lidské jednání by mělo být nějakým způsobem řízeno, případně podrobeno určitým normám. V praxi se to projevovalo přinejmenším tím, že úspěch, dosažený nemorálně, byl považován za nemorální. Považovat sám fakt vítězství a úspěchu za „ospravedlnění“ bylo barbarské a pohanské. Deismus je tedy v podstatě návratem vzad, a to pochopitelně na vyšší, sofistikovanější úrovni. Bůh svět stvořil a seřídil, takže (opět ta stará píseň) všechno co se prosadí a je úspěšné, to všechno je Bohu milé a tím nezbytně a nutně správné. V žádném případě nelze člověku nějaké náboženské představy, postoje a kriteria vnucovat. Co je přirozené, nemůže být nemorální.

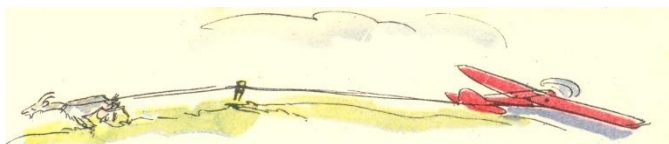
Liberalismus navazuje na tuto deistickou představu, že vnější regulace lidského jednání nějakou „myšlenkou“ je nenáležitá. Je k ní připojena jinak zcela logická myšlenka, že nelze po nikom chtít, aby jednal na základě nějaké náboženské, filosofické nebo jinak metafyzické koncepce, kterou sám neuznává. To dá rozum.

Základním heslem liberalismu je tedy „svoboda“. Lze pochopit, že v době, kdy ekonomický život byl ovládán cechovními předpisy a společenské pořádky byly založeny na „věčných“ dědičných privilegiích bylo skutečně osvícené, snažit se všechny tyto okovy svrhnout. V době rození se tohoto proudu stojí proti sobě na jedné straně samolibý a zhýralý

královský úředník, bránící své dobré bydlo pod křídly absolutistického panovníka, na straně druhé stojí zbožný, pracovitý a přičinlivý podnikatel, snažící se všechny své aktivity dělat k větší slávě boží – ad maiorem Dei gloriam. Otcové liberalismu vycházejí z toho, že veškerá morálka i právo se zakládají na dobře chápaném osobním užitku. Tito podnikatelé žili namnoze velmi skromným životem a jejich podnikání bylo službou. Já sám bych v té době držel palec právě jim, a tím jejich užitekem bylo vědomí, že jejich úspěch je potvrzením božího vyvolení, a jeho náplní je služba ostatním lidem. V tomto smyslu je možno pochopit i téze, že neexistuje žádný „společný zájem“ nebo „obecné blaho“, protože společnost se skládá pouze z jedinců, z nichž každý je individuálně obdařen hřívnami a Stvořiteli za hospodaření s nimi zodpověden, a každý onen „společný zájem“ uskutečňuje sám.

Stát má tedy za takového předpokladu ony zdatné podporovat a nikoliv jim přistříhovat křídla. Otcové zakladatelé měli, jak znovu připomínám, před očima jinou situaci a poněkud jiné obsazení rolí. Nemohli vědět, že se jednou ze zbožného obchodníka vyvine bezohledný kšeftmon, kterému nedělá problémy vydělávat třeba i na mase, s prominutím, ze zdechlin. V jednom populárním pojednání jsem našel tyto krásné ilustrace myšlenky „laissez faire“ (nechat všechno volně běžet a do ničeho nezasahovat), která je posvátnou mantrou tohoto směru. Schopný člověk, svázaný paragrafy je stejně nesmyslný, jako letadlo přivázané ke kolíku. Jen mne tak napadá, že možná ten paragrafy poněkud znehýbněný zdatný jedinec má blíže k té uvázané koze než k tomu aeroplánu. Následky jejího odvázení mohl autor tohoto výstižného příměru ovšem vyzkoušet. Koza by mu jeho

zahradu patrně úspěšně sklídila. Současný populární liberalismus pak dělí lidi na dvě kategorie: úspěšné vítěze (vinner) a neschopné poražené (loser, čti lůzr). Mezi úspěšnými, kteří jsou v podstatě jediní směroplatní, se má obecně zato, že o dokonalosti a spásanosti neomezeného liberalismu může pochybovat pouze beznadějný, závistivý a po nějaké totalitě šilhající lůzr. Tak se to celkem vzato učí i děti ve školách.

Otcové liberalismu to mysleli nepochybně dobře, a kdyby se ujasnilo, co to je „správně chápaný vlastní zájem“, došlo by se třeba k tomu, že to je to nakonec opět a právě ono obecné blaho. Tak daleko se však dosud z pozic tohoto názoru nikdo nepustil.

3. Empiriokriticismus

Empiriokriticismus hlásá čistou zkušenost a vylučuje všechny metafyzické prvky. Veškeré vědění je omezeno smyslovou zkušeností, vše ostatní je sebeklam. Empiriokriticismus je v podstatě pozitivismem, aplikovaným na teorii poznání a vědění. Tento směr je důležitý především proto, že jeho zakladatel, Ernst Mach, se narodil v Chrlicích u Brna. (1838 – 1916). Jeho záměr nám může přiblížit jedna z jeho myšlenek: *„Neznám nic strašnějšího, než ubohé lidi, kteří se učili příliš mnoho. Místo zdravého silného úsudku, který by se snad vyvinul, kdyby se neučili ničemu, se jejich myšlenky úzkostlivě plíží stále po týchž cestách, za jakýmsi slovy, větami, formulacemi. To, co mají, je pavučina myšlenek, příliš slabá na to, aby se na ni dalo spoléhat, ale dost komplikovaná, aby je popletla. Tím, co člověka plete, jsou nejspíše metafyzické „pravdy“, nezakládající se na zkušenosti, nýbrž na autoritách, tradicích a jiných nespolehlivých zdrojích. Vladimír Neff ve svém slovníku „Antigorgias“ uvádí ještě tento příklad: „Když maminka řekne synovi: „Máš roztrhané kalhoty, protože pořád lezeš na stromy“, zhřešila, neboť stav jeho kalhot uvedla v kauzální spojitost s jeho chováním. Měla správně (empiriokriticky) říci: „Myslí ve mně, že bědný stav tvých kalhot je funkčně závislý na tvé neposednosti“.* Tak asi by měla vypadat řeč, očištěná od metafyziky. Jde o to, omezit se vždy na popis čisté zkušenosti, přesněji řečeno, svého vnímání. To jediné je jisté, a nikdo mně to nemůže zpochybnit. *„Ve mně se jeví, že jste úžasné a trpělivé posluchačstvo“.*

Je pochopitelné, že i na tom něco je, člověk však s tímto směrem musí zacházet opatrně, aby neskončil v jistém zařízení.

4. Existencialismus

Tento směr, mající mnoho podob, je spíše kulturním klimatem, které se rozprostřelo v Evropě v meziválečné době. Existencialismus se projevoval v literatuře, hudbě i oblékání. V podstatě šlo o projev krize, kterou byly skrze události první světové války postiženy tradiční hodnoty. Také se tento směr někdy přímo nazývá „filosofie krize“. Je vyhlášen požadavek rozchodu s každou metafyzikou a nutnost návratu k holému syrovému faktu lidské existence. Úzkost je stav člověka, uvažujícího o svém postavení ve světě. To je ovšem (zbaveno metafyzických obzorů) rámováno pouze úzkostí, zoufalstvím, konečností a smrtí. Existencialismus se staví proti systémům a doktrínám, poskytující člověku „falešné“ útěchy a vize. Existencialisté soudí, že než hledat ve všech lidských situacích a zápasech pozitivní, radostný a nadějný smysl života, je lepší skočit z okna. Poněkud mírnějším řešením je „revolta“. To není špatná myšlenka. Může však mít dvě podoby: revolta, spočívající v tom, že nebudu „výt s vlky“, to je jedna možnost. Praktikovala a praktikuje se i revolta, spočívající v zatrpklém kverulantství a v tom, že člověk nenávidí všechno a všechny. Pokud snad někomu tento styl života připadá krásný a důstojný, nelze mu to brát.

5. Fenomenologie a fenomenalismus

Výchozí otázkou i snahou je zde jistota filosofického poznání. Na rozdíl od přírodních věd disponuje filosofie pouze „měkkými“ fakty, což je závažná věc. Nemůžeme-li s jistotou říci, co je to spravedlnost, jak o tom vůbec můžeme mluvit? Zakladatel fenomenologie, Edmund Husserl, začínal svá studia matematikou, a to ho poznamenalo. Chtěl i ve filosofii stejnou jistotu. Znamená to zbavit se všeho, s čím zkušenost vykládáme, mísíme a doplňujeme. Sám autor systému to nazývá „eidetickou redukcí“, „zazávorkováním“ či skeptickým pojmem „epoché“. Díváme-li se totiž na věc, pak náš „mentální obraz“ je vždy poněkud odlišný od toho, co opravdu vidíme. Kdyby měl člověk namalovat, co vidí, dívá-li se jedním okem, asi by nenamaloval kus svého vlastního nosu, který rozhodně vidí také. Jde tedy o to, dokázat vidět věc tak, jak se opravdu jeví, což může v některých případech odhalit netušené věci. Je to jeden z mála filosofických směrů, který jeho tvůrce ještě za svého vlastního života sám pohřbil, což si tato inspirativní koncepce ani nezaslouží.

Fenomenologii se tedy může rozumět snaha zbavit se všech uspěchaných interpretací světa a takto, prost jakýchkoliv předsudků, se věnovat tomu, co se jeví našemu vědomí. Sám Edmund Husserl přiznal, že se mu tedy na tomto základu novou filosofii vytvořit nepodařilo. Nicméně přesto na něj mnozí navazovali. Ona totiž ta schopnost soustředit se na to, co opravdu vidím, a nikoliv co si myslím, že mám vidět, nemusí někdy být k zahzení a může člověku ukázat leccos netušeného.

6. Fikcionismus

Půvabná filosofie, spočívající na vratké noze „als ob“, tedy „jako by“. Dle zakladatele Hanse Vaihingera (1852 – 1933) je všechno naše myšlení založeno na fikcích, zakrývajících celou tkáň plnou vnitřních rozporů. Všechno, co nosíme v hlavě je pouze „jako by“. Všechno naše poznání je fikce, fikce ovšem nutná a ospravedlnitelná, protože z něčeho vycházet a něčeho se držet musíme. Fikcionalisté tedy považují za fikce i to, co jinak vypadá a tváří se docela rozumně. Fikcionalista respektuje zákony nikoliv proto, že by je považoval za dokonalé, ale chová se v souladu s nimi, aniž by jejich obsah akceptoval jako svůj názor. Myšlenkové konstrukty – fikce, nejsou nutně „rozumné“ a „pravdivé“, ale schopnost zacházet s nimi a používat je je významnou lidskou dovedností, která je nápomocna přežití jedince i člověka jako druhu. Lidské snažení není primárně zaměřeno na poznání pravdy, nýbrž na přežití a dobrý šťastný život, a v tomto smyslu je vědomé používání fikcí rozumné.

Podle fikcionalistů není cílem vědeckého poznání nutně pouze přesný popis zkoumaného předmětu, nýbrž může to být stanovení takové fikce, která může člověku překlenout nějaké prázdné místo nebo propast. Povahu fikce má, jak by řekli fikcionalisté, mnoho náboženských pravd. Člověk může vycházet z předpokladu posmrtného života, aniž má jistotu, že tento jev existuje. „*Já z toho předpokladu vycházím*“, řekne vám takový člověk, a je to docela korektní postoj i odpověď.

Fikcionalismus má několik stupňů, které lze takto charakterizovat:

Silný: Vycházím z toho, ačkoliv vím, že je to vnitřně rozporné

Střední: Vycházím z toho, ačkoliv vím, že to tak asi není.

Slabý: Vycházím z toho, i když nevím, je-li to pravda

Já také sice vůbec nevím, zda je fikcionalismus zcela správný, ale ve spoustě situací se ho držím a mohu ho směle doporučit.

7. Iluzionismus

Iluzionismus je subjektivní idealistické učení, podle něhož je svět pouze představou subjektu, přesvědčení o objektivní realitě a jí odpovídající objektivní pravdě nebo hodnotě je považováno za klam nebo iluzi. Obhájcem iluzionismu byl zejména Arhtur Schopenhauer.

U nás podobná radikalistická stanoviska zastával L. Klíma svým tzv. existencismem. Jak vidno, možnost zprovodit ze světa všechnu jeho rozpornost a nestravitelnost jednoduše tím, že ho prohlásím za iluzi je velmi silná. Je možné, že to není až tak úplně bláznivé řešení – celý hinduismus považuje svět za iluzi, „tanec bohů“, a brát ho vážně je omyl, který nazývají „májá“. Přinejmenším jako koření není v mysli troška takového náhledu marná. Iluzionista si sotva vezme klacek a půjde jím lidi jinak myslící mlátit po hlavě. Je to všechno jen iluze. Možná, že je to lepší základ pro porozumění než sverepý dogmatismus.

8. Marxismus a socialismus

Karel Marx byl v kteréši anketě v Anglii vybrán jako nejvýznamnější postava, i když nevím přesně, z jak definovaného zřetele. U nás, kde většina naší generace má s jeho učením vlastní zkušenosti, se může jevit být marné a zbytečné se o tomto filosofickém směru šířit. Zbytečné to však asi není. Marx sice vystudoval práva, ale zaujala ho filosofie, a to především Hegerova. Tam se především soustředil na dialektiku (teze + antiteze = syntéza) a „filosofii ducha“, obsahující v sobě cosi, co je možno nazvat motorem a hybatelem dějinného vývoje. Tento přístup aplikoval na společenskou situaci, do jaké vyústila průmyslová revoluce – bohatnoucí vrstva vlastníků a bezprávný, zbídačelý proletariát. Bývá připomínáno, že inspirací mu mohlo být jeho židovství, a to od motivu vysvobození otroků z Egypta a jejich ustavení vyvoleným lidem, až po eschatologické obrazy budoucnosti božího království pokoje a spravedlnosti. Je pochopitelné, že tyto teologické motivy se v politickém školení nezmiňovaly, a naopak byla akcentována až mechanisticky, strojově nevyhnutelná historická nutnost vývoje právě tímto směrem. „Vědeckost“ i jistý osvícenský přílišný spoleh na nezvratnost vývoje, který je v linii světového ducha, způsobila, že aplikace této myšlenky spolehla na její neproblematickou historickou nutnost více, než bylo zdrávo, aniž byl náležitě doceněn její v podstatě náboženský původ a z toho vyplývající další souvislosti, o kterých nebylo vůbec uvažováno.

Socialismus byl pokusem zavést revoluci a zákony řád, který se v malém realizoval v náboženských komunách a komunitách. V oněch komunitách byl ovšem „zvnitřku“ podepřen vírou, pod jejímž vlivem člověk nepovažoval aplikaci „obecného dobra“ na svůj život za zkrácení své svobody, nýbrž naopak, za její naplnění. Socialismus by předpokládal náboženství, odstraňující přirozený egoismus a egocentrismus. Věda, použitá v této roli, nebyla schopna ani povolána tuto funkci plnit.

Krom marxistického, leninského a dalších nám známých aplikací a podob socialismu existuje dodnes socialismus fabiánský a socialismus křesťanský. Jsou to pozoruhodné a silné proudy, neorientující se na revoluci, ale biblickému inspirujícímu vzoru bližší metody postupné vnitřní evoluce. Komunisticky žijící pospolitosti, jako např. tzv. Amish People, jsou v USA, a nikomu nevadí. Kibucy v Izraeli jsou dalším příkladem aplikace této myšlenky.

9. Pozitivismus

Tažení proti metafyzice našlo svého dovršitele v člověku, který se jmenoval August Comte. Náboženství a filosofickou metafyziku považuje a prohlašuje za nižší stupně a fáze člověkovy poznání, které nalézá svůj vrchol teprve v pozitivismu, který se omezuje na sbírání a registrování holých faktů, tedy toho, co je „pozitivně dáno“. Od takto pozitivně shromážděného vědění se pak očekává i možnost na jeho základě předvídat budoucí vývoj. Tato jinak upřímně dobře míněná koncepce má pouze několik drobných mušek. Pozitivismus, zahleděný do přírodních věd, uznává a považuje za fakta pouze to, co je měřitelné. To může mít pochopitelně mnohdy dobrý smysl, protože uvažování, pletoucí do čehokoliv biblické nebo jakékoliv jiné citáty nebývá příliš tvořivé.

Problémem pozitivismu je problém míry jeho uplatnění. V otázkách a problémech lidské společnosti je mnoho toho, co nazval kancléř Bismarck „imponderabilia“, tedy věci neměřitelné. Nakonec, i o tom, co je nebo není „fakt“ rozhoduje úhel pohledu, tedy nějaké metafyzické, náboženské nebo filosofické stanovisko. Dále – v životě člověka hrají důležitou roli hodnoty, tedy to, čemu přikládá člověk jakou cenu, čeho si bude vážit a o co bude usilovat. Pro takové pomysly nemá pozitivisticky myslící člověk valný smysl. Tyto připomínky nemají vést k tomu, abychom s vaničkou vylili i dítě. Pozitivismus očistil vědy o člověku a lidské společnosti od subjektivních vmetků a přídavků, a jde pouze o to, aby vše to neměřitelné a nepostradatelné do nich pak případně bylo zodpovědně a dávkovaně dodáno. Toť vše.

10. Pragmatismus

Na pragmatismus, tedy zřetel k „užitečnosti“ jsme narazili již několikrát, a filosofie s tímto názvem si z tohoto kritéria i zřetele udělala program i kritérium. Americký lékař Charles Sander Pierce (1839 – 1914) studoval Kanta a jeho úvahy o konečnu, nekonečnu, nutnosti nebo nenutnosti existence a jiných „chuťovkách“, a napadla ho myšlenka docela zákonitá a jakožto lékaře i celkem zdravá. K čemu tady to všechno je? Co se v mém jednání změní, budu-li brát svět jako konečný nebo nekonečný? Co budu dělat jinak, bude či nebude-li platit nějaká scholastická věta o vztahu potenciality k realitě? Tyto myšlenky vtělil do článku, a padly na úrodnou půdu, protože se našlo několik dalších lidí, a ti tento směr filosoficky dotvořili a rozpracovali. Pragmatický přístup k filosofii a myšlení vůbec spočívá v tom, že cílem i východiskem je praktické jednání. Pravdivé je to, co se v našem jednání osvědčuje a přináší tedy dobré ovoce. V pragmatismu je tedy obsaženo cosi, co bylo již v základech počátků filosofického myšlení – najít to pojetí světa, které by mně umožnilo rozhodovat se dobře, s ohledem na to, co je podstatné. Pragmatická filosofie znamená odmítnutí běžné praxe mnoha evropských filosofických proudů, které potřeby lidského života buď zcela ignorovaly, nebo se k nim stavěly velmi lhostejně. Zdravý pragmatismus bych slyšel i z vět českého filosofa Emanuela Rádl, který jinak k pragmatikům v pravém slova smyslu nepatří – filosofie má pomáhat člověku tam, kde se rozhoduje na životních křižovatkách, tam, kde chce poskytnout radu příteli, tam, kde hledá svůj vztah k nějaké nové skutečnosti. A právě o to šlo pragmatikům především a zejména, a poněvadž to byli Američané, hrál tam důležitou roli byznys.

I pragmatismus má ovšem své stupně. Vedle toho, který pouze odmítá jalové spekulace a neplodné úvahy o něčem, co je možno s dobrým svědomím shledat jako nepoznatelné, je i pragmatismus primitivní a vulgární. Tento vulgární pragmatismus přímo měří každou myšlenku tím, kolik že to vynese. Obávám se, že právě tyto zplanělé a zhrublé formy se u nás vyskytují poměrně často, což ovšem neplatí pouze o pragmatismu, nýbrž o všech filosofických směrech.

11. Solipsismus

Solipsismus se objevil v 19. století, a je to pozice „*non plus ultra*“ (dál už to nejde) ve smyslu nedůvěry k možnostem člověkovu poznání. Tento tón provází evropské novověké myšlení jako můra, o solipsismus se zasloužil jak anglický idealistický filosof Berkeley, tvrdící, že věci existují pouze pokud jsou vnímány, tak Schopenhauer, který se rovněž jednou vyslovil v tom smyslu, že svět je pouze představa. To však ještě stále není ono, za důsledného solipsistu, což znamená člověka, přesvědčeného, že existuje pouze on sám, a všechno kolem se mu jenom zdá, je Němec Max Stirner. Ten v knize *Das Einzige und sein Eigentum*, rozvádí myšlenku „nic nestojí nade mnou“, což znamená odmítnutí jakékoliv vnější autority, včetně nějakého svědomí nebo nad-já.

I solipsismů je několik

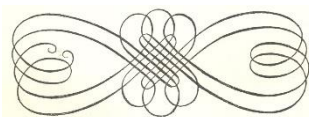
- * metodologický – „odmyslete si svět“
- * epistemologický – svět ani myšlenky druhých nelze bezpečně poznat, takže jakoby nebyly
- * ontologický – důsledný, radikální a kategorický – žádný svět kolem a mimo mne není

I tento směr má svůj dobrý smysl v tom, že vytyčuje krajní pozici pro orientaci.

12. Transcendentalismus

Transcendentalismus bylo náboženské a filosofické hnutí v počátku 19. stol. v USA, a jeho kořeny leží v kalvinismu a puritanismu. Základní myšlenkou je předpokládaná účinnost (ve smyslu úspěšnost) lidského snažení. Transcendentalista věří, že člověk je v síle ducha svatého schopen dobrovolného etického chování, a je rovněž schopen rozeznat dobro. To se děje nejen pomocí rozumu, ale i intuice, tedy vnuknutí. Boha viděli transcendentalisté všudypřítomného v přírodě, nikoliv ovšem panteisticky, ale jako „ředitele“ všech skutečností a dějů, a prožívali tak neustále přímý kontakt s ním. Uznávali, že běžné události mohou mít ovšem nejen božskou, ale i přirozenou příčinu, ale ono rozeznání je pak záležitostí vnuknutí nebo intuice.

Transcendentalismus tedy vedl člověka k vědomí jeho vlastní, jedinečné, neopakovatelné a bohu odpovědné identity, vybízel ho k duchovnímu pokroku a mimo jeho pozornost nebylo ani usilování o sociální spravedlnost a estetiku. Jeho praktickým životním heslem bylo, být si vědom své transcendentní (můj samotný vlastní život přesahující) role a „*dělat své věci co nejlépe*“. Jeví se mně to být velmi sympatickou křesťanskou filosofií, kterou, když ji poněkud zbavíme specifického dobového amerického koloritu, je možno položit vedle tomismu a křesťanského socialismu aby bylo patrné, jak široké bylo a je pole filosofických aplikací křesťanství.

Vážené a milé posluchačky, vážení a milí posluchači, pokud Vám z tohoto přehledu jde hlava kolem a máte chuť dát si panáka na vzpomínání, pak na tom není nic nepatřičného. Naopak, je to dobré znamení, že jste pochopili samy hluboké příčiny našich krizí a komunikačních i jiných střetů a konfliktů. Co člověk, to jiný způsob vidění světa a jiný způsob vyhodnocení toho, co člověk vidí. Na jedné straně vidíme trvalou snahu nalézt či zavést určité společné souřadnice, které by nám komunikaci i život usnadnily, na druhé straně vidíme neméně úpornou snahu jakýkoliv pokus o takové společné souřadnice nemilosrdně torpedovat, jako zhoubnou snahu o nějaké „zglajchšaltování“ myšlení i kultury.

Obě tyto snahy ovšem patří k sobě. Rovnováha jakéhokoliv systému spočívá na rovnováze mezi odstředivými a dostředivými silami. Kdyby ve vesmíru existovaly pouze přitažlivé síly, byla by všechna jeho hmota záhy shromážděna v jedné jediné obrovské kouli. Kdyby byly pouze síly odstředivé, rozběhlo by se vše už dávno v podobě osamocených atomů do nekonečného prostoru. Myšlenkové směry, deklarující a ustavující z jednotlivostí celky, tedy kolektivistické filosofie a ideologie, je dobré vyvažovat a doplňovat pohledy, budujícími a vyhlášujícími individualitu, zvláštnost a jedinečnost. To je předpoklad živé, pluralitní a fungující společnosti. Respektováním pouze jedné strany této dvojice obdržíme buď nediferencovanou masu, nemilosrdně rovnajícího každého jedince do řady a správného tvaru, nebo v opačném případě obdržíme chaotickou aglomeraci vzájemně dokonale individualizovaných, avšak vzájemně si odcizených a nepřátelských individuí, neschopných kooperace.

Všechny ony filosofické směry k sobě tedy patří. Filosofova práce nespočívá v tom (jak si to rovněž může někdo představovat) prosadit právě to či ono pojetí všude a ve všem, nebo slovy jednoho filosofa vyvracet druhého, nýbrž vnášet do lidského jsouca právě to, co mu v dané době chybí. Evropská mysl má právě v tomto smyslu jednu tragickou systémovou nectnost – je monistická a redukcionistická. Monismus i redukcionismus znamená v tomto smyslu přibližně totéž – evropský člověk má rád jednoduché jasno, které mu vždy spíše

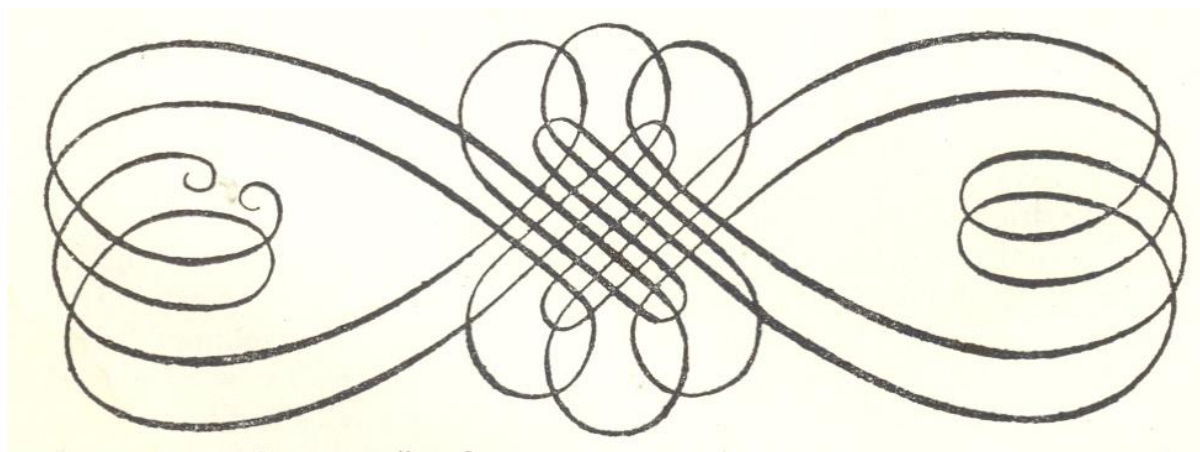
poskytne přijetí jednoho jediného pohledu či výkladu jsoucna, protože to nevyvolává v jeho mysli napětí, pochyby, nejistoty a nutnost volby (což ho čeká, když dokáže myslet ve dvou a více soustavách). Proto si z nabízené palety nejspíše každý vybere jedno jediné učení a před ostatními, kterými by mělo být doplněno a vymezeno, nemilosrdně zavře dveře. To souvisí s další vlastností naší kultury – lidé staví odlišné proti sobě místo vedle sebe. Ony všechny filosofické směry by neměly být vnímány jako nepřátelské, navzájem spolu bojující a vylučující se. Zdravá a tvořivá komunikace je založena na vědomí, že jednu a tutéž skutečnost je možno vnímat mnoha způsoby, kdy každý z nich postihne některou jinou stránku jejich bytí.

A toho se týká ještě další připomínka. Všechny filosofické směry mají svoji určitou autentickou, tvořivou a konstruktivní podobu a formu, a vedle ní existují i v podobě vulgarizované, pokleslé a degenerované. Je asi smutnou pravdou, že všechny myšlenkové směry jsou touto degenerací ohroženy. Universalistické všeobjímající křesťanské pochopení světa jako dobrého božího díla, svěřeného všem lidem, může snadno zdegenerovat v primitivní kmenové náboženství, kde je Kristův kříž vyší na prapor, pod kterým se to ježí hlavními a bodáky. Individualismus, vyzvedající člověka z anonymity davu a dávající mu vědomí jeho neopakovatelné jedinečnosti může snadno zdegenerovat v bezohledný destruktivní egoismus. Takřka bych postuloval takovouto tezi: skutečným protivníkem či nepřítelem jakéhokoliv učení není učení „opačné“, nýbrž je jím právě degenerovaná podoba onoho učení samotného.

Filosofická průprava je tedy nezbytným předpokladem fungující mezilidské komunikace. Nejen proto, aby člověk znal ony všechny možné tóny těch bohatých varhan lidského myšlení, ale také proto, aby se s jednotlivými filosofickými náhledy mohl setkat v jejich pokud možno co nejautentičtější podobě, v jejich vrcholech a možnostech. Spolu s tím je pochopitelně dobré znát a být si vědom i jejich hranic, mezí a slabin, ty by však měly být vnímány jako přirozená součást každého lidského díla, které v sobě vždy nese pečeť jeho, tedy lidské nedokonalosti.

Posléze pak – ke kultivaci filosofického myšlení patří ještě jedna poznámka, kterou cítím nutno toto téma doplnit. I když se ve smyslu transcendentalismu snažím podat tuto látku co nejlépe, přesto prosím posluchače, aby mně nevěřili, protože celé mé podání je nezbytně od výběru témat až po jejich zpracování ovlivněno mým systémem myšlení a vidění světa. Slyšel jsem jednou hodnocení, ve kterém bylo s mírným, leč patrným despektem řečeno, že „*do přednášené látky prosakovaly subjektivní osobní názory přednášejícího*“. Ano, to je i můj případ, a dokonce si, pokud jde o právě tuto látku, a nedovedu dokonce ani představit, že či jak by tomu mohlo být jinak.

A především, děkuji Vám za pozornost. Příště máme na programu postmodernismus.

Filosofie v českých zemích – královna, služka nebo Popelka?

Pro U3V při VUT v Brně sepsal ThMgr. Milan Klapetek

Dříve, než se pustíme do uvažování o významu a podobě filosofického myšlení v našich zemích, je nutno si pracovně definovat sám pojem. Pojem „filosofie“ bývá označováno doslova cokoliv. Četl jsem dokonce jednou toto slovní spojení: „filosofie našeho pracího prášku“. Pojem „filosofie“ ovšem není chráněnou ochrannou známkou, a každý s ním může zacházet dle libosti, a ani zde nejde o „kádrování“, nýbrž o definování toho, co budeme hledat a o čem bude řeč. Filosofii v tomto smyslu vidím být, v souladu s jejími prvními řecky psanými kapitolami, lásku k moudrosti. Moudrost pak spočívá v tom, že člověk dokáže ve své mysli všechny jednotlivosti a detaily, které ho obklopují, propojit do smyslem nadaného celku, ve kterém nalezne i místo pro sebe, a který tak pozvedne i fakt člověkovy existence do vyšší úrovně, která se nazývala blaženost, štěstí či dobrá mysl. Tento cíl je společný pro filosofii všech dob ve všech koutech světa. Jelikož se však liší lidské bytosti i národy a přírodní podmínky jejich existence, může se lišit i filosofická cesta k nalezení onoho společného cíle. Jako byla poněkud jiná mytologie řecká severská, tak se může lišit zdravá filosofie lidského života v různých zemích s odlišnými problémy, se kterými v nich člověk musí zápasit. Brněnský myslitel František Vymazal to vyjádřil takto: „*Největším úkolem člověka je hodit se do světa*“. Ano, filosofie má nejen člověku vytvořit uspokojivý obraz světa, ale ukázat mu i místo či poslání, na kterém je nezastupitelný.

Za tohoto předpokladu je možno mluvit o české filosofii, protože toto národní vydělení není samozřejmé. Nemí například možno mluvit o české matematice nebo chemii., ta je pouze jedna. Českou filosofii budeme tedy rozumět snahu o nalezení takového způsobu myšlení o světě, který by člověku umožnil šťastnou a tvořivou existenci v doslova středu Evropy, v dramaticky exponované poloze s mocnými sousedy na všech stranách.

Cesty i osudy filosofie v našich zemích se v leccem liší nejen od cest filosofie řecké, ale i té německé, francouzské nebo anglické. Ne rozdíl od filosofie řecké u nás filosofické myšlení nevyrůstá z volného času a přirozené zvědavosti. V našich zeměpisných šířkách volného času nikdy tolik nebylo, a pokud si ho někdo dokázal udělat, bylo to leckdy vnímáno skoro tak, že lenoší na úkor druhých. Filosofické myšlení u nás nemělo nikdy široké zázemí zájmových skupin a tříd, jako myšlení anglické nebo francouzské, a nebyl u nás ani nadbytek systematického ducha a jisté národní jednoty jako v Německu. Filosofie o nás obvykle spíše s něčím či proti něčemu bojovala, nebo vyjadřovala zájmy a názory spíše izolovaných jedinců nebo skupin. Takřka se chce říci, že filosofie u nás vždy něco „řešila“, což není tak zcela její bytostné poslání. I když význam některých myslitelů, narozených či působících v našich zemích přesáhl hranice naší země, je nutno po pravdě dodat, že jejich polem nebyla „čistá filosofie“, nýbrž spíše teologie, náboženství, případně že nebyli tak zcela originální. Tím nemá být řečeno, že by česká filosofie neexistovala. V jistém slova smyslu byl kdysi každý pantáta samostatným filosofem, a slovník českých filosofů uvádí stovky jmen. Lze tedy spíše říci, že filosofie měla v našich zemích jinou podobu, roli i témata, filosofie antické či západní. O filosofii, a to v širším slova smyslu, je možno mluvit teprve po založení Karlovy univerzity, kde se filosofie přednášela na artistické fakultě, kde byla společným základem pro další studium, teologické, právnické nebo lékařské. Založení Karlovy univerzity 1348 může být chápáno i jako první krok k husitské reformaci, poněvadž právě univerzita a filosofie byla bránou, kterou k nám pronikaly myšlenky z ciziny, z nichž některé zde padly na velmi úrodnou půdu.

1. **Předhusitská filosofie: Vojtěch Radků z Ježkova** (1320-1388) pocházel z Táborska, a dle některých svědectví je hádavý a nespokojený, což je (dle zlých jazyků) typický znak Jihočechů. Studoval v Paříži, kde se stal i mistrem svobodných umění, ale na Pražské univerzitě se neprosadil, protože se nepohodl s pražskými mistry. Odchází do

Francie, a ani druhý pozdější pokus o prosazení se v Praze se mu nezdařil, takže znovu odjíždí do Paříže a v Praze se stává mistrem až roku 1375. V jeho filosofickém odkazu (který je ovšem z našeho dnešního hlediska spíše teologický) lze rozeznat některé tóny budoucího husitství, ale i povzbuzení k úctě k Bohu, poučení, jak lépe snášet rány osudu, a objevuje se i téma Pravda, které potom hraje významnou roli v učení mistra Jana Husa. **Tomáš Štítný ze Štítného** (1333- 1409) rovněž z Jižních Čech, zchudlý zeman, studoval již na artistické fakultě v Praze. Psal česky pro Čechy o náboženských otázkách, a to s cílem povzbudit je k víře, projevující se v životě. Život má být založen na základních pravdách víry, a to zejména na lásce k bližním. Křivdu má člověk snášet klidně a vesele, utrpení je znamením boží lásky. Velmi škodlivá je závist a hněv, závist je medvěd, mající tři řady zubů. Některé tóny přímo demokratické - obec není pro pány, ale páni pro obec.

2. **Jan Hus** (1369 – 1415) mistr svobodných umění, děkan artistické fakulty, rektor univerzity. Do roku 1412 i chráněncem Václava IV., aniž se ví, proč jím pak být přestal. Na jeho myšlení výrazně zapůsobilo učení anglického teologa Jana Wyclifa, jehož některé články však spíše mírnil. Podstatou jeho sporu s oficiální církví byla autorita papeže, která dle Husa platí, pouze je-li v souladu s božím zákonem. Tím se ovšem spor dostává do patové situace, protože vyvstává neřešitelný problém, kdo bude tuto rozhodčí autoritu definovat?
3. **Petr Chelčický** 1390 – 1460 – snažil se o nalezení autentické podoby křesťanství, které se mu jevilo být již notně zplanělé. Jednak soudil, že většina povolání je spojena s jednáním, které je s křesťanstvím těžko slučitelné, a tu viděl, že by přísné normě vyhovělo pouze zemědělství. Především však odmítal církevní ospravedlnění války, které bylo ovšem neodmyslitelnou součástí stavu, který rovněž neschvaloval – stavu, kdy křesťanství slouží jako státní náboženství, ve kterémto roli je jistá míra tolerance k násilí nezbytná. Dosah myšlenek tohoto člověka bez univerzitního vzdělání je velkolepý – navazuje na něj jednota bratrská, anabaptisté, kvakeři, baptisté. Byl prvním pacifistickým spisovatelem renesance, téměř o sto let předběhl Erasma Rotterdamského a ovlivnil Lva Tolstého, nepřímo pak Gándího, Martina Luthera Kinga a Nelsona Mandelu. Jeho díla jsou obhajobou nenásilí a všeobecnou kritikou zesvětštělé církve.
4. **Jan Amos Komenský 1592 – 1670** – je až neuvěřitelné, kolik vlivů a okolností se může vepsat do jednoho života. Vše u něj vyústilo v pocit, který dal i titul jednoho z jeho děl: Labyrint světa a ráj srdce. Všechno na světě je něčím jiným, než čím se zdá být, a všechno je mámení. Cesta k pevnému orientačnímu bodu, to je zároveň i podstata Komenského teologicko-filosofického odkazu. Ten spočívá v tom, že hlubokou a globální zmatenost a zmatečnost všeho nelze napravovat příležitostným flokováním, nýbrž ničím menším než globální reformou světa, tedy nápravou všech lidských věcí. Jde o proměnu člověka v tvořivou sociální bytost, což se má dít souzvukem dvou stránek nebo „směrů“ vztahů: jednak nově deklarovat a člověku vštípit novou koncepci vztahu ke společnosti, a dále pak na nový základ postavit vztahy společnosti k individuálnímu člověku. Ve svém díle i ve svém projektu spojuje lidovost a demokratismus české reformace s vrcholy humanistické kultury.
5. **Bernard Bolzano** 1781 – 1848 – filosof, logik a matematik, uznávaný nejen v Evropě, ale i v Americe. Po absolvování piaristického gymnázia, kde s vynikajícím prospěchem

studoval filosofii a matematiku, odchází překvapivě studovat teologii. Je to vysvětlováno tím, že náboženství bylo jedním z velkých témat osvícenského myšlení, ale patrně bylo příčinou i to, že v teologii, případně náboženství, viděl klíč k pochopení své doby i k tomu, aby bylo možno něco změnit. Jeho kariéra však byla velmi dramatická. Roku 1805 je jmenován profesorem náboženské vědy, kterážto katedra měla být oporou restaurace starých řádů proti novému myšlení, které pronikalo z Francie. Barnard Bolzano však myslel i mluvil směrem takřka přesně opačným – měl na mysli novou společnost, vyznačující se, mimo jiné, i sociální spravedlností. Následky na sebe nenechaly dlouho čekat – roku 1819 byl zbaven profesury a nemálo chybělo, aby, stížen i církevním trestem, strávil zbytek života v klášterní izolaci. Potkalo ho pouze vyhnanství na venkově.

Bernard Bolzano se stal mravním vzorem svým žákům, a jeho univerzitní exhorty v sobě spojují zcela jedinečným způsobem vědce, vlastence a teologa.

6. **Augustin Smetana** 1814 – 1851

7. **František Vymazal** 1841 – 1917 – brněnský Sokrates, představující filosofii v tom jejím poslání, se kterým vstupovala do světa. Je to hledání podoby spojení ideálů a reality, v mnohostrannosti a mnohovrstevnosti obého. Františku vymazalovi z toho vychází vlastenectví, neprojevující se nenávistí k Němcům a jinými výstřelky, které jsou shrnuty ve výraz, nepřeložitelném do žádného jazyka – „vlastenčení“.

8. **Tomáš Garrigue Masaryk** 1850 – 1937 V českém prostředí – mnohdy ještě provinčním a politicky určeným ambicemi českého nacionalismu, potlačujícího upřímné vlastenectví – si vytvořil mnoho odpůrců. Jak svým otevřeným, rovnostářským přístupem ke studentům a přísně věcně vědeckým přístupem k vykládanému tématu, tak u konzervativních katolíků a představitelů katolické církve zase svými názory na ni.^[5] Masaryk z protestantských pozic kritizoval některé vlastnosti katolické církve, její centralismus a dogma neomylnosti. Viděl nutnost náboženství pro moderní společnost, ale požadoval po katolictví radikální reformu. Zdůrazňoval nezbytnost procesu poznání věcí a jevů. Jako fundovaný a ve světě již uznávaný filosof si ale získal mnoho přátel mezi svými studenty a později i v okruhu lidí kolem revue *Athenaeum*, kterou založil. Na jejích stránkách poukazoval již v roce 1885 na nutnost zřízení druhé české univerzity (v Olomouci z Univerzity založené roku 1573 již fungovala pouze Theologická fakulta).

Masaryk začal svou činnost na poli politiky. Zde našel spolupracovníky v Josefu Kaizlovi a Karlu Kramářovi a formuloval nový politický směr, který prosazoval „přesné vědecké poznávání věcí proti romantické fantastice“ – realismus.

9. Emanuel Rádl 1873 – 1942 Svými radikálními názory na vědeckou poctivost, sociální spravedlnost, lidskou svobodu a národnostní otázku stál často v opozici k většinovému mínění a i na univerzitě žil ve značném napětí s některými svými kolegy. V *Romantické vědě* kritizoval soudobé vědecké myšlení, zejména německou přírodní filosofii, a vytýkal jí, že se vyhýbá zaujímání osobních postojů a vůbec otázkám pravdy a mravnosti. V knize *Válka Čechů s Němci* kritizoval moderní nacionalismus jak český, tak německý, i národnostní politiku ČSR vůči německé menšině. Proti představě „národního státu“ stavěl představu politického národa, který spojuje ústava a zákony; zároveň byl mezi prvními^[zdroj?], kdo si všimli nebezpečí „německé

revoluce“ a nacismu. V dvousvazkových *Dějínách filosofie* se osobně vyrovnává s celou západní filosofickou tradicí. V drobné knížce *Hrdina moderní doby* vyzdvihuje význam T.G. Masaryka jako filozofa a člověka, jako čestného moderního rytíře. Jeho poslední a nejznámější kniha, *Útěcha z filosofie*, kterou psal už v těžké nemoci a v depresi z politického vývoje, v obavách o budoucnost evropského lidstva, je velkým vyznáním věrnosti trvalým hodnotám pravdy a dobra. Český teolog J.L. Hromádka Rádlu označil za „Dona Quijote české filosofie“.

10. Josef Kratochvíl 1882 – 1940 Filosofické dílo Josefa Kratochvíla je vedeno snahou vytvořit harmonickou univerzální filozofii, filozofii perennis. Ta uznává křesťanství a tím jsoucnost Boha, původ světa od něj, svobodnou vůli, nesmrtelnost lidské duše. V tom smyslu má filozofie hledat soulad mezi vědou a vírou, kulturou a náboženstvím. Sám nevytvořil vlastní filozofickou soustavu, zasloužil se ovšem o uznání jím znovuoobjevené středověké filozofie a zpracoval řadu populárních a vyhledávaných filozofických příruček. První knižní dílo vydal Kratochvíl v roce 1905, je jím Vývoj problému Boha ve filosofii řecké před Sokratem. Následovala řada časopiseckým studií i drobnějších monografií a jeho vrcholným dílem jsou čtyřsvazkové *Meditace věků* (Brno, 1927–1932). Je to první české souborné dílo o dějinách filozofie od starověku po současnost. Vyznačuje se srozumitelným a jasným výkladem, což je charakteristickým rysem jeho prací. Kratochvíl je také autorem *Filosofického slovníku* (Brno, 1929) který se pro zájem veřejnosti dočkal v roce 1934 až 4. značně rozšířeného vydání. Poslední ze stěžejních Kratochvilových prací je *Rukověť filosofie* (Brno, 1939), která podává výklad jednotlivých filozofických disciplín, dějin a rozbor filozofických směrů i problémů. Kratochvíl je autorem padesáti monografií a jeho příspěvky najdeme v osmnácti časopisech.

11. Jan Patočka 1907 – 1977 Hlavní část Patočkova rozsáhlého, i když často torzovitého díla je věnována fenomenologii, kde navázal na Husserlův objev *přirozeného světa* (*Lebenswelt*) naší bezprostřední, naivní zkušenosti (v protikladu k racionálnímu světu vědy), snažil se spojit odkaz Husserlův a Heideggerův a zkoumal pojem pohybu. Lidský život chápe Patočka jako trojí pohyb: pohyb zakotvení či přijetí, pohyb práce a boje, a konečně pohyb průlomu či pravdy. Rozvinul také Platónovu myšlenku *péče o duši*, která je podle něho vlastním jádrem evropské identity a jedinečnosti. Pokoušel se vytvořit novou filosofii dějin a *Kacířské eseje o filosofii dějin* (1975) se staly jeho nejznámějším a nejčastěji překládaným dílem. Řada dalších prací se týká filosofického významu J. A. Komenského a filosofie výchovy, ale také českých dějin, literatury, divadla a umění vůbec. Patočka byl také vynikající překladatel a do češtiny přeložil např. Hegelovu *Fenomenologii ducha* a *Estetiku*, díla Herderova, Schellingova nebo Mikuláše z Kusy, naopak z češtiny do němčiny převedl Boží Duhu J. Durycha.

V tomto útlém spisku, který, ač byl napsán počátkem 50. let, vyšel teprve v roce 1990, se Patočka snaží nabourat tradiční představu chápání metafyziky jako představu o strnulých, nečasových a věčně jsoucích entitách (idejích). Místo toho se snaží předložit jakousi "negativní metafyziku", která tvrdí, že ideje jsou veskrze transcendentní, neuchopitelné a především odpředmětňující, nemají v sobě kladný obsah, spíše jsou věčným "záporným plus", které překračuje každý daný obsah. Na základě těchto myšlenek kritizuje Patočka každý pozitivní nárok na pravdu jakožto uchopení toho ideji vlastního a následné ovládnutí světa, přisvojení si pravdy a vytvoření ideologie. Tvrdí totiž, že člověk je bytostí svobodnou, důstojnou, ovládající (ve smyslu vědy, ve smyslu chápání se předmětů, jejich popisování a ovládání), ale také pokornou a sloužící jakémusi vyššímu principu, který se nikdy neukáže ve své celkovosti. Ukazuje tak člověka jako bytost neustále hledající, kdy samo toto hledání je smyslem.

12. **Václav Bělohradský** 1944 - Bělohradský už nechodí pravidelně do televize a do rádia a nevyjadřuje se tam k zásadním politickým změnám, jako jsou poplatky u lékaře, americký radar či globální oteplování. Nesporně také proto, že už nepatří k těm, kteří rádi obhajují kapitalistické ctnosti. Mediální filozof, vyplňující veřejné prázdno za všechny ostatní kolegy, stojí spíše na druhé straně - v řadách kritiků pozdního kapitalismu, jenž kromě označení globální nese i přívlastek postdemokratický.

Soubor esejů Václava Bělohradského nazvaný Společnost nevolnosti nicméně dokazuje, že jedno se přece jen nezměnilo. Bělohradský je stále přesvědčen, že filozofovat se má na agorě, ve veřejném prostoru, nikoli pouze v posluchárně univerzity a doma, i když to nemusí vždy provozovat lidé, kteří na to mají diplom, ale třeba i filmaři, divadelníci, politici, protože podstatné je, že se do pohybu uvádí myšlení, rozrývají se stereotypy a vznikají nové výhledy. Při čtení jednotlivých esejů, které rozkrývají problémy a paradoxy současného myšlení, z něhož zmizely obecně sdílitelné pojmy, přestože empirická zkušenost s dopady globálního kapitalismu se začíná celosvětově nápadně podobat, postupně vystupuje otázka, kde je ona agora, na níž má filozof, intelektuál osvědčovat svůj etický postoj.

Témata, která Bělohradský probírá, jsou globální - klimatické změny, vliv "hyperburžoazie", tedy manažerské a vlastnické elity, opětovné dělení světa na "my" a "oni", rozpad snu o multikulturalismu, nová tyranie hodnot.

Postmoderní situace, postmoderní filosofie (a co dál?)

Pro U3V při VUT zpracoval ThMgr. Milan Klapetek

Kdybychom si položili otázku, v jaké „filosofické době“ žijeme, asi by nejpřiměřenější odpověď zněla - **v postmoderní**. Dějiny naší kultury je v tomto hrubém smyslu možno rozčlánkovat takto: antika – středověk – moderna – postmoderna. Pro pochopení toho, co ono „*postmoderní*“ znamená je třeba nejprve představit to, co stojí za pojmem „*moderní*“ a „*moderna*“.

Bud'te moderní! Přídavné jméno „moderní“ ovšem původně neznamenal nic moc dobrého. Být „moderní“, od latinského „*modo*“ znamenalo něco jako „*pro tuto chvíli*“, a bylo to tedy spíše něco prchavého a nesolidního. Později, na konci středověku, tak byli hanlivě označováni pošetilí lidé, tváříci se jako překonavatelé antických vzorů a velikanů. Toto přízvisko, „*moderní*“, si pak ovšem ti lidé, kteří chtěli překonat minulost, skutečně sami také dali. Slovo „*moderní*“ se tak postupně stalo synonymem osvěty, pokroku, rozumu a svobody, tedy všeho toho, co mnozí ve středověku postrádali. Nešlo však pouze o ony různé filosofické proudy, se kterými jsme se v minulých hodinách seznamovali. Ve slovu „*moderní*“ byly obsaženy i nové velké projekty, které měly naplnit a proměnit středověký svět, a to právě ve smyslu pokroku a osvěty. V jazyce postmodernistů se říká, že moderna přinesla několik velkých „*metanarrací*“, tedy několik „*velkých vyprávění*“, která měla evropskou společnost nově zorganizovat, a která měla být především novým společným pochopením světa. Když se v této souvislosti řekne „*velké vyprávění*“, tak nejde o nějaké kratochvilné kerkonošské poudačky, nýbrž jde přímo o určité „*pochopení světa*“, projevující se určitým konkrétním politickoekonomickým učením a systémem. Oněmi moderními příběhy či vyprávěními byla metanarrace o člověkově emancipaci z moci dogmatu, autorit a jakéhokoliv útisku či nesvobody, tedy metanarrace *svobody*, dále metanarrace *sociálně spravedlivé společnosti* a posléze metanarrace *vědy*. K těmto velkým narracím bývají někdy počítány i projekty katolické moderny či nacionalismy.

Postmoderní filosofie, se v předponě *post-* od modernismu zřetelně distancuje a navzdory své značné roztržitosti dochází svorně až k resignaci na odvěký úkol a poslání

filosofie, kterým bylo ono přinášení výkladu světa a propojování jednotlivých oblasti lidského bytí v jeden smyslem nadaný celek. Pro tento svůj postoj hned dva důvody a ospravedlnění.

- a) nemožnost objektivní sdělitelné metafyziky – dokázáno logickou analýzou jazyka
- b) zklamání z modernistických koncepcí a všech jejich „velkých narrací“.

K prvnímu argumentu se obrací velká většina postmoderních filosofických textů. „*O čem nelze mluvit, o tom je nutno mlčet*“ zní kardinální výrok Wittgensteinův. Tento výrok je vykládán několika způsoby a každý z nich v sobě obsahuje něco závažného. Na jedné straně má logická analýza jazyka zjevnou opodstatněnost v tom, že metafyzické věty mají obvykle vadnou logickou strukturu, není možné je verifikovat a v podstatě tedy nic neříkají. Podívá-li se člověk na středověké teologické summy a přečte-li si, co dokázal člověk vymyslet pomyslů a věd o pomyslech, a to všechno předkládat jako nejvyšší závaznou vědu, musí mu dát, žel, za pravdu. Na druhé straně ovšem se zde ve Wittgensteinově postoji zračí reakce na něco, co ve východních kulturách nikdy v této míře nebylo – představa, že slovy je možno vyjádřit vše (asi proto postmodernismus nepotřebují). Taková představa, že slova jsou dokonalým nástrojem k popisu a pochopení světa a že jimi lze vše beze zbytku sdělit, včetně jemného přediva smyslu a vztahů, má své kořeny již v Řecku. Možná to založil již Aristoteles který přichází s představou inteligibilního, pojmy uchopitelného světa a logiky jako spolehlivého nástroje lidského myšlení a poznání. Je to představa ve svých důsledcích povážlivá – slova jsou zde totiž chápána jako dokonalá reprezentace jsoucen, která označují, a to i těch, která nejsou tak jednoduchá jako třeba „sláma“, „traverza“ nebo „kolo“. Zajímavé je srovnat toto evropské „masivní“ pochopení slov s pojetím, které je obsaženo v jednom tzv. „Čchanovém příběhu“ z prostředí zen-buddhistického myšlení. Východní kultury na slova takovou váhu nekladly a nikdy od nich také tolik neočekávaly – respektovaly, že to nejdůležitější se odehrává v jakési nevyslovitelné rovině.

Podám tento příběh bez kresleného doprovodu (je ve stylu comics). I když tím bude poněkud ochuzen, přesto to podstatné zůstane.

Příběh nese název **Tři libry lnu.**

Mnich Sun-Jou se zeptal mnicha Tung-Šana: *Co je to Buddha?*

Tung-Šan mu odpověděl: *Tři libry lnu.*

Sun-Jou s otazníkem nad hlavou i v hlavě jde za mnichem Č-Henem a říká mu: *Zeptal jsem se Tung-Šana, aby mi vysvětlil, co je to Buddha, a on mi odpověděl: „Tři libry lnu“. Co to má znamenat?*

Š-Hen mu odpověděl: *Brokát je utkán do nádhery květů.*

Ještě nerozumím řekl zmatený Sun-Jou. Mnich Š-Hen mu nato odpověděl: *Bambusy, jilm a stromy severu.*

Pořád ještě nerozumím, řekl již zoufalý Sun-Jou a šel zpět k Tung-Šanovi. Ten mu vše vysvětlil takto:

Jazyk je jen pomocný nástroj k vyjádření skutečnosti, a když příliš přilneme k řeči, můžeme ztratit cestu k nalezení pravdy. Když hodíš kámen po psovi, pes na něj skočí. Když hodíš kámen po lvovi, lev si ho ani nevšimne a skočí po tobě. Abys pochopil slova čchanového mistra, vezmi si příklad ze lva a ne ze psa.

Jazyk je jen pomůcka, která tě zavede hlouběji, pokud ovšem neulpíš na jejich významu.

Postmoderní filosofové svým způsobem objevili Ameriku – Orient již dávno věděl, že slova jsou pouze slupky a skořápky myšlenek. Mnohá v Evropě kolující učení, podaná v umně logicky skloubených slovech, tak nebyla než prázdnou krabicí, což postmodernisté odhalili, pochopili a mnohdy krutě a nemilosrdně vyslovili.

Pokud jde o druhý argument, ten je přímo nabíledni. Věda očekávání do ní kladená nesplnila, a svými předpokládanými jasnými a všem pochopitelnými pravdami novou

společnost nepřivodila. Navíc, věda se dnes již pohybuje v oblastech, na hony vzdálených problémům běžného lidského života a vzhledem k pokračující specializaci spolu již nesnadno komunikují i samotní vědci. Metanarrace sociální spravedlnosti se dostala do pochopitelné logické kolize s metanarrací emancipace a svobody, výsledkem čehož je, že se nedostavilo ani jedno, ani druhé. Přitom obě tyto metanarrace pocházejí z jednoho a téhož osvíceneckého hnízda. Metanarrace oslavy a absolutizace národa v podstatě skončila Osvětím (a něčím podobným může kdykoliv opět skončit).

Je tedy poměrně smutná ta bilance oněch krásných očekávání, jaké že to blaho se po odstranění středověku s jeho nesvobodou a tmářstvím rozklene. *Postmoderna* má tedy toto všechno před očima, a vzala si z toho to poučení, že se už nikdy do žádné nápravy světa nebude pouštět, a vůbec se ani nechce zařadit do oné kupy moderních –ismů, které nedokázaly probudit novou univerzalitu, nýbrž naopak přinesly útlak, nesvobodu a války. Podívejme se na několik postmoderních myslitelů a jejich myšlenkový profil.

Ludvík Wittgenstein

Narozen ve Vídni 1889 v jedné z nejbohatších evropských rodin, otec byl ocelářským magnátem, jedním z největších průmyslníků Rakousko-Uherska. Vzdělával ho soukromý učitel, Všichni jeho sourozenci (bylo jich dohromady 8) byli neobyčejně talentovaní, ovšem projevovala se u nich i duševní labilita – tři z jeho 4 bratrů spáchali sebevraždu. Roku 1908 odchází do Manchesteru studovat letectví, a odtud se jeho zájem přenáší na matematiku a dále na filosofii. Matematika není nejhorší branou k filosofii, ovšem nezdědka se stane člověk domnívá, že branou filosofie již prošel, protože již vyšel z brány matematiky. Brána k filosofii a filosofie je až kousek dál. Stává se žákem Bertranda Russela, a sám vyznává, že Russelova víra v jeho nadání ho samotného rovněž zachránila před sebevraždou. Po vypuknutí první světové války nastupuje dobrovolně do rakousko-uherské armády a aktivně se účastní války na frontě. Právě v zákopech vznikl jeho *Tractatus Logico-Philosophicus*. K majetku a materiálnímu pohodlí měl vztah, jaký může mít pouze výstřední milionář. Lze se o něm dočíst neuvěřitelné věci. Většinu svého dědictví věnoval sestrám, své studenty dělnického původu přesvědčoval, aby se vrátili k manuální práci a požádal o sovětské občanství, aby se mohl stát rolníkem. Nebylo mu ovšem vyhověno – sovětské úřady mu sdělily, že rolníků je v Sovětském svazu dost a bylo mu nabídnuto místo na univerzitě, což Wittgenstein odmítl. Po první světové válce žil několik let v ústraní jako učitel v malé vesničce v Alpách.

Výchozím motivem Wittgensteinova filosofického uvažování je soudní případ, o kterém se dozvěděl za své služby na východní frontě. Stalo se kdesi, že k objasnění dopravní nehody byl vytvořen model ulice, a na něm byly jednotlivá svědectví srovnávána, předváděna a konfrontována. Pan inspektor se totiž v oné směsici protichůdných svědectví nemohl vyznat, a proto sáhl po tomto názorném prostředku. To Wittgensteina přivedlo na jeho ústřední myšlenku, že slova naší řeči fungují jako modelová autíčka, představující skutečné předměty. Předpokladem funkce jazyka je pak to, že větná struktura bude stejná jako struktura, která formuje podobu věcí na světě. Objekty jsou ovšem v prostorových vztazích, slova v logických. *Vztah mezi jazykem a světem nelze jazykem vyjádřit. Obraz nemůže zobrazit sám sebe. Pravda o tom, co obraz zobrazuje, není součástí obrazu, je to vztah mezi ním a zobrazovanou věcí.* Z toho vyplývá několik závěrů. Například ten, že k odpovědi, kterou nelze vyslovit, nelze vyslovit ani otázku. To znamená, že neexistují záhady. Lze-li totiž nějakou otázku vyslovit, lze k ní vyslovit i odpověď. Dále dovedeno je vyjádřeno v dopise spisovateli Ludviku von Rockerovi ...*všemu o čem dnes mnozí žvaní jsem se ve své knize věnoval tím, že jsem o tom mlčel. Nejdůležitější pravdy je možno pouze ukázat, nikoliv o nich mluvit.* (vzpomeňte si na poučení zen-buddhistického příběhu)

Roku 1929 se vrátil do Cambridge. Většinou však pobýval v ústraní na irském venkově, kde byl považován za místního podivína. I v tomto pozdním stadiu zastává názor, že filosofické problémy se mají řešit zkoumáním jazyka. Výpovědi jsou správné, používáme-li jazyk v souladu s konvencemi daného jazyka, jazykové hry, jejíž jsou součástí. Znat něco znamená vědět jak na to, nikoliv vědět, že něco je pravda. Jazykové hry jsou sdíleny společenstvím uživatelů, a to v rozměru široké veřejnosti.

Jacques Derrida se narodil r. 1930 v židovské rodině v Alžíru, a měl život pestrý politicky i ve smyslu svého filosofického vývoje. Výtky nesrozumitelnosti odmítá poukazem na to, že lékařově diagnóze nerozumíme rovněž, stejně jako matematikovi nebo člověku, mluvícímu cizím jazykem, a nemáme jim to přitom za zlé. Jeho základním pojmem je *dekonstrukce*, o které sám říká toto: „*dekonstrukci nelze redukovat na nějakou metodologickou instrumentalistu či na soubor pravidel a transponovatelných postupů. Nepomáhá ani tvrdit, že každá nekonstruktivní událost zůstává singulární či v každém případě co nejbližší něčemu, jako je idiom či podpis. Rovněž je třeba jasně říci, že rekonstrukce není ani čin nebo operace.*“ Na pravou míru uvádí Derrida význam své dekonstrukce tím, že získává svou hodnotu jedinečně ze zápisu v řetězci možných substitucí, jimž se příliš lehkově říká „kontext“.

Mimo jiné jde i o to, vidět stopy toho, co je z vyjádření vyloučeno. Pojem *bratrství* mluví například i o tom, že jsou lidé, na které se tento vztah nevztahuje. Každý postoj a hodnotový systém v sobě nezbytně obsahuje i to, že určité myšlenky nebudeme schopni jím pojímout a obsáhnout.

Jean Francois Lyotard – nar. 1924, po absolvování univerzitního studia vyučuje filosofii na různých školách. Z jeho myšlenek ovšem může být pozoruhodná myšlenka, že filosofovat znamená podržovat se požadavku návratu k dětství myšlení, ale bude nutno se utkat s masivně nepřátelským veřejným míněním. Vyjádření vedená ve dvou různých diskurzech nejsou ve sporu, nýbrž jde o *různici*. Filosofie je počínáním, jehož pravidlem je nacházet své pravidlo a pravidlo jiných typů myšlení, neboli diskursů. Klade zvláštní důraz na to, co by bylo dříve považováno spíše za nenáležitost a poruchu, kterou je nutno odstranit - paradoxy, nesouměřitelnost, dekonstrukci, neuspořádanost, jinakost, různost. Byl to právě on, kdo vnesl pojem „postmodernismus“ do filosofie a artikuloval některé základní rysy tohoto filosofického rozpoložení mysli. Lyotard se snaží svým pojetím být humánnější než nehumánní společnost výkonu, kde myšlení bylo vystřídáno trhem s informacemi.

Wolfgang Welsch – nar. 1946 – přednáší na univerzitách v Německu. Postmoderna je podle něj stav, ve kterém se radikální všeprostopující pluralita stává základním stavem společnosti a uznanou realitou. Nově klade problém rozumu jako pluralitu forem racionality. Postmoderna představuje mnohostranný proces proměny průmyslové výrobní společnosti v postindustriální společnost služeb a aktivit, přechod ke strategii diversifikace, proměny struktury komunikace, nedeterministické procesy a struktury společenské sebeorganizace, chaos a fraktální dimenze, pluralita konkurujících si paradigmat, feminismus, regionalismus, esoterické tradice, alternativní přístupy.

Vědecká racionalita se proměnila v relativitu, neúplnost a neurčitost, a skutečnost se jeví být heterogenní, neharmonická, nejednotná, rozdílně strukturovaná, pluralitní, diskontinuítní, antagonistická a partikulární. To je dobré výchozí konstatování. **Dvojnásobnost, nejistota, možnost, pravděpodobnost** – to nahrazuje středověké i modernistické hodnoty, závěry a jistoty. Na tyto úvahy navazuje Welschův pojem „*transverzální rozum*“. Transverzální rozum je schopnost spojení a přechodů mezi různými formami racionality, jejichž nároky koriguje a nedělá si nárok na chápání a strukturování celku. Není tvůrcem racionalit ani zákonodárcem

jejich působení. Na rozdíl od racionalit vedených ideou jednoty je transversální rozum veden ideou spravedlnosti; podle Welschovy vize racionální spravedlnosti má racionální řešení sporů nahradit dosavadní potlačování jedné racionality druhou. Není žádný „hyperrozum“. Hranice musí rozeznat jednotlivé formy rozumu samy. Každý rozum má schopnost vidět jednotu, ovšem svým způsobem.

Aplikace postmodernismu

Postmodernismus resignuje na představu, že by život lidské společnosti mohl být určován a řízen nějakou trvalou myšlenkou. Trvalé myšlenky byly obvykle reprezentovány kamennými budovami, ve kterých sídlily instituce, jejichž trvalost symbolizoval jejich do kamene vytesaný název. To je překonaná minulost. Existuje pouze bezmezná pluralita nezávazných myšlenek. Proto také pomalu mizí trvalé, kamenné instituce, které by nějakou trvalou ideu nesly. Dokonale postmoderní je *projektové řízení*. Reálně existuje pouze „*projekt*“ (založení strany, výroba a uvedení určitého výrobku na trh, divadelní představení), který odkudkoliv řídí příslušný management, který také k tomu účelu angažuje potřebné aktéry či instituce. Člověk tak může být souběžně zaměstnán v několika projektech, protože se u žádného nepředpokládá nějaká trvalá existence – naplněním svého cíle (vyinkasováním zisku) projekt končí. V politice tomu odpovídají nekoncepční, nahodilá řešení, vzniklá z nahodilých konstelací stran či osob, nacházejících se právě u kormidla. Za kamennou instituci byl kdysi považován i stát, ale i na ten dochází a jednou možná dojde. Nakonec, jistý náznak představ, že stát je vlastně firma, zde už je, a k představě, že je to časově omezený projekt, odtud již není daleko. Mezilidské i jiné vztahy v přísně postmoderním smyslu trvají totiž tak dlouho, dokud přinášejí nějaké uspokojení – nic není nadosmrti, na věky či na věčné časy.

V oblasti náboženství bývá za produkt postmodernismu považováno hnutí **New Age**. Je to zvláštní útvar, vzniklý synkretickým spojením něčeho z křesťanství, východních nauk a mnoha dalších náboženských tradic, opírající se mimo jiné i o předpovědi, související s astrologickým „věkem vodnáře“. Tradiční církve se k tomuto fenoménu obvykle staví velmi kriticky až nepřátelsky, je však nesnadno oddělit výhrady věroučné od motivace, dané jistým konkurenčním ohrožením jejich vlastní vratké pozice „na trhu“. Postmoderní náboženství mívá lákavější obal i pestřejší obsah, což je dáno i jeho orientálním kořením.

Postmoderní čas přivádí na svět i nové typy člověka, přesněji řečeno – ne nové, ale dosud okrajové. Je to **zevloun, tulák a hráč**. Všem jim je společné to, že jejich život nemá ani cíl, ani myšlenku, nýbrž je pouze sledem nespojitých epizod, podobně jako televizní seriál. Postmoderní doba staví člověka před nové požadavky, zajišťující jeho přežití – mimo jiné je to požadavek dokonalé *flexibility*, což znamená schopnosti přizpůsobit se čemukoliv, co je právě v jakémkoliv smyslu žádoucí. Určité ustálené pochopení své vlastní identity je nežádoucí – postmoderní čas dává přednost lidem, kteří jsou svoji identitu schopni zformovat či přibarvit podle okolností. Přežitá je představa, že se člověk bude celý život věnovat jednomu povolání. Je lépe se smířit se s tím, že nějaký čas bude daný jedinec mačkat knoflíky na plniči hamburgerů u McDonalda, pak nějaký čas mačkat knoflíky u pásu v automobilce, a pak (až skončí projekt výroby daného typu) zas někde úplně jinde. Na postmodernismu je nutno ocenit to, že se nesnaží ani nenamáhá tohoto člověka nijak přesvědčovat, že právě tak je to krásné a jediné správné, a že to je nutné pro lepší budoucnost. V krajním případě mu to nějak přijatelně vysvětlí psychiatr, a pro jistotu mu k tomu ještě přidá antidepresiva.

Co k tomu dodat? Kladné pochopení postmodernity by mohlo spočívat v jejím dialektickém pochopení, kdy moderna by byla tezí a postmoderna antitezí. Na jisté náznaky takového pochopení při četbě postmoderních autorů člověk s jistou dávkou dobré vůle sice narazí, avšak té dobré vůle musí být někdy množství větší než velké.

Postmodernismus a mezilidská komunikace

Postmoderní odmítání představy, že by společnost měla mít nějakou ideu, nějakou společnou vizi a měla by se spravovat nějakou společnou myšlenkou má dvě stránky. Možná to též říci tak, že postmodernismus nám přináší dvě zprávy, dobrou a špatnou.

Postmoderní filosofie rozhodně v žádném případě nehrozí tím, že by někomu něco vnucovala či kohokoliv za jeho odlišné myšlení stíhala a trestala. Její rozeznání „virtuálnosti“ všech úctyhodných universalistických vizí a výkladů světa lze pochopit jako první krok k lepšímu, hlubšímu a realističtějšímu pochopení člověka a jeho údele na světě, i poslání filosofie a náboženství v něm. Všechno jsou to „umělé“ systémy, sloužící člověku jednak k orientaci a k rozhodování, a dále i k tomu, aby se člověk na tomto světě ve svém životě cítil dobře. Postmodernismus říká až nebezpečně a pohoršlivě nahlas, že je to všechno „hra“, nemající žádnou oporu v samotné realitě. Postmoderní rozeznání by mohlo být impulzem k změně myšlení (řecky *metanoia*, do češtiny překládáno poměrně nesrozumitelným výrazem *pokání*) a k novému promýšlení a přiměřenější prezentaci evropských idejí. Nežádá se na straně humanisty proti vítěznému totalitě trhu a zisku. To může být ta dobrá zpráva, otevírající dveře něčemu lepšímu, než bylo to, co bylo.

Pak je tu ovšem ta špatná zpráva. Absence předpokladu i možnosti jakékoliv vnější, objektivní společné pravdy, vyjádřené v nějakém „velkém vyprávění“ vede v důsledcích k tomu, že hrubá síla, moc a násilí nemají v podstatě žádné omezení a žádného protivníka, což jim dokonale vyhovuje. Dokonce z jistého úhlu se jeví být postmoderní myšlenka konce filosofie a jejího věčného „připomínkování“ dokonalou součástí bezuzdného a nenasytného přístupu ke všemu, protože právě tomu by se do cesty musela postavit (a také časem stavěla) nějaká „silná narrace“ a jí probuzené obranné mechanismy. Jean_F. Lyotard (O postmodernismu, Filosofický ústav AV ČR 1993, str. 29-30) to vyjadřuje takto: „...moderní projekt (projekt realizace univerzálnosti) nebyl opuštěn, zapomenut, nýbrž zničen, „likvidován“ Vítězství kapitalistické vědotechniky nad ostatními kandidáty na univerzální finalitu lidské historie je jiným způsobem, jak lze moderní projekt likvidovat, a zachovat přitom zdání, že jde o jeho realizaci. Vláda subjektu nad objekty vytvořenými soudobými vědami a technologiemi není provázána ani větším stupněm svobody, ani větším všeobecným vzděláním, ani větším množstvím bohatství lépe rozdělovaného. Je provázána větší jistotou, pokud jde o fakta. Jako kritérium souzení přijímá však jedině úspěch. Přitom není schopna říci, co vlastně úspěch je, ani proč je dobrý, spravedlivý a pravdivý, protože úspěch se pouze konstatuje, jako určité stvrzení právoplatnosti, jehož zákon neznáme“. To všechno lze spatřit v postmoderní resignaci na jistě zneužitelnou, avšak patrně civilizačně nepostradatelnou roli idejí v lidském myšlení a společnosti. To je ovšem potom ta špatná zpráva. Skoro by se totiž dalo říci, že je to návrat z civilizace zpět do barbarství.

Postmoderní filosofie a myšlení zasahuje do našeho života nepřímo a zprostředkovaně. Je dobré mít před očima pozitivní aspekty toho, že skončila doba, kdy se určité výklady světa prohlásily a považovaly za univerzálně platné, věčné a obecně závazné. Odstranění tohoto povážlivého stavu a vše následující je možná možno glosovat Ježíšovým výrokem o nečistém duchu, který opustil člověka, ale „bloudění po pustých místech“ ho nebaví, a proto se vrátí zpět do „příbytku vyčištěného a uklizeného“ a z radosti nad tím *přivede sedm dalších, horších, než je sám*. (Lk 11,23-24).

Schéma evropských duchovních dějin v sobě, zdá se mi, nese něco z jednoho motivu řecké mytologie. Boha Úrana zlikviduje zástupce nastupující generace, Krónos, a i ten je zlikvidován svým potomkem Diem. Český filosof Emanuel Rádl upozorňuje, že Ježíš vyjadřuje svůj vztah ke Staré smlouvě slovy „*Nepřišel jsem zrušit, leč naplnit*“. Evropské myšlení se při

změnách svých paradigmat řídí zcela jiným pravidlem, které možná vedle oněch řeckých bohů spoluzaložil i Aristoteles. Ten prý, ať mluvil o čemkoliv, nejprve znectil všechny, kteří o tom již něco řekli, i s tím, co o tom řekli. Toto „nenavazování“, projevující se takřka povinným odsouzením a ukřičením všeho předcházejícího, to je dědičný hřích evropského ducha. To spáchal modernismus na středověku, a to páchá postmodernita na něm. V tomto smyslu by bylo možno považovat za spravedlivé, aby i postmoderní filosofii jednou někdo smetl ze stolu rovnou do koše, ale touto logikou nikam nedojdeme. Lepší by bylo se vrátit ke všemu tomu dávno i nedávno ukřičenému a to dobré z toho začít naplňovat.